

tid hade detta kontorsbiträde vid Skaraborgs regemente (Skaraborgs pansarregemente) som ovan nämnts varit placerat såsom biträde hos regementskassören. Någon furir hade däremot icke under denna tid tjänstgjort i dylik befattning. Den anordning, som av underbefälsutredningen och i propositionen nr 143 till 1944 års riksdag föreslagits samt sedermera av riksdagen beslutats, hade sålunda i realiteten redan tidigare varit genomförd vid regementet.

Sedan Margit Andersson beretts tillfälle att inkomma med bemötande, anförde hon: I regementschefens skrivelse förekomme vissa uttalanden om kontorsbiträdenas tjänstgöring. Efter studium av grunderna för de i detta avseende utfärdade bestämmelserna hade Margit Andersson kommit till en motsatt uppfattning. Margit Andersson ville därför i korthet bemöta dessa påståenden. Enligt regementschefens yttrande skulle det ena kontorsbiträdet vara biträde hos regementskassören och det andra placeras till tjänstgöring vid den avdelning inom regementsstaben, som regementschefen bestämde. Till stöd för denna uppfattning anfördes den not å sid. 24 i 1944/1945 års personalförteckning, som säger att av de tvenne kontorsbiträdena ett skulle vara biträde hos regementskassören. Vidare hade enligt regementschefen någon bestämmelse i 1942 års personalförteckning och regleringsbrev ej utfärdats om tjänstgöringen för det den 1 juli 1942 tillsatta kontorsbiträdet. Härav hade tydligen dragits den slutsatsen, att detta kontorsbiträde finge av truppförbandschef placeras till tjänstgöring å den avdelning denne bestämde. Emellertid framginge av propositionen nr 210 år 1942 följande: I avdelningen »D. Lägre truppförband m. m. Allmänna grunder» föresloge försvarsutredningen, att en furir skulle beräknas för tjänstgöring å kassaförvaltningen. Hörda myndigheter hade i ärendet olika uppfattningar. Arméförvaltningen hade ansett, att såsom biträde för kassatjänsten borde beräknas en sergeant i stället för en furir, såsom försvarsutredningen föreslagit. Underofficersförbundet hade ansett, att den för kassaavdelningen beräknade furiren syntes med fördel kunna ersättas av en kvinnlig tjänsteman. 1942 års försvarsberedning uttalade följande: På sätt arméförvaltningen föreslagit borde en sergeant i stället för en furir avses för tjänstgöring vid truppförbands kassaförvaltning. Skulle denna biträdeshjälp icke vara tillräcklig såväl för regementsintendenten som för kassaförvaltningen, syntes det ytterligare behovet böra tillgodoses genom anställande av ett extra ordinarie kontorsbiträde, i första hand avsett för tjänstgöring hos regementskassören. 1942 års försvarsberedning framhöll ytterligare, att den emellertid förutsatte, att kontorsbiträdesbefattningen avsåges för kassaförvaltningen. Vad av de sakkunniga samt hörda myndigheter sålunda föreslagits, hade av föredragande departementschefen lämnats utan annan erinran än att denne yttrade, att i motsats till arméförvaltningen och försvarsberedningen han icke kunde finna det ur tjänstesynpunkt behöfligt att såsom biträde för tjänstgöring vid truppförbands kassaförvaltning avse en sergeant i stället för en furir. Då riksdagen sedermera bifallit denna proposition, skulle alltså enligt statsmakternas beslut från den 1 juli 1942 kassaförvalt-

ningens personal utgöras av — förutom regementskassören — en furir och ett extra ordinarie kontorsbiträde. Att i 1942 års personalförteckning eller regleringsbrev Kungl. Maj:ts och riksdagens beslut i fråga om kontorsbiträdets tjänstgöring icke närmare preciserats kunde icke åberopas som ett skäl för frångående av detta beslut. Margit Andersson ville sålunda hävda den uppfattningen, att det extra ordinarie kontorsbiträde, som tillsattes den 1 juli 1942, skulle tjänstgöra å depåexpeditionen, avdelning V (krigskassaavdelningen) — i fredstid motsvarande kassaförvaltningen — och härvid i första hand avses för tjänstgöring hos regementskassören. Vad anginge noten å sid. 24 i 1944 års personalförteckning, vilken av regementschefen åberopats som skäl för att endast det ena kontorsbiträdet skulle tjänstgöra å kassaavdelningen, syntes det Margit Andersson, att den måste syfta på det kontorsbiträde, som tillsattes den 1 juli 1944. Som Margit Andersson i sin tidigare skrivelse anfört, hade från budgetåret 1944/45 *nyttillkommit* ett kontorsbiträde (att ersätta furiren å kassaavdelningen), som benämndes »biträde åt regementskassör». Här vore således icke fråga om det kontorsbiträde, som tidigare från den 1 juli 1942 skulle tjänstgöra vid kassaavdelningen. Efter som alltså 1942 års riksdag beslutat ett kontorsbiträde med tjänstgöring vid kassaförvaltningen och 1944 års riksdag ett nytt kontorsbiträde som regementskassörens biträde, syntes den tolkning regementschefen givit notens verkliga innebörd icke kunna vara riktig. Noten kunde rimligen icke ha en innebörd, som stode i strid med Kungl. Maj:ts och riksdagens beslut i ärendet. Regementschefen ansåge, att med hänsyn till arbetsuppgifter och ansvar ett kontorsbiträde borde tjänstgöra vid regementsexpeditionen, avdelning VI. Givetvis tillkomme det icke Margit Andersson att fälla något jämförande värdeomdöme om de arbetsuppgifter, som förekomme å de båda ifrågavarande arbetsområdena. Margit Andersson ville dock påpeka det faktum, att i samband med inrättandet av de båda kontorsbiträdetsbefattningarna i vederbörliga propositioner aldrig talats om någon annan arbetsplats än kassaavdelningen. Ingenstädes funnes något uttalande om behovet av dylik arbetskraft å någon annan avdelning inom regementsexpeditionen. För så vitt lönegraderna för civila befattningshavare bestämdes med hänsyn till de mer eller mindre kvalificerade arbetsuppgifterna i den befattning vederbörande innehade — vilket torde vara fallet — syntes såväl de förslagsställande som de beslutande myndigheterna själva ha givit ett klart uttryck åt sin uppfattning i den fråga regementschefen berörde. Regementschefens uttalande, att den anordning, som i propositionen nr 143 år 1944 föreslogs (nämligen ett nytt kontorsbiträde att avlösa furiren), i realiteten redan tidigare varit genomförd vid regementet, kunde förstås endast om man förutsatte, att det från den 1 juli 1944 nyttillkomna biträdet åt regementskassören vore samma kontorsbiträde, som tillsattes den 1 juli 1942. Eljest vore ju, som förut framhållits, meningen med det nya kontorsbiträdet, att detta skulle ersätta den furir, som tjänstgjorde å kassaavdelningen. Att någon sådan furir ej varit beordrad till tjänstgöring vid kassan saknade i detta sammanhang betydelse. Som av den här ovan lämnade framställningen måhända kunde fram-

gå, torde själva kärnpunkten i denna fråga vara den betydelse, som skulle tilläggas noten å sid. 24 i personalförteckningen år 1944. Åtminstone syntes detta vara regementschefens åsikt, eftersom motivet till uppsägningen uppgivits vara just tolkningen av denna not. Med hänsyn till statsmakternas fattade beslut i ärendet förefölle det Margit Andersson, som om den av regementschefen hävdade uppfattningen i frågan icke kunde vara den rätta. Margit Andersson vidhölle därför de synpunkter som framförts och det yrkande hon framställt i sin tidigare skrivelse.

Försvarets civilförvaltning anförde i ett den 5 juli 1945 avgivet utlåtande i ärendet: På sätt i handlingarna framhållits upptogs personalförteckningen för armén för budgetåret 1944/1945 i vad avsåge bland andra pansartrufförbanden två kontorsbiträdesbefattningar i lönegrad MEo 4, därvid särskilt angivits, att vid förband med regementskassör en av befattningarna — den genom beslut av 1944 års lagtima riksdag tillkomna — vore avsedd för biträde åt denne. Beträffande placeringen av den från och med budgetåret 1942/1943 inrättade kontorsbiträdesbefattningen hade icke meddelats någon särskild föreskrift. Även om med ledning av det av 1942 års försvarsberedning gjorda, i handlingarna återgivna uttalandet kunde dragas den slutsatsen, att nämnda befattning närmast varit avsedd för kassaförvaltningen, torde, i avsaknad av uttrycklig föreskrift i ämnet, vederbörande förbandschef vara oförhindrad att placera innehavaren av ifrågavarande befattning å den avdelning inom förbandet, där enligt hans mening största behovet av ett kontorsbiträde föreläge. Vad det föreliggande fallet anginge, syntes någon invändning mot de vidtagna åtgärderna författningsenligt näppeligen kunna göras, ehuru det givetvis i och för sig kunde synas ha legat närmast till hands, att klaganden, med bibehållande av befattningen såsom kontorsbiträde, överflyttats till den avdelning, där enligt regementschefens beprövande behov förelegat av dylik befattningshavare. Huruvida en sådan anordning i förevarande fall varit den ur alla synpunkter lämpligaste, kunde civilförvaltningen svårligen bedöma. Det borde i detta sammanhang icke bortses från att klaganden icke anmält sig såsom sökande till befattningen i fråga, då den på nytt utlysts till ansökan ledig med angivande av att befattningen skulle placeras å regementsexpeditionen, avdelning VI. Upplýsningssvis finge civilförvaltningen slutligen meddela, att ämbetsverket genom beslut den 5 juli 1945 på besvär av klaganden funnit bestämmelserna i 9 § militära icke-ordinarie reglementet icke tillämpliga å henne. Styrkt avskrift av ifrågavarande beslut bifogades.

Av civilförvaltningens beslut den 5 juli 1945 framgår följande: Hos krigskassaavdelningen vid regementet hade Margit Andersson — under förmerande att hon utan något sitt förvållande förflyttats till sin nu innehavande lägre extra ordinarie tjänst — anhållit att med stöd av bestämmelserna i 9 § militära icke-ordinariereglementet från och med den 1 maj 1945 få bibehålla den placering i löneklass hon i den föregående anställningen såsom extra ordinarie kontorsbiträde innehaft. Genom beslut den 29 maj 1945 hade krigskassaavdelningen vid regementet, enär Margit Andersson i vederbörlig

ordning uppsagts från kontorsbiträdesbefattningen och därefter erhållit anställning såsom extra ordinarie skrivbiträde samt bestämmelserna i 9 § militära icke-ordinarie-reglementet förty icke vore i förevarande fall tillämpliga, förklarat sig förhindrad bifalla ansökningen. Häröver hade Margit Andersson anfört besvär hos civilförvaltningen. Civilförvaltningen hade ej funnit skäl att göra ändring i det överklagade beslutet.

Med anledning av att militieombudsmannen anhållit om upplysningar rörande orsaken till att Margit Andersson med bibehållande av befattningen såsom kontorsbiträde icke överflyttats till den avdelning, där enligt regementschefens beprövande behov förelegat av dylik befattningshavare, har regementschefen slutligen lämnat följande upplysningar: Arbetsuppgifterna och ansvaret för en befattningshavare i kontorstjänst vid regementsexpeditionen, avdelning VI, vore av sådan beskaffenhet, att krav förelåge att få en för tjänsten i fråga högt kvalificerad person. Att överflytta klaganden såsom kontorsbiträde till avdelning VI prövades därför icke utan vidare vara till fördel för arbetet därstädes. Klaganden hade sedan den 28 april 1941 tjänstgjort å krigskassaavdelningen och därvid biträtt regementskassören med i kassatjänsten förekommande göromål, som till sin natur vore helt olika göromålen å avdelning VI. Med anledning härav hade det ansetts mest lämpligt för tillvaratagande av statens intressen att utlysa en kontorsbiträdesbefattning vid avdelning VI till ansökan ledig. Genom utannonserande av platsen uppstode fri konkurrens och möjlighet att antaga den mest kvalificerade. Detta hade icke uteslutit möjligheten för klaganden att söka den ledigförklarade platsen.

---

Efter en redogörelse för utredningen i ärendet anförde militieombudsmannen i skrivelse den 26 november 1945 till militärbefälhavaren för tredje militärområdet följande.

Till belysning av innebörden av 4 § 4 mom. i det militära icke-ordinarie-reglementet av den 15 juni 1939 skall här lämnas en kort redogörelse för ett av Kungl. Maj:t avgjort ärende.

Genom beslut av sekundchefen för Svea livgarde den 12 mars 1945 blevo två extra ordinarie husmödrar, en extra ordinarie biträdande husmoder och två extra biträdande husmödrar uppsagda från sina anställningar. De likalydande besluten lyda: »I samband med regementets förestående utflyttning till Sörentorp erfordras omreglering av bland annat husmödrarnas anställnings- och tjänstgöringsförhållanden. Med anledning härav uppsäges Ni från nu innehavd anställning som husmoder från och med den 1 juli 1945. Samtliga husmodersbefattningar vid regementet komma att offentligen ledigförklaras från och med den 1 juli 1945. Nu anställda husmödrar kunna därvid givetvis anmäla sig som sökande, varvid i ansökan skall angivas den eller de lönegrader, i vilka anställning önskas.»

De uppsagda husmödrarna anförde besvär hos Kungl. Maj:t under anhöllan att besluten måtte upphävas.

I avgivna yttranden upplystes, att två av husmödrarna voro placerade till tjänstgöring vid matinrättningen i Sörentorp och de övriga vid matinrättningen i Stockholm. Tjänstförrättande sekundchefen uppgav i sitt yttrande bland annat, att huvuddelen av regementets manskapskontingent skulle flyttas från Stockholm till Sörentorp. I sammanhang därmed skulle även en husmoder flyttas från Stockholm till Sörentorp. En sådan överflyttning skulle utan olägenheter kunna genomföras, därest husmödrarna varit väl kompetenta för sitt värv. Så vore emellertid icke i alla avseenden fallet. Vid flera tillfällen hade det funnits anledning att framställa anmärkning mot vissa husmödrars sätt att ombesörja sina tjänsteupdrag. Med anledning härav hade uppsägningarna skett. Att även de husmodrar, vilkas tjänstgöring i huvudsak varit klanderfri, uppsagts, torde ha motiverats av kravet på att ha helt fria händer vid husmödrarnas placering från och med den 1 juli 1945.

Sekundchefen förklarade i sitt yttrande, att vederbörande regementsintendent vid olika tillfällen framhållit, att husmodersverksamheten vid regementet ofta lämnade mycket övrigt att önska. Intendenterna hade haft den uppfattningen, att ett ombyte av en husmoder vore önskvärt och att den ifrågavarande husmodern näppeligen kunde gå i land med befattningen som chefshusmoder i Sörentorp. Uppsägning av samtliga husmodrar dikterades främst av humanitetsskäl.

I båda de nämnda yttrandena intogs den ståndpunkten, att föreskriften i 4 § 4 mom. i det förut nämnda reglementet kunde tolkas endast på det sättet, att den anställande myndighetens rätt att fritt entlediga tjänstemän vore ovillkorlig.

Militärbefälhavaren för fjärde militärområdet anförde i yttrande till Kungl. Maj:t: Sekundchefen, som undertecknat uppsägningarna, och tjänstförrättande sekundchefen hade i stort sett givit uttryck åt samma uppfattning, nämligen att rätten att enligt § 4 mom. 4 i icke-ordinariereglementet fritt uppsäga personal vore ovillkorlig. Denna uppfattning kunde militärbefälhavaren icke dela. Med »annan orsak än tjänstefel» måste avses annan giltig orsak, t. ex. omorganisation, som minskade antalet anställda eller ställde större fordringar på dessa än som kunde väntas bli uppfyllda, visad inkompetens att sköta befattningen eller upprepade försummelse av lindrigare art än tjänstefel. Den omorganisation, som uppgåves förestå, innebure, att en husmoder flyttades från Stockholm till Sörentorp. På sistnämnda plats vore anordningarna i köksavdelningen modernare, och det hade icke visat sig att befattningarna där vore mera svårskötta än i det gamla etablissemanget i Stockholm. Av denna anledning funnes intet skäl till uppsägning, innan visshet vunnits om vederbörandes eventuella inkompetens. Det hade uppgivits, att vissa av de uppsagda — i sekundchefens yttrande preciserat till en — icke skött sin tjänst på tillfredsställande sätt. Detta kunde dock icke utgöra skäl för att de, som skött sig utan anmärkning, uppsades. I uppsägningshandlingarna förekomme ej heller annan motivering än avsedd omorganisation.

Ärendet avgjordes av Kungl. Maj:t genom beslut den 29 juni 1945, varvid Kungl. Maj:t upphävde de överklagade besluten, under förklaring att det vore sekundchefen obetaget att, om anledning därtill uppkomme, besluta i fråga om vederbörandes entledigande.

I två andra till försvarsdepartementet hörande ärenden ha uppsägningsbeslut av militära myndigheter blivit upphävda. I båda fallen (som avsågo två extra ordinarie förrådsmän) synes vederbörande ha blivit uppsagd utan angivande av särskilt skäl samt med iakttagande av tre månaders uppsägnings-tid. Under utredningen i ärendena gjordes gällande, att anmärkningar framförts mot vederbörandes sätt att sköta sin tjänst. Kungl. Maj:ts beslut i ärendena, meddelade den 9 juni 1944 respektive den 23 mars 1945, inneburo att uppsägningarna upphävdes, dock under förklaring att det vore vederbörande myndighet obetaget att, om anledning därtill uppkomme, besluta i fråga om entledigande av den ifrågakomna tjänstemannen.

Av propositionen nr 210 till 1942 års riksdag (s. 205, 206 och 211) framgår, att såsom biträde för tjänstgöring vid truppförbands kassaavdelning skulle finnas en furir samt att — förutom skrivbiträden — ett kontorsbiträde skulle upptagas i personalförteckningen för varje truppförband. 1942 års försvarsberedning hade förutsatt, att kontorsbiträdesbefattningen avsåges för kassaförvaltningen. I fråga om fast anställt manskaps ersättande med civil personal genomfördes enligt propositionen nr 143 till 1944 års riksdag (s. 17, 36 och 42) den förändringen, att befattningen såsom biträde åt regementskassören besattes med civil innehavare med lön efter lönegraden MEo 4.

De beslut, som ligga till grund för tillkomsten av den tjänst, vilken Margit Andersson den 1 juli 1944 erhållit, utgöra stöd åt uppfattningen, att det förfarits riktigt vid tjänstens tillsättande. Denna extra ordinarie kontorsbiträdes-tjänst hade tydligen varit avsedd att ersätta den furir, som förut skolat tjänstgöra vid truppförbandets kassaförvaltning. I ärendet har upplysts, att vid regementet icke tjänstgjort någon furir såsom biträde hos regementskassören. Då emellertid Margit Andersson, jämte det tidigare kontorsbiträdet, tjänstgjort där, ligger nära till hands att anse, att hon redan tjänstgjort i den befattning, som enligt 1944 års beslut skulle förses med civil innehavare. Det står i god överensstämmelse med vad nyss sagts, att tjänsten utlysts såsom biträde åt regementskassören. Att det å krigskassaavdelningen vid regementet redan funnits ett extra ordinarie kontorsbiträde anställt utgjorde härvidlag ej något hinder. Redan 1942 års försvarsberedning hade ju förutsatt, att — jämte det en furir skulle tjänstgöra å kassaförvaltningen — ett kontorsbiträde skulle avses för denna förvaltning. Att denne furir ersattes med ett extra ordinarie kontorsbiträde, rubbar ju icke behovet av det tidigare kontorsbiträdet.

Det finnes ej något, som tyder på att Margit Andersson ej skulle varit den mest kompetenta för den nya befattningen. Hon hade under omkring tre års tid biträtt med göromålen å krigskassaavdelningen (såsom extra skrivbiträde). Det skrivbiträde, som närmast synes komma i fråga för jämförelse, är

Ingrid Enegren. Hon har visserligen längre tjänstgöringstid vid regementet men har synbarligen ansett sig främmande för arbetet å krigskassaavdelningen och därför icke ens sökt platsen.

Själva motiveringen för uppsägningen av Margit Andersson, eller att hon blivit felaktigt antagen såsom kontorsbiträde, kan jag alltså icke godtaga.

Personalförteckningen för armén för budgetåret 1944/1945 giver vid handen, att av de två kontorsbiträdesbefattningarna i lönegrad MEo 4 endast den ena nödvändigtvis behöver tagas i anspråk för krigskassaavdelningens räkning. Det är dock att märka, att det är den tidigare befattningen, den från och med budgetåret 1942/1943 inrättade, som icke torde vara direkt bunden vid någon viss avdelning vid regementet. Beträffande denna befattning är regementschefen möjligen oförhindrad att placera innehavaren av befattningen å den avdelning, där det största behovet av ett kontorsbiträde föreligger. Med hänsyn härtill torde vid besättande av den nytillkomna befattningen följande arrangemang varit genomförbart. Det tidigare anställda kontorsbiträdet hade placerats på den nytillkomna befattningen såsom biträde åt regementskassören, och den andra tjänsten såsom extra ordinarie kontorsbiträde hade då kunnat besättas, utan att befattningen knutits till viss avdelning. Att överföra ett kontorsbiträde till annan avdelning vid regementsexpeditionen hade dock icke varit motiverat under annan förutsättning än att arbetsuppgifterna där ansetts mera ansvarsfulla än de, som Margit Andersson fullgjorde å krigskassaavdelningen.

Pontén har grundat sitt beslut att entlediga Margit Andersson på stadgandet i 4 § 4 mom. militära icke-ordinariereglementet, enligt vilket författningsrum entledigande av extra ordinarie tjänsteman av annan anledning än tjänstefel skall ske efter skriftlig uppsägning, vilken såvitt möjligt bör ske senast tre månader före anställningens upphörande. Pontén synes ha förutsett, att med stöd härav uppsägning utan vidare får ske, då vederbörande vill åstadkomma en ändring i tjänstgöringsförhållandena. Denna bestämmelse torde emellertid endast avse reglerna frågan om uppsägningstid och dess längd och saknar egentlig betydelse för spörsmålet, när uppsägning får ske. Man kan ej tolka bestämmelsen så, att den skulle stadfästa en obegränsad eller ovillkorlig uppsägningsrätt. Det ligger i tjänsteförhållandets egen natur, att entledigande av en extra ordinarie tjänsteman får ske endast, då verkligt giltiga skäl föreligga. Hänsyn till tjänstemannens rättssäkerhet kräver att såsom uppsägningsskäl kunna godtagas blott sådana omständigheter, vilka göra det nödvändigt att beröva honom hans tjänst. Entledigande kan exempelvis ske i fall, då tjänstemannen blir överflödig i följd av arbetsuppgifternas bortfallande eller en omorganisation, vid vilken en tillfredsställande lösning ej kan vinnas genom förflyttning. Vidare måste entledigande kunna ske, när en extra ordinarie tjänsteman visat oförmåga eller försumlighet vid skötandet av sina arbetsuppgifter. I förevarande fall synes ej ha förelegat något av nu angivna skäl för entledigande. Därest Pontén efter Margit Anderssons förordnande funnit erfarenheten bestämt giva vid handen, att en av de båda extra ordinarie kontorsbiträdesbefattningarna bättre behövdes å avdelning VI än å

krigskassaavdelningen, torde i anslutning till vad ovan sagts den utvägen stått honom öppen att till avdelning VI överflytta det först förordnade extra ordinarie kontorsbiträdet eller eventuellt Margit Andersson. Att Margit Andersson, även om göromålen till en början varit i viss mån främmande för henne, efter någon tid ej skulle ha tillfredsställande kunnat sköta tjänsten har Pontén ej ifrågasatt. Han synes emellertid ha ansett Ingrid Enegren mera kvalificerad för uppgiften. Men att entlediga en extra ordinarie tjänsteman, som tillfredsställande kan sköta en tjänst, av den anledningen, att man anser annan tjänsteman lämpligare och därför vill tillsätta den senare å befattningen, är icke tillåtet.

Av vad jag ovan anfört framgår, att jag anser Pontén ha saknat giltig anledning att entlediga Margit Andersson och sålunda därigenom ha förfarit felaktigt. Sedan tjänsten erhållit ny innehavare, kan det begångna felet icke rättas genom att Margit Andersson får återinträda i den tjänst, som hon i vederbörlig ordning erhållit. Emellertid synes Ponténs enligt min mening felaktiga förfarande icke kunna läggas honom till last såsom tjänstefel. Jag finner mig därför böra inskränka mig till att låta Pontén erhålla del av min uppfattning, varvid jag förväntar, att han för framtiden noga uppmärksammar den honom underställda personalens rättigheter.

Jag får härmed anhålla, att Ni ville delgiva Pontén denna skrivelse.

## **25. Angående hemlighållande av handlingar i upphandlingsärenden.**

I en till militieombudsmannen den 20 januari 1945 inkommen skrift anförde Kooperativa förbundet förening u. p. a.

Diversesektionen å industribyrån vid arméförvaltningens intendenturavdelning infortrade den 25 februari 1944 anbud å 675 000 buntar toalettpapper. Förbundet ingav den 26 februari 1944 anbud å leveransen men erhöll sedermera det meddelandet, att förbundets anbud icke antagits. Sedan förbundet begärt utdrag ur upphandlingsprotokollet beträffande anbudet, meddelade arméförvaltningen i skrivelse den 4 april 1944, att protokollet hemligstämplats. Med anledning av arméförvaltningens beslut om hemligstämplingen ingav förbundet den 26 april 1944 till statens sakrevision en skrivelse, vari förbundet hemställde, att sakrevisionen måtte granska det beslut, som fattats i fråga om hemligstämplingen av upphandlingsprotokollet, och att sakrevisionen därefter måtte göra ett uttalande om hemligstämplingen kunde anses vara befogad eller icke. Från sakrevisionen meddelades sedermera under hand, att sakrevisionen verkställt undersökning i ärendet och ansett sig sakna skäl att ingripa i detta fall. — I juni 1944 infortrade upphandlingscentralen vid örlogsvarvet i Stockholm anbud å 20 000 buntar toalettpapper. Förbundet ingav anbud i skrivelse den 12 juni 1944. I skrivelse den 17 juni 1944 meddelade upphandlingscentralen, att förbundets anbud icke blivit antaget, varefter förbundet i skrivelse den 20 juni 1944 anhöll om utdrag av upphandlingsprotokollet. Upphandlingscentralen meddelade i skri-



velse den 10 augusti 1944, att upphandlingsprotokollet i fråga hemligstämplats, och att protokollsutdrag alltså icke kunde utlämnas. I december 1944 infortrade upphandlingscentralen anbud å ytterligare 20 000 buntar toalettpapper. I skrivelse den 18 december 1944 ingav förbundet anbud, varefter upphandlingscentralen den 29 december 1944 meddelade, att förbundets anbud icke blivit antaget. På grund härav infortrade förbundet genom sin ombudsman, advokaten Nils Köhler, per telefon utdrag av upphandlingsprotokollet, i anledning varav upphandlingscentralen den 12 januari 1945 meddelade, att upphandlingsprotokollet hemligstämplats, och att utdrag därav alltså icke kunde utlämnas. — I det här ovan först berörda fallet från arméförvaltningen erhöll förbundet under hand meddelande om att hemligstämpling skett med tillämpning av bestämmelserna i 34 § andra stycket i lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar. Det syntes sannolikt, att upphandlingscentralen tillämpat samma lagrum vid hemligstämplingen av protokollen i de två senare fallen. Förbundet vore av den uppfattningen, att hemligstämplingen av upphandlingsprotokollen i förevarande fall icke varit förenlig med lagens anda och mening. Det kunde nämligen med skäl antagas, att några för militära förhållanden betydelsefulla uppgifter icke funnes i dessa protokoll. Godtagbar anledning till hemligstämplingen av protokollen torde därför saknas. Då det vore av vikt, att offentlighetsprincipen i fråga om anbud i upphandlingsärenden i största möjliga utsträckning upprätthölles, hade förbundet ansett sig böra påtala dessa fall för militieombudsmannen. I anledning av vad förbundet sålunda anfört hemställdes, att militieombudsmannen måtte verkställa utredning för utrönande av, huruvida besluten om ifrågavarande upphandlingsprotokolls hemlighållande tillkommit i full överensstämmelse med gällande lagbestämmelser eller icke.

Chefen för arméförvaltningens intendenturavdelning, generalintendenten H. Söderbom, anförde i infortrat yttrande: I samband med avgörandet av ifrågavarande upphandlingsärende den 29 mars 1944 beslöts, att handlingarna i ärendet icke skulle givas offentlighet, förrän två år förflutit från nämnda dag. Beslutet hade med stöd av 34 § andra stycket lagen den 28 maj 1937 om inskränkning i rätten att utbekomma allmänna handlingar fattats under hänsynstagande till begäran av den anbudsgivare, vars anbud i överensstämmelse med upphandlingsförordningens föreskrifter antagits, och då temporärt hemlighållande ansetts krävas av affärsmässiga skäl. Beslutet hade självfallet icke föranletts av hänsyn till militära förhållanden. Ifrågavarande beslut, som jämlikt föreskrift i 34 § tredje stycket ovannämnda lag den 28 juli 1944 anmälts till Konungen, hade veterligen icke föranlett någon erinran.

I yttrande till militieombudsmannen anförde chefen för upphandlingscentralen vid örlogsvärvet i Stockholm, kommandörkaptenen av andra graden Edvard Nordstrand: I de båda påtalade fallen hade anbud infortrats från ett flertal firmor jämlikt 18 § upphandlingsförordningen. Vid anbudstidens utgång hade lägsta anbud inkommit från en firma, vilken särskilt anhållit, att dess anbud skulle hemlighållas. Upphandlingscentralen hade därför sett

sig nödsakad att påstämpla protokollen »konfidentiellt», vilket också per brev meddelats förbundet. Anledningen till hemlighållandet av protokollen hade således icke varit den, att några för militära förhållanden betydelsefulla uppgifter funnits i desamma, utan i stället hänsyn till en anbudsgivares förbehåll. Upphandlingscentralen hade därvid stött sig på 34 § lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar. Häri stadgades i andra stycket, att då anledning därtill föreläge, ägde vederbörande myndighet besluta, att handlingar, som i första stycket avsåges, även efter där angiven tidpunkt ej finge utan myndighetens tillstånd utlämnas. Såsom fullgod anledning hade upphandlingscentralen godtagit firmans framställning, att anbudet skulle hemlighållas. Denna framställning om sekretess torde icke utan anbudsgivarens samtycke kunna brytas.

Förbundet framhöll i avgivna påminnelser, att det enligt förbundets uppfattning ur många synpunkter syntes inkonsekvent och olämpligt att vid statliga upphandlingar hemligstämpla protokollen enbart på den grunden, att någon anbudsgivare begärde hemlighållande av ingivet anbud. Därmed kunde nämligen systemet med anbudsförfarande i hög grad förlora den av staten-köparen avsedda verkan att nedbringa priserna. Förbundet anförde vidare: Det finge anses givet, att om de olika anbudsgivarna vid ett anbudsförfarande till följd av hemligstämpling berövades möjlighet att efter anbudens prövning taga del av konkurrenternas priser, måste detta verka så, att många anbudsgivare förlorade lusten att vidare delta i konkurrensen och utebleve vid nästa anbudsförfarande. Om däremot anbuden efter prövningen bleve offentliga och de inbördes konkurrerande anbudsgivarna finge kännedom om varandras priser, finge de också större intresse av att vid nästa anbudsförfarande delta i tävlingen med övriga konkurrenter. Om anbuden hölles offentliga, komme alltså staten-köparen att i längden få in mycket fler anbud, än om de hemligstämplades. Då ett större antal anbud i regel möjliggjorde uppnående av lägre priser än ett litet antal, vore det uppenbarligen i statens eget intresse, att anbudsprotokollen — därest militära förhållanden ej lade hinder i vägen — bleve offentliga handlingar. Det borde också påpekas, att om varje anbudsgivare, som så begärde, finge upphandlingsprotokollet hemligstämplat, kunde detta medföra, att trust- och kartellsammanslutningar för att skydda sin prissättning från kritisk granskning av sådana företag, t. ex. förbundet, som motarbetade dessa sammanslutningar, använde sig av denna möjlighet att undandraga anbudens offentlighet. Detta kunde i ömtåliga fall arrangeras så, att trusten eller kartellen icke själv framträdde med begäran om hemligstämpling utan i stället anlätade en bulvan, som utan verklig avsikt att sluta avtal ingåve anbud och begärde hemligstämpling. På så sätt skulle dylika monopolistiska sammanslutningar under avsevärd tid kunna förskaffa sig alltför höga priser vid leveranser till staten. Det torde ha förekommit fall, då hemligstämpling av anbudsprotokoll skett i avsikt att för repressalier från kartellsammanslutning skydda sådan anbudsgivare, som offererat staten lägre priser än de av kartellen fastställda. Förbundet ansåge emellertid, att det skydd, som borde

lämnas sådan mot staten lojal anbudsgivare, icke skulle bestå i användningen av hemligstämpeln. Det förhölle sig vanligen så, att i de fall, då en kartell ingivit anbud på en leverans till staten och annan anbudsgivare fått leveransen, vore det — även om hemligstämpling av anbudsprotokollet skett — för kartellen klart, att anbudsgivaren i fråga bjudit under de av kartellen fastställda priserna. Då det icke för kartellen förelåge några svårigheter att utröna, vem som erhållit leveransen i fråga, kunde kartellen så gott som omedelbart efter anbudsprövningen vidtaga åtgärder mot anbudsgivaren. Den hemligstämpling som skett bleve således i praktiken verkninglös såsom skydd för anbudsgivaren. Enligt förbundets mening borde denne i stället skyddas på så sätt, att lagbestämmelser infördes, vilka såvitt möjligt effektivt hindrade övergrepp från monopolföretagens sida gentemot anbudsgivare, som offererade staten lägre priser än de av monopolföretagen fastställda. Förbundet ansåge det vara av vikt, att offentlighetsprincipen i fråga om anbud i upphandlingsärenden i största möjliga utsträckning upprätthölls. Det vore därför enligt förbundets mening av stor betydelse för det statliga upphandlingssystemets vidare utveckling att få i princip klarlagt, om ifrågavarande stadgande i 34 § andra stycket i 1937 års lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar verkligen skulle tolkas så, att hemligstämpling av upphandlingsprotokoll skulle ske, så snart någon av anbudsgivarna så påfordrade. Skulle detta vara fallet, ämnade förbundet hos Kungl. Maj:t anhålla, att förslag till ändring av denna lagbestämmelse skyndsamt framlades för riksdagen.

Sedan härefter från såväl arméförvaltningens intendenturavdelning som upphandlingscentralen inforrats närmare upplysningar angående de skäl, som vederbörande myndighet funnit utgöra anledning till de ifrågavarande besluten angående hemlighållande av vissa handlingar, anförde Söderbom och Nordstrand ytterligare följande.

Söderbom: Av arméförvaltningen hade icke utfärdats allmänna föreskrifter angående tillämpningen av bestämmelserna om hemlighållande av handlingar i upphandlingsärenden m. m. i 34 § andra stycket sekretesslagen. I överensstämmelse med vad som vid lagens tillkomst förutsatts rörande offentlighetsgrundsatsens principiella företräde framför sekretesskravet hade intendenturavdelningen intagit den ståndpunkten, att handlingar i upphandlingsärenden icke borde annat än i undantagsfall undandragas offentligheten. I enlighet härmed hade beslut om hemlighållande under budgetåret 1943/44 meddelats i allenast ett fall, det förevarande. Ehuru bestämmelserna i 34 § andra stycket sekretesslagen torde ha tillkommit särskilt med hänsyn till de statliga affärsdrivande verkens behov av sekretess för tillgodoseende av kraven på affärsmässighet vid bedrivande av affärsverksamhet, hade under förarbetena till berörda bestämmelser icke utsagts något, som kunde giva försvarets förvaltningsmyndigheter, som under tiden för förstärkt försvarsberedskap haft och hade att verkställa upphandlingar av enorm omfattning, anledning att anse sig betagna rätten till tillämpning av ifrågavarande bestämmelser. I enlighet med den ledande grundsatsen vid upphandling för

statens räkning ansåge sig intendenturavdelningen, som ju vore bunden av upphandlingsförordningens föreskrifter, vid prövning av de inkomna anbuden skyldig antaga det anbud, som vore för staten förmånligast. Beslutet om hemlighållande av upphandlingsprotokollet fattades på begäran av anbudsgivaren under hänsynstagande dels till anbudets karaktär, dels till den lojalitet avgivaren av ett för staten förmånligt anbud måste anses ha rätt att fordra av den upphandlande myndigheten. Ett uteslutande av anbudet, som var betydligt förmånligare än övriga anbud, vid den slutliga prövningen torde ha kunnat ske allenast, om intresset av offentlighetsgrundsatsens upprätthållande framträtt med sådan styrka, att de affärsmässiga synpunkterna bort få vika. Detta ansågs emellertid icke vara fallet. Gentemot vad förbundet anfört, kunde framhållas, att kännedom hos de konkurrerande anbudsgivarna om anbudens priser icke utan vidare kunde antagas komma att medföra lägre priser för staten-köparen. Det syntes med samma fog kunna hävdas, att en anbudsgivare, som skaffat sig kännedom om priset enligt det vid en upphandling antagna anbudet, vid en senare upphandling avgåve ett anbud, som endast obetydligt understeg det tidigare antagna anbudet. Om däremot de tidigare anbudspriserna icke vore kända för de tävlande anbudsgivarna, torde en anbudsgivare, som ville försäkra sig om en kommande upphandling, avgiva ett anbud, som erbjöde en så liten vinstmarginal som möjligt. Det torde heller icke saknas fog för den uppfattningen, att sekretessens upprätthållande kunde medföra sprängning av trust- och kartellsammanslutningar, vilka just genom anbudens offentlighet syntes äga möjlighet att påverka prissättningen i för dem förmånlig riktning. Förbundet syntes hysa farhågor för att sekretessbestämmelserna skulle tolkas så, att hemligstämpel av upphandlingsprotokoll skulle ske, så snart någon av anbudsgivarna så påfordrade. Ehuru det med hänsyn till vad av intendenturavdelningen redan anförts syntes överflödigt, torde dock böra uttalas, att intendenturavdelningen icke ansåge en dylik tolkning riktig. Frågan om tillämpning av föreskrifterna i 34 § andra stycket sekretesslagen, då någon anbudsgivare begärde hemlighållande, finge avgöras från fall till fall med beaktande av samtliga föreliggande omständigheter.

Nordstrand: Upphandlingscentralens beslut att förklara anbudet i fråga konfidentiella hade föregåtts av noggrann prövning. För upphandlingscentralen hade det gällt att avgöra dels huruvida anbudet av ifrågavarande slag kunnat upptagas till prövning, dels huru upphandlingsärendena i händelse av anbudens antagande skulle slutbehandlas. Vad den första frågan beträffade ville Nordstrand framhålla, att 28 § i upphandlingsförordningen icke innehölle något förbud mot antagande eller prövning av konfidentiella anbud. Då dessutom ingen av de i nämnda paragraf angivna föreskrifterna mot antagning eller prövning av anbudet i fråga kunnat åberopas, hade upphandlingscentralen ansett sig oförhindrad att antaga de konfidentiella anbudet. Frågan om upphandlingsärendenas fortsatta behandling hade däremot vållat vissa svårigheter. Upphandlingscentralen hade sålunda icke ansett sig kunna hemligstämpla hela ärendet, då i detsamma förekomme vissa icke

konfidentiella anbud. Förteckningarna hade därför stämplat konfidentiellt för de konfidentiella anbudena, vilket ur upphandlingscentralens synpunkt innebure, att upphandlingsärendet som sådant icke utlämnades till utomstående, men väl att utdrag härifrån kunde erhållas beträffande de icke konfidentiella anbudena. Det måste erkännas, att det rådde viss tveksamhet om vad som finge innefattas i begreppet »anledning» mot utlämning. Upphandlingscentralen hade för sin del i denna fråga stött sig på ett uttalande i »Förslag till ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet», Statens offentliga utredningar 1935: 5, s. 73, där det hette om sekretess med avseende å anbud, som i stadgad ordning — väsentligen den reglerades i upphandlingsförordningen — inkommit i ärenden angående upphandling eller utförande av arbete för statens räkning, att »denna sekretess karakteriseras framför allt därav, att den i regel ej kan brytas utan anbudsgivarens samtycke». Då detta utlåtande byggde på juridisk sakkunskap, ansåge sig upphandlingscentralen icke ha handlat i strid mot sekretesslagens bestämmelser. Till slut önskade Nordstrand framhålla, att upphandlingscentralen icke vore angelägen att mottaga konfidentiella anbud, och att det vore av största värde, att bestämmelser på ett eller annat sätt utfärdades angående den rätta behandlingen av konfidentiella anbud.

Såväl arméförvaltningen som upphandlingscentralen ha på begäran till militieombudsmannen överlämnat samtliga handlingar i ifrågavarande upphandlingsärenden.

Av handlingarna i det av arméförvaltningen handlagda ärendet framgår, att vederbörande anbudsgivare å det anbud, som antagits, tecknat: »Vi anhålla, att detta anbud hemligstämplas.» I det hos arméförvaltningen den 29 mars 1944 förda protokollet i ärendet hade antecknats bland annat följande: »Med hänsyn till den — — — antagna anbudsgivarens begäran om ärendets hemlighållande, vilket anses vara av vikt för kronan ur prissynpunkt för kommande upphandlingar, beslöts, med stöd av lagen om inskränkning i rätten att utbekomma allmänna handlingar, att upphandlingsärendet icke skulle givas offentlighet, förrän två år förflutit från denna dag.»

Från de handlingar, som avsåge upphandlingscentralens ifrågavarande upphandlingar, inhämtades, att å det lägsta av de avgivna anbudena antecknats, i det ena fallet: »Vi anhålla vördsamt, att vårt firmanamn samt offererat pris hemlighålles», och i det andra fallet: »Vi anhålla vördsamt, att detta anbud hemligstämplas.» Av protokollen beträffande dessa upphandlingar framgår icke i vidare mån, att särskilt beslut om handlingarnas hemlighållande fattats, än att i den kolumn i protokollet, som avsåge ifrågavarande anbudsgivare, med röd stämpelfärg anmärkts »konfidentiellt».

Efter en redogörelse för vad i ärendet förekommit anförde militieombudsmannen i skrivelse till förbundet den 7 juli 1945.

I 34 § första stycket lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar (den s. k. sekretesslagen) stadgas, att

handlingar i ärenden angående förvärv, avyttrande eller upplåtelse av egendom eller annat, som myndighet äger förvalta, eller angående utförande av arbete för myndighets behov annorledes än genom dess egen eller annan myndighets personal icke, utan tillstånd av den myndighet som handlägger ärendet, må utlämnas, innan avtal slutits eller ärendet eljest slutförts. Angår ärendet upphandling eller utförande av arbete för statens räkning eller försäljning av staten tillhörig lös egendom, skall likväl iakttagas, att i stadgad ordning infordrade och inkomna anbud, så ock andra handlingar, som kunna tjäna till upplysning i vad mån anbud i ärendet infordrats eller avgivits eller som eljest avse dylika anbud, icke före nämnda tidpunkt må utlämnas i vidare mån än för prövning av anbud finnes nödvändigt eller begäran om anbuds utbekommande framställes av anbudsgivaren.

I andra stycket samma paragraf heter det, att då anledning därtill föreligger, äger vederbörande myndighet besluta, att handlingar, som i första stycket avses, även efter där angiven tidpunkt ej må utan myndighetens tillstånd utlämnas. Beträffande andra handlingar än sådana, som angiva villkoren i slutna avtal, må dylikt beslut avse en tid av högst tjugu år från nämnda tidpunkt. Vad angår handlingar, som angiva villkoren i slutna avtal rörande myndighets leverans av elektrisk kraft, gas, vatten eller dylikt eller rörande försäljning av varor, med vilka myndighet driver handel i affärsmässiga former, må beslut meddelas högst för tiden till dess två år förflutit från det avtalet fullgjorts eller upphört att gälla. Med avseende å handlingar, som angiva villkoren i slutna avtal i andra ärenden, må beslut meddelas för en tid av högst två år från det avtalet slöts.

Beslut, vilka enligt 34 § andra stycket meddelas av annan statsmyndighet än sådan, som hör till eller lyder under riksdagen, skola, enligt tredje stycket samma paragraf, med vissa undantag för varje statsregleringsår, inom en månad efter dess utgång, anmälas till Konungen, som låter riksdagens revisorer därav undfå del.

I ett av militieombudsmannen tidigare handlagt ärende angående hemlig-hållande av handlingar i upphandlingsärenden (se militieombudsmannens ämbetsberättelse 1945 s. 329 ff.) har med stöd av förarbetena till ifrågavarande sekretessbestämmelser framhållits, hurusom lagstiftarna å ena sidan kraftigt understrukit värdet av den offentliga kontrollen över det allmännas förvärv av egendom men å andra sidan — med hänsyn till vad från särskilt de statliga affärsdrivande verkens sida framhållits angående behovet av viss sekretess — medgivit, att det på detta område vore nödvändigt med vissa jämkningar i offentlighetsgrundsatsen. Dessa jämkningar hade av förarbetena att döma föranletts av kraven på affärsmässighet vid bedrivande av affärsverksamhet. Beträffande föreskriften i 34 § andra stycket sekretesslagen, att anbud och dylika handlingar under tiden efter det att det ärende, till vilket de hörde, blivit slutfört finge genom särskilt beslut hemlighållas, »då anledning därtill förelåge», framhölls i anslutning härtill, att det torde böra vara en anledning, som härrörde av kraven på affärsmässighet. Vidare

franhölls, att enligt det ursprungliga förslaget till sekretesslag förordnande jämlikt 34 § andra stycket skulle kunna meddelas endast i sällsynta undantagsfall (»där särskilda omständigheter det föranledde»), samt att en viss uppmjukning av förutsättningarna otvivelaktigt skett därigenom, att lagen kommit att medgiva sådant förordnande, så snart anledning därtill föreläge. Ett väckt förslag om obligatorisk sekretess under två år för alla handlingar i anbudsärenden hade vid lagens tillkomst uttryckligen avvisats. Det vore därför tydligt, att lagen intoge den ståndpunkten, att offentlighet vore regel och sekretess undantag på detta område.

Av utredningen i ovannämnda ärende, som rörde det sätt på vilket flygförvaltningen tillämpade 34 § sekretesslagen, framgick bland annat, att flygförvaltningen tillämpat nämnda lagrum för tillgodoseende av en lägre, militär sekretess, som icke kunde grundas å den med stöd av 4 § sekretesslagen utfärdade kungörelsen den 25 november 1938 (nr 757) med förordnanden på försvarsväsendets område jämlikt nämnda lag, samt att flygförvaltningen utfärdat generella föreskrifter om att handlingar i avgjorda upphandlingsärenden, som icke ansåges motivera hemligstämpling jämlikt 1938 års kungörelse, icke finge utlämnas, förrän två år förflutit från det ärendet avgjorts. Militieombudsmannen framhöll, att det vore opåkallat och ägnat att skapa oklarhet, därest vederbörande myndigheter vid meddelande av beslut jämlikt 34 § sekretesslagen låte leda sig av önskemålen, att hemlighålla förhållanden, som voro av betydelse för rikets försvar. Sekretessen beträffande dylika frågor hade erhållit sin särskilda reglering genom 4 § sekretesslagen och ovannämnda kungörelse. Om det skulle visa sig, att de militära sekretesskraven icke blivit härigenom i nödig omfattning tillgodosedda, borde erforderliga åtgärder vidtagas genom ändring i dessa författningar. I anledning av de av flygförvaltningen utfärdade generella föreskrifterna fastslogs av militieombudsmannen, att lagens mening vore, att frågan om sekretess enligt 34 § andra stycket sekretesslagen skulle av vederbörande myndighet prövas i varje särskilt ärende, där anledning till sådan prövning yppades. Att generella anvisningar utfärdades till ledning för fattande av beslut enligt nämnda lagrum torde dock i och för sig icke böra föranleda erinran. Sådana anvisningar kunde tvärtom vara av värde såsom garanti för enhetlig och konsekvent tillämpning. Anvisningarna kunde dock icke ersätta den prövning av omständigheterna i varje särskilt ärende, som skulle föregå ett beslut om hemlighållande.

Av det anförda framgår, att för utövande av den vederbörande myndighet genom stadgandet i 34 § andra stycket sekretesslagen tillerkända befogenheten att lämna föreskrift om viss förlängning av sekretesstiden förutsättes, att i varje fall efter särskild prövning finnes föreliggande anledning härtill med hänsyn till kravet på affärsmässighet. I anslutning härtill bör för prövningen av det av förbundet anhängiggjorda ärendet närmast tagas sikte på en undersökning av den närmare innebörden av det krav på affärsmässighet, som sålunda uppställts.

Bestämmelser om viss sekretess för anbudshandlingar infördes år 1918 genom ett tillägg till tryckfrihetsförordningen § 2 mom. 4 (undantag 19). Dessa föreskrifter, vilka i samband med antagande av sekretesslagen upplävs, inneburo bland annat att skrivelser, som utgått från myndighet, vilken handlade upphandlingsärende, dit inkomna anbud och andra där befintliga handlingar, som avsåge sådana anbud, i regel icke fingo utlämnas, innan anbudet slutligen prövats och, där samtliga anbud förkastats i samband med beslut att infordra nya anbud, slutlig prövning jämväl av dessa skett. Dessutom stadgades, att genom myndighetens försorg upprättade kostnadsberäkningar och prisbestämningar ävensom tjänsteutlåtanden, som avsåge desamma, ej fingo utan myndighetens samtycke utlämnas, förrän ärendet blivit slutligt prövat, med rätt för myndigheten att »där särskilda omständigheter det föranleda» besluta om hemlighållande av sådan handling i prövat ärende under högst ett år från dess upprättande.

Vid en av professor Nils Herlitz på offentligt uppdrag verkställd utredning om ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet (SOU 1927: 2) ifrågasattes från flera håll en väsentlig utvidgning av sekretessen beträffande anbudshandlingar.

Järnvägsstyrelsen anförde härutinnan bland annat följande: Redan i gällande tryckfrihetsförordning funnes viss sekretess rörande statens upphandlingsväsende, och det torde väl numera vara en allmänt erkänd grundsats, att all affärsverksamhet krävde viss sekretess för att kunna behörigen skötas. Ett eventuellt förbud mot offentliggörande av affärshandlingar och vad därmed ägde samband borde dock begränsas därhän, att tillämpning av en bestämmelse i berörda avseende gjordes beroende av en noggrann prövning av förhållandena i varje särskilt fall. En dylik prövning borde överlämnas till järnvägsstyrelsen, som därvid hade att taga hänsyn till, om meddelande av uppgift i nu förevarande avseende skulle kunna leda till skada för verket eller enskild berörd part och i sådant fall, men endast då, vägra handlingens utlämnande.

Domänstyrelsen anförde: Genom domänverket inköptes årligen materialier såsom cement, tegel, oljor, sprängämnen, spik, fönsterglas m. m. till betydande belopp. Dessa uppköp verkställdes i regel efter infordrande av anbud, varvid anbuderna på grund av gällande bestämmelser voro hemfallna åt offentligheten, så snart desamma slutligen prövats. Det skydd, som anbudshandlingarna grundlagsenligt åtnjöte, vore alltför ringa för att fritaga vederbörande anbudsgivare från obehag eller förluster förorsakade av anbudens alltför tidiga utlämnande åt offentligheten. Särskilt ville styrelsen erinra om de fall, då upphandling av likartade varor företogs med tämligen regelbundna mellanrum på det sätt, att en viss myckenhet för varje gång inköptes, varvid ett hemlighållande av anbudshandlingarna givetvis måste anses vara av lika stor betydelse de senare gångerna som den första. För tillgodoseende av såväl statens som anbudsgivarnas intressen syntes det styrelsen, som om ett hemlighållande av dylika handlingar under en tid av fem år vore erforderligt. En förutsättning för ernående av nu angivna skydd vore emellertid, att jämväl verkets räkenskaper hemlighölls, enär eljest ur dessa kunde erhållas upplysningar rörande sådana förhållanden, vilkas undandragande från offentligheten ansåges önskvärt.

Byggnadsstyrelsen androg: På grund av att möjlighet icke föreläge att undandraga anbuderna offentligheten under någon längre tid, kunde anbudsgivaren mången gång åsamkas obehag och förluster, mot vilka han genom uppställande av förbehåll angående anbudets hemlighållande kunde skydda sig vid uppgörelser med enskilda. Det torde även kunna tänkas, att spekulanter av enahanda skäl ansåge sig icke kunna medgiva statsverket vissa



förmåner, som eljest skulle kunna lämnas, därest anbuden hemlighölles. Detta torde vara av stor betydelse, vad byggnadsstyrelsens verksamhet vidkomme, särskilt i de fall, då styrelsen själv upphandlade byggnadsmaterialier och dylikt i större utsträckning. Även i andra avseenden kunde den omständigheten, att de rörande anbudshandlingars offentlighet gällande bestämmelserna icke motsvarade skäligen anspråk på sekretess, medföra menliga konsekvenser för det allmänna, exempelvis då, såsom i byggnadsstyrelsens verksamhet förekomme, likartade arbeten med kortare mellanrum återkomme och slutligt avtal därvid för varje gång träffades om arbetenas utförande till vissa angivna à-pris. Med hänsyn till vad sålunda anförts, finge byggnadsstyrelsen föreslå sådan ändring av tryckfrihetsförordningens bestämmelser rörande offentlighållande av handlingar i entreprenad- och upphandlingsärenden, att vederbörande myndighet gäves befogenhet att — såsom för närvarande gällde beträffande kostnadsberäkningar och prisbestämningar samt tjänsteutlåtanden i sådant ärende — besluta om hemlighållande under viss tid av till myndigheten inkomna anbud.

I ett yttrande av Stockholms stadskollegium återgavs ett av industriverksstyrelsen åberopat uttalande av direktören för gas- och elektricitetsverken, vari anfördes bland annat följande: Beträffande inkomna anbud borde skydd mot offentliggörande såväl i anbudsgivarens som verkens intresse icke upphöra för sådana anbud, som bleve antagna till utförande. Föreläge ej ett sådant skydd, skulle ett anbud genast komma till anbudsgivarens konkurrenters kännedom, vilket anbudsgivaren skulle söka undvika exempelvis genom att lämna med avseende å teknisk beskrivning mindre fullständiga anbud. Genom frånvaro av skydd från offentligheten kunde verken till och med helt gå miste om fördelaktiga anbud. Härtill komme vidare, att verken och i synnerhet elektricitetsverket vid sina upphandlingar ofta hade att göra med truster och dylika sammanslutningar mellan producenterna. Om anbud, som eventuellt kunde erhållas från utom trusten stående firmor, bleve offentliga, skulle detta bliva trusten till vägledning på ett för det kommunala verket direkt skadligt sätt. Liksom vid privata företag förekomme ej sällan, att verken från enskilda personer eller firmor erhöle meddelanden av olika slag, även sådana som icke direkt berörde affärsuppgörelser, med uttryckligt angivande av meddelandets konfidentiella natur. Vid lagens utformande måste uppenbarligen tillses, att ett dylikt förbehåll skulle kunna respekteras. Emellertid torde skyddet för handlingar tillhörande kommunala affärsuppgörelser knappast kunna inskränkas till de industriella verken i egentlig mening. Inom de flesta områden av kommunalförvaltningen förekomme ärenden av liknande art, rörande vilka samma skäl emot offentliggörande kunde anföras. Någon principiell skillnad torde här icke föreligga. Vad särskilt anginge anbud ansåges erfarenheten ha visat, att de nuvarande möjligheterna att hemlighålla hithörande handlingar för kommunen kunnat medföra fördelaktigare priser och jämväl för anbudsgivaren i förhållande till konkurrenter kunde vara av stor vikt. Offentlighet över anbudsförfarandet skulle sannolikt underlätta monopolistiska sammanslutningar och göra det svårare för de kommunala myndigheterna att få fördelaktigare anbud. Därest en köpman måste räkna med, att övriga större kunder finge kännedom om de villkor, han erbjöde kommunen, kunde man befara, att den för närvarande ofta visade beredvilligheten att giva kommunen i dess egenskap av solid och stor kund särskilt gynnsamma villkor komme att minskas.

Stadskollegiet anförde vidare: Vad anginge leveranser till anstaltsförvaltningen torde i allmänhet den praxis tillämpas, att ingivna leveransanbud hölles hemliga ej blott före anbudstidens utgång utan även efter anbudens prövning, men att däremot de justerade protokollen över anbudens prövning

betraktades som offentliga. En utsträckning av offentlighetsprincipen å detta område ansåges komma att skada stadens intressen (fattigvårdsnämnden). Inom hamnstyrelsen plögade på förfrågan av anbudsgivare uppgift lämnas å beloppen av det antagna och i varje fall av de tre lägsta anbuderna samt å namnet å den anbudsgivare, vars offert antagits, ävensom i fråga om dessa anbud vissa kompletterande uppgifter för möjliggörande av jämförelser dem emellan. I vidare mån ansåges icke offentlighet böra föreskrivas. Särskilt borde från offentliggörande skyddas detaljanbud rörande speciella tillverkningar, anordningar och konstruktioner samt beskrivningar över dylika eller upplysningar från firmor rörande särskilda av dem disponerade tillverkningar, avseende att klargöra deras särskilda företräden framför andra (hamnstyrelsen). I fråga om anbud hade myndigheterna sålunda allmänt ansett, att något offentliggörande överhuvud taget icke borde ifrågakomma, varken av själva anbudet eller av till detsamma hörande handlingar. Enligt vad gatunämnden uttalat borde kommunal myndighet liksom hittills ha möjlighet att överhuvud taget hemlighålla alla hithörande handlingar, om förbehåll därom göres av anbudsgivaren.

Angående sin inställning till frågan om en allmän utvidgning av sekretessen beträffande anbudshandlingar anförde Herlitz: Det hade ingalunda kunnat förbises, att offentligheten i allmänhet måste medföra särskilda svårigheter och olägenheter vid de grenar av offentlig förvaltning, som skulle bedrivas affärsmässigt. Om man uteslutande toge de hänsyn, som påkallades av affärsmässigheten, vore det måhända rentav berättigat att påstå, att de ifrågavarande verksamhetsgrenarna borde vara helt befriade från det band, som låge i offentligheten, och sålunda härutinnan jämställda med enskilda företag. Till en viss grad skulle ock det försvagande av den offentliga kontrollen, som kunde sägas ligga häri, kunna försvaras. Det skulle nämligen kunna sägas, att den kontroll, som tryckfrihetsförordningens offentlighetsregler skulle tjäna, förnämligast erfordrades gentemot sådan offentlig verksamhet, som innebure utövning av statlig makt, icke gentemot den verksamhet, i vilken stat och kommun så att säga befunde sig på samma plan som enskilda företagare. Den ställning, som statsmakterna givit åt vissa verk, vore ett uttryck för den uppfattningen, att dessa just ur de nu antydda synpunkterna borde till en viss grad behandlas annorlunda än statsförvaltningen i övrigt. Man hade dock ej gått därhän, att man i allo likställt ifrågavarande verk med privata företag. Man hade ansett, att de väl i viss mån borde verka under enahanda villkor som sådana företag, men i viss mån ock borde vara underkastade de allmänna grundsatser, som gällde för statens förvaltning. Statsmakterna hade med andra ord ej velat fullt ut genomföra affärsmässighetens grundsatser för de ifrågavarande företagen, utan med full avsikt låtit dessa grundsatser i vissa hänseenden vika för andra hänsyn. Det kunde därför ej vara tillåtligt att vid en utredning, som uteslutande avsåge tryckfrihetsförordningens offentlighetsregler, taga till principiell utgångspunkt, att den offentlighet, som ur affärsmässighetssynpunkt vore oläglig, under alla omständigheter borde uteslutas. Tvärtom måste beaktas, att statsmakterna medvetet begränsat sina anspråk på affärsmässighet i de ifrågavarande verkens skötsel. Huru långt begränsningen av offentligheten borde sträcka sig, vore sålunda ett problem, som icke finge formuleras så: vad påkallas av affärsmässighetens grundsats? Problemets rätta formulering vore fastmera: huru långt borde man gå i affärsmässighet? Denna sistnämnda fråga kunde emellertid tydligtvis icke besvaras i förevarande utredning, som tvärtom måst taga till utgångspunkt, att frågan redan blivit av statsmakterna i huvudsak besvarad — genom den synnerliga varsamhet, med vilken den ekonomiska sekretessens utvidgning hittills ägt rum. Det hade måst antagas,

att statsmakterna med avsikt avstått från att fullt ut genomföra affärsmässighetens grundsatser för att ej gå miste om de fördelar, som ansåges följa med offentligheten. Med detta betraktelsesätt hade det varit omöjligt att i förevarande utredning upptaga den vittgående tanken om en allmän sekretessregel av sådan innebörd, som från de affärsdrivande verkens sida föreslagits, och de framställda yrkandena hade, i vad de avsåge hemlighållande av anbudena även efter det ärendet slutligt prövats, ej kunnat följas, enär de syntes stå i bestämd strid med ett viktigt offentlighetsintresse.

Den av Herlitz föreslagna bestämmelsen innebar i princip icke någon eftergift åt de framförda önskemålen om ökat sekretesskydd för anbudshandlingar. Det åsyftade stadgandet erhöll i förslaget följande lydelse:

»Skriftliga anbud, som infordrats och till myndighet inkommit i ärende angående förvärv av annat än fast egendom, utförande av arbete för statens räkning eller försäljning eller upplåtelse av staten tillhörig egendom eller annat, eller andra handlingar, som kunna tjäna till upplysning, i vad mån anbud i ärendet infordrats eller avgivits, eller som eljest avse dylikt anbud, må innan anbudena slutligen prövats samt, där samtliga anbudena förkastats och i samband därmed beslutats att infordra nya anbud, slutlig prövning jämväl av dessa skett, icke utlämnas i vidare mån än för prövningen befinner nödvändigt eller begäran om anbuds utbekommande framställs av anbudsgivaren. Vad nu sagts äge ej tillämpning på protokoll över i ärendet hållen auktion.

Kostnadsberäkningar och prisbestämningar, som genom myndighets försorg upprättats i dylikt ärende, ävensom tjänsteutlåtanden, vilka avse desamma, må ej utan myndighetens samtycke utlämnas, förrän ärendet blivit slutligen prövat. Där särskilda omständigheter det föranleda, äge myndigheten besluta, att sådan handling i prövat ärende fortfarande skall hemlighållas under högst fem år från dess upprättande.»

I yttranden över 1927 års förslag (se SOU 1935: 5) framfördes från olika håll krav på längre gående sekretessregler, än vad förslaget innehöll. Vattenfallsstyrelsen anförde härom: Vore affärsmässighet i arbetet hos statens affärsdrivande verk ett statens intresse, så måste i denna statens verksamhet offentligheten inskränkas. Problemet vore icke, hur långt man borde gå i affärsmässighet, ty inom riksdagen hade alltid hävdats den uppfattningen, att nämnda verksamhet borde utan inskränkning drivas affärsmässigt. Frågan vore väl snarare, vilken del av ett ämbetsverks arbete utgjordes av affärsverksamhet, och vilken del omfattade statlig verksamhet av annat slag. Det vore emellertid förenat med svårighet att på ett uttömmande sätt ange alla de fall, då ett affärsdrivande verk hade ett fullt legitimt behov att icke vara lagligen skyldigt att framlägga handlingarna i ett visst ärende inför offentligheten. Det vore uppenbart, att med de skiftande uppgifter, som en vitt utgrenad affärsdrift pålade ett stort verk, det icke låte sig göra att i ett lagförslag klart begränsa och uppräknade de fall, då det borde ligga såväl i statens eget som medkontrahenternas privata intresse att iakttaga en viss sekretess. Det vore önskvärt, om denna rätt till sekretess — som i varje enskilt fall tedde sig som ganska självklar — även bleve uttryckt i lag till förebyggande av oklarhet och icke minst till trygghet för den tjänsteman, som skulle taga på sitt ansvar att utlämna eller vägra utlämna handlingar, vilkas hemlighållande kunde vara förbundet med ett uppenbart statsintresse. Ett generellt stadgande i tryckfrihetsförordningen om skydd mot offentliggörande av handlingar, hänförande sig till statens affärsverksamhet, vore en oundgänglig förutsättning för fullgörande av statsmakternas krav på affärsmässighet.

Dessa krav tillmötesgingos i viss utsträckning i det förslag till ändrade bestämmelser rörande allmänna handlingars offentlighet, som den 14 januari 1935 avgavs av tillkallade sakkunniga. Det då framlagda förslaget till sekre-

tesslag upptog i 32 § bestämmelser, vilka i huvudsak överensstämde med 34 § i gällande sekretesslag, dock att enligt paragrafens andra stycke beslut om förlängning av sekretesstiden skulle få meddelas, endast då särskilda omständigheter det föranledde, under det att enligt gällande lag härför allenast fordrades, att anledning därtill föreläge. Enligt motiven kunde sådana särskilda omständigheter anses föreligga, exempelvis då erfarenheten på något visst område givit vid handen, att offentligheten länt till allvarligt förfång för det allmänna eller för enskildas berättigade ekonomiska intressen. Av formuleringen och sammanhanget torde framgå, att särskilt starka skäl för hemlighållande måste föreligga för att en myndighet skulle kunna stadga sekretess beträffande handlingar, vilkas offentlighållande ur synpunkten av allmänhetens kontroll vore särskilt betydelsefullt. Dylik karaktär hade uppenbarligen framför allt sådana handlingar, som — utan att ange villkoren i slutna avtal — låge till grund för sådana. Vad anginge sådana handlingar, som angåve villkoren i slutna avtal, uttalade de sakkunniga, att enighet torde råda därom att ännu starkare betänkligheter mötte mot att undandraga dem offentligheten. De sakkunniga hade hyst synnerlig tvekan om det berättigade i att i detta hänseende gå längre än redan skett i då gällande tryckfrihetsförordning. Emellertid hade i de över 1927 års utredning avgivna yttrandena och i meddelanden, som de sakkunniga under hand erhållit från vissa myndigheter och tjänstemän, framkommit upplysningar, som övertygat de sakkunniga att möjlighet att undantagsvis hemlighålla jämväl sådana handlingar icke borde helt avskäras. Förslaget medgåve sålunda, där särskilda omständigheter det föranledde, hemlighållande jämväl av slutna avtal. Utan att det behövt särskilt utmärkas i lagtexten, torde det vara tydligt, att ännu större varsamhet vore att iakttaga vid tillämpning av dessa stadganden än vid tillämpningen av de som anginge handlingar, vilka ej upplyste om villkoren i slutna avtal.

I en av 1933 års upphandlingssakkunniga den 2 juli 1935 framlagd utredning med förslag till ändring i vissa delar av upphandlingsförordningen (SOU 1935: 27 s. 37) berörde de sakkunniga jämväl det framlagda förslaget om viss sekretess beträffande handlingar i upphandlingsärenden och yttrade därvid: Upphandlingssakkunniga anslöte sig till den i 1935 års betänkande angående allmänna handlingars offentlighet uttalade uppfattningen, att en riktig avvägning av offentlighet och sekretess på förevarande område vore förenad med synnerliga vanskligheter. Att de dåvarande bestämmelserna i ämnet alltför snävt avgränsade möjligheterna för handlingars hemlighållande, torde emellertid vara otvivelaktigt. Telegrafstyrelsen och järnvägsstyrelsen hade också i sina yttranden till upphandlingssakkunniga framhållit, att en långt driven offentlighet kunde vara ägnad att omintetgöra konkurrens vid statens upphandlingar. Särskilt torde detta förhållande framträda i sådana fall, då leverantörerna inom en affärgren bildat kartell eller eljest träffat prisöverenskommelse och följaktligen ägde intresse av att hos myndigheten kontrollera, att uppgjorda prislistor följdes. Även avsaknaden av bestämmelser, som medgåve hemlighållande av ingivna ritningar, kartor, prov, modeller och dylikt efter det avtal slutits eller ärendet eljest slutförts, torde i vissa fall ha föranlett leverantörer att icke deltaga i tävlan om leveransen eller arbetet. Men om alltså en ändring av nuvarande bestämmelser i ämnet kunde anses påkallad, borde å andra sidan kraftigt understrykas angelägenheten av att allmänheten ägde möjlighet att följa upphandlingarna, där detta kunde ske utan eftersättande av statens intresse. Offentligheten i upphandlingsärenden vore nämligen den bästa garantien för att rykten om mannamån från myndigheternas sida vid handläggning av upphandlingsärenden icke skulle spridas och vinna

tilltro. Enligt upphandlingssakkunnigas mening vore de i lagförslaget intagna bestämmelserna i ämnet sakligt tillfredsställande.

Generalpoststyrelsen anförde i ett yttrande över upphandlingssakkunnigas betänkande (prop. nr 107: 1937): Bestämmelserna om upphandlingsärendens offentlighet vore i praktiken av mycket stor betydelse. Den omständigheten, att samtliga handlingar i ett upphandlingsärende bleve offentliga, så snart ärendet vore slutligt avgjort, utgjorde i själva verket ett nära nog oöverkomligt hinder för affärsmässig upphandling till skäligen priser. Därtill komme att sagda omständighet — i uppenbar strid emot de principer som kommit till uttryck i upphandlingsförordningen — gynnade större företagare på mindre industri- och hantverksidkares bekostnad och underlättade bildandet och upprätthållandet av karteller. Så snart ett mera betydande upphandlingsärende avgjorts, vore det regel, att varje anbudsgivare gjorde sig undermåttad om de pris och andra leveransvillkor, som övriga anbudsgivare erbjudit. När utbud av samma varuslag nästa gång skedde, vore det helt naturligt anbudsgivarnas strävan att icke eller endast obetydligt underbjuda det vid senaste upphandlingstillfället antagna anbudet, även om detta innebure mer än skäligen handelsvinst för leverantören. Särskilt i sådana allt vanligare fall, då upphandlingen avsåge varuslag, vars tillverkare vore anslutna till karteller eller priskonventioner, vore upphandlingsärendenas offentlighet till skada. Företagare, som stode utanför kartellen — i regel någon mindre industriidkare — bleve, om han underbjöde de konventionella priserna, genom olika former av påtryckning förr eller senare tvingad att antingen upphöra med sin verksamhet eller ansluta sig till kartellen, och i senare fallet vågade han därefter vid anbudsinfördran icke erbjuda lägre priser än de konventionella, då han visste, att de konkurrerande anbudsgivarna omedelbart erhöle kännedom därom. Det år 1935 avgivna förslaget rörande allmänna handlingars offentlighet innebure i viss mån ökad möjlighet till hemlighållande av handlingar i upphandlingsärende efter den tidpunkt, då ärendet slutligt avgjorts, i det att vederbörande myndighet, där särskilda omständigheter det föranledde, ägde besluta, att ifrågakvarande handlingar skulle hemlighållas under en tid av i regel högst två år från angivna tidpunkt. Det vore emellertid generalpoststyrelsens övertygelse, att dylika bestämmelser, i deras föreslagna form, icke vore ägnade att i önskvärd utsträckning undanröja de ovan berörda svåra olägenheterna av upphandlingsärendenas offentlighet. Såsom framginge av motiven till de föreslagna bestämmelserna, vore det nämligen avsett, att beslut om hemlighållande av handlingar i upphandlingsärenden, särskilt sådana handlingar som angåve villkoren i slutna avtal, skulle kunna meddelas endast i sällsynta undantagsfall. Generalpoststyrelsen delade den i förslaget rörande allmänna handlingar av år 1935 uttalade uppfattningen, vartill även upphandlingssakkunniga hade anslutit sig, att en riktig avvägning av offentlighet och sekretess på förevarande område vore förenad med synnerliga vanskligheter. Det starkt framträdande behovet av skydd mot obehörigt utnyttjande av upphandlingsärendenas offentlighet nödvändiggjorde emellertid enligt generalpoststyrelsens mening anordnande av sekretess beträffande handlingar i dessa ärenden, framför allt sådana handlingar som angåve villkoren i ingångna avtal. Enligt upphandlingssakkunnigas åsikt kunde ett avsteg från offentlighetsprincipen på detta område underlätta uppkomsten och spridandet av rykten om mannämän från myndigheternas sida vid handläggning av upphandlingsärenden. Denna farhåga vore dock mera berättigad, därest upphandlingsärendena — på sätt upphandlingssakkunniga i anslutning till förslaget rörande allmänna handlingars offentlighet ifrågasatt — undandroges offentligheten genom myndigheternas särskilda beslut i mer eller mindre sällsynta undantagsfall, än om sagda ären-

den obligatoriskt hemlighölles under viss kortare tid. Det sistnämnda alternativet vore därför att föredraga och, om tiden för hemlighållandet sattes till allenast två år, syntes även skäligen anspråk på offentlig kontroll över det statliga upphandlingsväsendet bliva tillgodosedda. Generalpoststyrelsen ifrågasatte därför utfärdandet av bestämmelser utav nu antytt innehåll i stället för de i 1935 års förslag intagna stadgandena. De sålunda ifrågasatta bestämmelserna kunde, om så prövades erforderligt, kompletteras med föreskrifter därom, att myndighet skulle äga befogenhet att på ansökning och uppgivna skäl förklara handling i upphandlingsärende offentlig före den stadgade tidens utgång, samt att, därest myndigheten med hänsyn till statens intressen funne sig icke böra bifalla en dylik ansökning, beslutet skulle anmälas till Kungl. Maj:t för att delgivas riksdagens revisorer.

Jämväl vissa kommuner framförde i avgivna yttranden över 1935 års betänkande om allmänna handlingars offentlighet önskemål om en viss skärpning av sekretessreglerna beträffande upphandlingsärenden.

Stadsfullmäktige i Göteborg, vilka i första hand önskat, att anbud och andra affärshandlingar hos drätselkammaren och de kommunala affärsdrivande verken överhuvud icke skulle göras offentliga, framhöllo för den händelse en dylik inskränkning av offentligheten icke skulle komma att lagfästas, att avfattningen av andra stycket av ifrågavarande paragraf i 1935 års förslag icke vore för kommunernas intressen fullt betryggande, särskilt med hänsyn därtill, att lagrummet kunde förväntas komma att inbjuda till tvister rörande rätta tolkningen av uttrycket »där särskilda omständigheter det föranleda». Förvaltningsmyndigheterna borde med åberopande av nämnda »särskilda omständigheter» tillerkännas rätt att i betydligt vidsträcktare omfattning definitivt besluta om undantag från handlingarnas offentliggörande än som med sakkunnigförslaget syntes ha varit meningen. Stadsfullmäktige hemställde sålunda, att större hänsyn fästes vid kommunernas behov av sekretess i ekonomiska frågor än som skett i nämnda förslag.

Stadsfullmäktige i Malmö erinrade att i 1935 års förslag vederbörande myndighet visserligen medgäves att, där särskilda omständigheter därtill föranledde, besluta, att hithörande handlingar icke finge utlämnas, förrän viss tid förflutit efter det avtal slutits eller ärendet eljest slutförts, men att i förslagets motivering begreppet »särskilda omständigheter» gäves en ganska inskränkt tolkning. Vederbörande kommunala myndighet borde erhålla vidare rätt att från tillgång för allmänheten undantaga handlingar av det slag, varom här vore fråga, även slutna avtal, under längre tid än vad enligt förslaget medgäves, och i varje fall borde myndigheten förbehållas fri rätt att pröva, när sådana »särskilda omständigheter» kunde anses föreligga, att skäl finnes för handlingens hemlighållande.

Kommunalfullmäktige i Vara ifrågasatte, huruvida ej beträffande anbudsgivare, vars anbud ej antagits, borde stadgas fullständigt förbud för att utlämna hans anbud jämte därtill hörande handlingar, därest han vid anbudets ingivande gjort förbehåll om att utlämnande ej finge ske.

Det förslag till sekretesslag, som förelades 1937 års riksdag, företedde på förevarande område vissa avvikelser i förhållande till 1935 års förslag (prop. 107: 1937). Liksom gällande lag upptog förstnämnda förslag sålunda, som förut nämnts, såsom förutsättning för myndighets beslut om hemlighållande av anbudshandlingar, att »anledning därtill föreligger», under det att 1935 års förslag i stället hade uttrycket, att »särskilda omständigheter det föranleda». Föredragande departementschefen anförde i motiveringen till departementsförslaget bland annat (prop. 1937 nr 107 s. 96—97): Avvägningen av sekretessen på det vidsträckta och betydelsefulla område, som i denna paragraf avsåges, vore, såsom de sakkunniga framhållit och från flera håll i yt-

randena understrukits, förenad med betydande svårigheter. Här stode nämligen ett synnerligen starkt sekretessbehov i direkt motsats till ett icke mindre betydande offentlighetsintresse. De sakkunnigas förslag syntes dock på det hela taget innebära en väl avvägd lösning av den ömtåliga frågan. Därom vittnade i sin mån, att nästan alla statliga myndigheter vore tillfreds med detsamma, och att även det stora flertalet av de hörda kommunala myndigheterna lämnat det utan anmärkning; och det borde härvid framhållas, att bestämmelserna i denna paragraf i större eller mindre utsträckning berörde så gott som alla myndigheter. Av flera kommunala myndigheter hade dock såsom framginge yrkats en utökning av förslagets möjligheter att anordna sekretess eller rent av att offentligheten överhuvud skulle uteslutas på detta område. Det vore som även påpekats ganska naturligt, att de kommunala myndigheterna, vilka för närvarande i regel undandrog sina handlingar i ekonomiska ärenden offentligheten, skulle med en viss tvekan mottaga offentlighetsprincipens uttryckliga fastslående på detta område, även om betydande undantag gjordes från principens tillämpning. Å andra sidan hade advokatsamfundet, som i detta fall torde i viss mån kunna sägas representera allmänhetens intresse, bestämt motsatt sig att överhuvud möjlighet bereddades att hålla handlingar på ifrågavarande område hemliga efter det ett ärende slutförts, och detta i synnerhet såvitt anginge kommunala handlingar. Enligt samfundets mening gjorde sig ett synnerligen starkt kontrollintresse gällande med avseende å den kommunala förvaltningen, där, enligt vad samfundet antydde, tendenser till obehöriga förfaranden vid ekonomiska ärendens handhavande icke saknades. Dessa synpunkter förtjänade otvivelaktigt allt beaktande. Behövligheten av den kontroll, som handlingars offentlighet skulle möjliggöra, borde icke underskattas. Likväl torde man icke skäligen kunna inskränka de möjligheter till sekretess, som 1935 års förslag gäve. Därigenom skulle kommunernas möjligheter att tillvarataga sina intressen gentemot medkontrahenter vid affärer och ekonomiska uppgörelser alltför mycket försvåras. De erfarenheter de statliga myndigheterna, särskilt de affärsdrivande verken, haft av den vidsträckta offentlighet deras handlingar nu vore underkastade talade bestämt för åtminstone en sådan omfattning av sekretessmöjligheterna beträffande såväl statliga som kommunala handlingar, som de sakkunniga föreslagit. Det torde till och med vara lämpligt att i viss mån tillmötesgå de från kommunalt håll framförda önskemålen om en utsträckning av dessa möjligheter. — Det hade ej syntts lämpligt att, som generalpoststyrelsen hemställt, föreslå en obligatorisk sekretess under två år för alla handlingar i upphandlingsärenden. Ur offentlighetssynpunkt måste det nämligen vara av ej ringa värde, att sekretess efter tidpunkten för avtals slutande eller ärendets slutförande i annan ordning skulle bero på ett särskilt beslut, som beträffande statsmyndigheter i regel skulle anmälas hos Kungl. Maj:t och bringas till statsrevisorernas kännedom. Däremot hade i departementsförslaget en ändring i förhållande till 1935 års förslag vidtagits med avseende å förutsättningarna för förordnande om sekretess, nämligen såtillvida att det ej stadgades, att dylikt förordnande skulle föranledas av »särskilda omständigheter», utan endast att det måtte givas, då anledning därtill föreläge. De kommunala myndigheter, som gjort invändningar mot förevarande paragraf, syntes framför allt ha fruktat, att uttrycket »särskilda omständigheter» skulle tolkas så, att sekretessmöjligheterna alltför mycket inskränktes, detta särskilt med hänsyn till de sakkunnigas motivering. Denna motivering syntes också vara ägnad att ingiva sådana farhågor. Med den ändring, som nu föresloges i paragrafen, måste emellertid alla behöriga sekretessbehov kunna tillgodoses.

Den redogörelse, som ovan lämnats för förarbetena till 34 § sekretesslagen, torde utvisa, att av motiven till nämnda lagstadgande icke med önskvärd tydlighet framgår, vilka omständigheter som av lagstiftaren avsetts skola utgöra anledning till beslut om sådan förlängning av sekretesstiden, varom stadgas i paragrafens andra stycke. Man har att vid undersökning av dessa spörsmål utgå från å ena sidan den utformning, som ifrågavarande bestämmelse erhållit i 1935 års förslag till ny sekretesslagstiftning, och å andra sidan de mera vittgående krav på sekretesskydd, som framförts av statens affärsdrivande verk samt från vissa kommunala myndigheters sida, och som i det till 1937 års riksdag framlagda lagförslaget i ämnet i viss utsträckning tillmötesgått.

Enligt 1935 års förslag skulle beslut om förlängning av sekretesstiden få meddelas endast, då särskilda omständigheter det föranledde. Särskilt i fråga om handlingar, som angåve villkoren i slutna avtal, underströks i motiven kraftigt, att det vore med tvekan, som de sakkunniga ansett sig böra gå med på en förlängning av sekretesstiden, samt att möjligheten härtill borde utnyttjas med största varsamhet. Enligt de sakkunniga skulle, som förut nämnts, särskilda omständigheter anses föreligga, exempelvis då erfarenheten på något visst område givit vid handen, att offentligheten länt till allvarligt förfång för det allmänna eller för enskildas berättigade ekonomiska intresse. De sakkunniga förutsatte även, att det sekretessintresse, som kunde föreligga, skulle vägas mot det för varje fall föreliggande intresset av handlingarnas offentlighållande. Genom det i motiven uppställda kravet på att erfarenheten skulle givit vid handen, att på det särskilda område som vore i fråga offentligheten länt till allvarligt förfång, torde stadgandets räckvidd ha erhållit en begränsning, som synes gå utöver de föreslagna ordalagen att »omständigheterna det föranleda». Där det i visst fall kunde befaras, att ett offentlighållande skulle leda till förfång men tidigare erfarenhet härav saknades, skulle någon förlängning av sekretesstiden ej kunna beslutas. Sannolikt kunde det även bli föremål för delade meningar, vad som åsyftades med uttrycket »allvarligt förfång för det allmänna eller för enskildas berättigade ekonomiska intresse». Särskilt svårt torde det vara att närmare precisera, vad som vore att betrakta som enskilds berättigade ekonomiska intresse. Ehuru det privata affärsidkare emellan väl vanligen torde tillämpas sekretess å ifrågavarande område, torde man icke ha avsett att för enskild, som uppträdde som anbudsgivare till statligt verk, betrakta det som ett berättigat ekonomiskt intresse att härvidlag vara bibehållen vid samma förmåner, som han åtnjöte beträffande anbud avgivna till enskilda köpare. Vad som härutinnan vore att betrakta som en anbudsgivares berättigade ekonomiska intresse kunde icke bedömas utan visst hänsynstagande till såväl sekretesslagstiftningens innehåll som upphandlingsförordningens bestämmelser. Den som avgåve anbud till statlig myndighet hade att utgå från att anbudshandlingarna i regel bleve offentliga omedelbart sedan anbudet prövats. De sakkunniga torde därför ha avsett att, i sådana fall, där den enskildes intresse skulle motivera en utsträckt sekretess, det skulle föreligga



någon speciell omständighet, som motiverade avsteg från huvudregeln om offentlighet. (I detta sammanhang uppkommer även frågan vilken betydelse man har att tillmäta av den enskilde anbudsgivaren i samband med avgivande av anbudet framställd begäran om konfidentiell behandling av hans anbud. Till denna fråga återkommer jag senare.) Även när det gäller att bestämma, vad som är att betrakta såsom allvarligt förfång för det allmänna, torde man böra utgå från offentlighet såsom huvudregel. De allmänna olägenheter för statlig upphandling, som möjligen kunde föranledas av anbudshandlingarnas offentlighållande, torde icke böra komma i betraktande. De sakkunniga torde ha avsett, att endast speciella omständigheter, som i ett visst fall länt till allvarligt förfång för det allmänna, borde godkännas som motiv för avsteg från offentligheten.

Någon närmare redogörelse för vilka speciella omständigheter, som avsetts skola föranleda utsträckning av sekretesstiden, ha de sakkunniga ej lämnat. Vid bedömande av vilken uppfattning härutinnan, som legat till grund för de sakkunnigas ställningstagande, är man därför hänvisad till de synpunkter på frågan, som av statliga och kommunala myndigheter framförts i till de sakkunniga inkomna yttranden. Härvid måste emellertid beaktas, att de sakkunniga torde ha avsett, att allenast i viss utsträckning tillgodose de synpunkter, som sålunda framförts. De konkreta olägenheter, som enligt nämnda yttranden kunna föranledas av anbudshandlingars offentlighållande, utgöra för det allmänna fördyrade inköp och för anbudsgivaren dels ekonomiska repressalieåtgärder från, eventuellt i priskartell sammanslutna, konkurrenter och dels viss press på priserna från andra mindre gynnade kunders sida. De av de sakkunniga uppställda förutsättningarna för förlängning av sekretesstiden torde ha inneburit, att det allmänna tidigare vid inköp av varor av samma eller liknande slag på grund av anbudshandlingarnas offentlighållande vid ett senare tillfälle fått vidkännas mindre förmånliga villkor än tidigare, eller, vad beträffar anbudsgivaren, att denne genom vissa åtgärder från kunders eller konkurrenters sida lidit förfång.

Av det ovan anförda torde framgå, att vad i 1935 års betänkande föreslagits skola gälla i fråga om hemlighållande av anbudshandlingar efter anbudens prövning skulle kunna vinna tillämpning endast i mera sällsynta undantagsfall. Förslaget utsattes också i denna del från olika håll för en kraftig kritik. Generalpoststyrelsen underströk sekretessmöjligheternas stora betydelse för en affärsnärlig upphandling till skäliga priser samt framhöll att genom anbudshandlingarnas offentlighet underlättades bildandet och upprätthållandet av karteller samt gynnades större företagare på mindre företagens bekostnad. Möjligheterna till utsträckt sekretess borde enligt styrelsens mening icke begränsas till allenast sällsynta undantagsfall. Stadsfullmäktige i Göteborg förordade, att förvaltningsmyndigheterna tillerkändes rätt att i betydligt vidsträckt omfattning definitivt besluta om undantag från handlingarnas offentliggörande, än som med sakkunnigförslaget syntes ha varit meningen. Stadsfullmäktige i Malmö uttalade sig i samma riktning. I det till 1937 års riksdag framlagda förslaget till sekretesslag fann föredra-

gande departementschefen sig böra i viss mån tillmötesgå de framförda önskemålen om ytterligare utsträckning av möjligheterna att hemlighålla handlingar i avgjorda upphandlingsärenden. Beslut härom skulle sålunda enligt departementsförslaget kunna meddelas, då anledning därtill föreläge. Departementschefen medgav även, att de sakkunnigas motivering till ifrågavarande bestämmelse varit ägnad att ingiva farhågor för att sekretessmöjligheterna komme att allt för mycket inskränkas, samt uttalade, att med den föreslagna ändringen i paragrafen alla behöriga sekretessbehov måste kunna tillgodoses. Härutöver lämnades icke i propositionen eller vid riksdagsbehandlingen av densamma någon närmare vägledning angående stadgandets räckvidd. Den väsentliga uppmjukning av bestämmelsen, som sålunda skett, torde medföra, att vad av de sakkunnigas yttranden kunnat slutas angående förutsättningarna för förlängning av sekretesstiden för handlingar i avgjorda upphandlingsärenden icke lämnar någon säker ledning vid tolkningen av ifrågavarande bestämmelse i dess genom departementsförslaget föreslagna och nu gällande lydelse. Uppenbarligen kan tillämpningen av ifrågavarande bestämmelse i den formulering den slutligen erhållit icke — som enligt de sakkunnigas förslag — vidare anses begränsad till sällsynta undantagsfall. Icke heller torde det härför kunna fordras, att erfarenheten givit vid handen, att på det område som är i fråga offentligheten länt till allvarligt förfång för det allmänna eller för enskildas berättigade ekonomiska intresse. Det måste vara tillfyllest — såsom järnvägsstyrelsen uttryckt det — att offentlighållande av anbudshandlingarna kan leda till skada för vederbörande verk eller enskild berörd part. Där det sålunda föreligger skäl att antaga, att handlingarnas offentlighållande kan leda till skada, torde beslut om förlängning av sekretesstiden kunna meddelas. Härvid synes dock böra förutsättas, att den befarade skadan ej är av alltför obetydlig beskaffenhet. Det krav, som av de sakkunniga uppställts på en avvägning för varje särskilt fall av offentlighetsintresset, motiverat av behovet av kontroll från allmänhetens sida, å ena sidan samt sekretessintresset å andra sidan, torde kvarstå även efter den jämkning i ordalagen i ifrågavarande lagrum, som verkstälts av departementschefen.

I detta sammanhang skall jag även något gå in på frågan, vilken betydelse som i här ifrågavarande hänseende bör tillmätas en av anbudsgivaren framställd begäran om konfidentiell behandling av ett av honom avgivet anbud. Där ett bifall till en dylik framställning icke kan anses ha av anbudsgivaren avsetts som ett villkor för det avgivna anbudet, torde anbudsgivarens begäran allenast böra uppfattas såsom en anhållan, att från myndighetens sida måtte prövas, huruvida icke anledning till förlängning av sekretesstiden får anses föreligga. Vederbörande myndighet kan givetvis ej undandraga sig att i anledning därav företaga en sådan prövning. Den omständigheten, att framställning om konfidentiell behandling gjorts, torde därvid icke i och för sig böra tillmätas avgörande betydelse. Endast därest de skäl, som åberopas för eller kunna tänkas ligga till grund för framställningen av den prövande myndigheten anses utgöra tillräcklig anledning därtill, bör anbudsgivarens önskemål efterkommas.

Något annorlunda ställer sig måhända saken för det fall, att en förlängning av sekretesstiden av anbudsgivaren uppställts som ett villkor för anbudet.

Innan jag går närmare in på denna fråga, vill jag erinra om innehållet i vissa bestämmelser i förordningen den 16 januari 1920 angående upphandling och arbeten för statens behov samt försäljning av staten tillhörig lös egendom (upphandlingsförordningen). Enligt 1 § (i lydelse enligt kungörelse nr 565: 1935) skola beträffande upphandling utöver vad som följer av lagen om köp och byte av lös egendom eller eljest av allmän lag eller författning upphandlingsförordningens bestämmelser lända till efterrättelse, så framt annat icke blivit särskilt föreskrivet. I 2 § (enligt kungörelse nr 257: 1937) erinras att i fråga om hemlighållande av handlingar i ärende angående upphandling gäller vad i sekretesslagen finnes stadgat. Skriftligt anbud skall upprättas i överensstämmelse med vad vid utbudandet föreskrivits samt bland annat innehålla förklaring, att anbudsgivaren ställer sig till efterrättelse såväl de villkor, på vilka utbudandet skett, som ock de skyldigheter, vilka i övrigt åligga honom enligt upphandlingsförordningen (23 §). På vederbörande myndighet skall bero, huruvida anbud som i väsentliga hänseenden avviker från de vid utbudandet angivna bestämmelser eller villkor må ifrågakomma vid den slutliga prövningen (28 §). Av de anbud, som ifrågakomma vid den slutliga prövningen, skall, med beaktande av lämnade föreskrifter om svensk varas företräde framför utländsk, det anbud antagas, som med hänsyn till såväl godsets beskaffenhet och pris som ock övriga på frågan inverkan omständigheter är att anse såsom det förmånligaste för staten (30 §). Över myndighets beslut, varigenom anbud antagits, förkastats eller icke upptagits till prövning, får klagan ej föras (31 §). — Angående verkan av ett av anbudsgivare uppställt förbehåll samt av avvikelse i avgivet anbud från föreskrifterna vid utbudandet framhålles i en av Eliaeson och Levinson utgiven kommentar till upphandlingsförordningen (s. 49 och 62), att en myndighet föreslagit, att framför ordet »överensstämmelse» i 23 § skulle inflikas »fullständig», när hos anbudsgivare inom vissa branscher en strävan förspordes att i anbudet inrycka förbehåll, varigenom prövningen försvårades, samt att centralupphandlingssakkunniga gentemot detta förslag anmärkt, att det låge i sakens natur, att ett anbud helst borde fullständigt överensstämma med utbudandet. Att emellertid uppställa en oavvislig fordran därå vore — även oavsett att den skulle kunna föranleda till en alltför formalistisk åsikt hos vederbörande myndighet angående fordringarna på ett anbud — föga lämpligt, när i det praktiska livet fall gäves, då ett anbud kunde vara beaktansvärt, ehuru det delvis avveke från de bestämmelser, som angivits vid utbudandet. På denna uppfattning grundade sig också föreskriften i 28 § därom, att på myndigheten skulle bero, huruvida vid den slutliga prövningen finge ifrågakomma anbud, som väsentligt avveke från de vid utbudandet angivna bestämmelser eller villkor. Den omständigheten, att anbud icke avgivits på fastställt anbudsformulär, finge icke anses utgöra sådan väsentlig avvikelse, som åsyftades i 28 §. Det låte för övrigt mycket väl tänka sig, att ett

anbud, som mer eller mindre avveke från föreskrifterna vid utbudandet, kunde vara förmånligt för staten och lämpa sig för antagande.

Upphandlingsförordningens bestämmelser synas, enligt vad ovan anförts, icke i och för sig utgöra hinder för uppställande från anbudsgivares sida av vissa förbehåll. Genom den förklaring, som av en anbudsgivare avgivits, att han ställer sig till efterrättelse de skyldigheter, som åligga honom enligt upphandlingsförordningen, kan anbudsgivaren, med hänsyn till stadgandet i 2 § nämnda förordning, sägas ha uttryckligen underkastat sig jämväl gällande bestämmelser om anbudshandlingars behandling i sekretesshänseende. Frågan huruvida ett uppställt förbehåll om konfidentiell behandling av ett avgivet anbud skall anses innebära, att anbudet väsentligt avviker från vid utbudandet angivna bestämmelser, torde få bedömas olika för det fall, att konfidentiell behandling av anbudshandlingarna påyrkas för längre tid än som är möjligt enligt sekretesslagen, och där nämnda yrkande ej går utöver sekretesslagens ram. I förra fallet torde det avgivna anbudet, enär detsamma är förbundet med ett villkor, som ej kan godtagas, icke kunna antagas. Huruvida i det senare fallet — d. v. s. då det icke framgår, att den framställning om förlängning av sekretesstiden som göres går utöver de i sekretesslagen angivna tiderna — där det med förbehållet förknippade anbudet är det för staten fördelaktigaste, detta anbud skall, vare sig det, bortsett från förbehållet, kan anses motiverat att tillämpa andra stycket i 34 § sekretesslagen eller ej, antagas och förbehållet sålunda respekteras, kan synas något tveksamt. Frågan är huruvida den omständigheten i och för sig, att den anbudsgivare, vars anbud är för staten förmånligast, gjort ett dylikt förbehåll, kan anses utgöra tillräckligt skäl för tillämpningen av 34 § andra stycket sekretesslagen. Med hänsyn till de betydande eftergifter, som i departementsförslaget gjorts för kravet på vidgade möjligheter att efter ett upphandlingsärendes avgörande hemlighålla anbudshandlingar, bör enligt min mening något avgörande hinder för ett dylikt betraktelsesätt icke anses föreligga.

Före genomförandet av 1937 års sekretesslagstiftning och de i samband därmed vidtagna ändringarna i tryckfrihetsförordningen fanns ingen annan möjlighet att erhålla rättelse, då handlings utlämnande vägrats, än att beivra detta som tjänstefel eller möjligen att i process mot vederbörande yrka åläggande att utgiva handlingen. Den, som ville göra sak av att han förvägrats handling, vände sig i regel till justitie- eller militieombudsmannen. Det syntes emellertid synnerligen olägligt för allmänheten att icke i annan ordning kunna erhålla rättelse och var också en obillighet mot ämbets- och tjänstemän, att frågan om riktigheten av deras åtgärder ovillkorligen skulle taga formen av en straffrättslig talan mot dem (se prop. nr 140: 1936 s. 42). De sakkunniga föreslogo därför i 1935 års förslag till ny sekretesslagstiftning införandet av ett administrativt besvärinstitut på förevarande område. Bestämmelser härom ha upptagits i § 2 mom. 5 tryckfrihetsförordningen. Enligt nämnda stadgande äger den, som menar att myndighet olagligen vägrat honom tillgång till allmän handling, söka rättelse i den ordning, som gäller

för vinnande av ändring i beslut eller åtgärder av myndigheten i det mål eller ärende, till vilket handlingen hör. Där handlingen icke hänför sig till mål eller ärende, däri beslut av myndigheten kan överklagas, skall rättelse sökas i den ordning, som i allmänhet gäller för vinnande av ändring i myndighetens beslut eller åtgärder. Besvär, som i följd av ovannämnda stadganden hos Konungen fullföljas i statsdepartementen, skola i regeringsrätten föredragas och avgöras.

Med stöd av nämnda bestämmelse i tryckfrihetsförordningen har fråga om tillämpningen av 34 § sekretesslagen dragits under regeringsrättens prövning i ett fall, som för förevarande ärende torde vara av visst intresse (se regeringsrättens årsbok 1939 s. 63 ff.). Ett bolag, som till Stockholms gasverk avgivit anbud å rör, vilket anbud ej antagits, hade hos verket begärt att genom utdrag ur upphandlingsprotokollet erhålla uppgift om de meterpriser, efter vilka rören inköpts. Styrelsen för Stockholms stads industriella verk förklarade sig icke kunna tillmötesgå bolagets begäran, enär ett utlämnande av de av bolaget äskade uppgifterna befarades kunna medföra avsevärda olägenheter för gasverkets upphandling. Detta var styrelsens uppfattning och någon längre gående redogörelse för de skäl, varpå denna åsikt grundades, ansåg styrelsen icke kunna avkrävas densamma, om det skydd, författningen avsåg att lämna för att i erforderlig utsträckning möjliggöra affärsmässighet inom den offentliga förvaltningen, icke skulle bliva helt illusoriskt och ändamålet äventyras. Bolaget, som hos överståthållarämbetet anförde besvär över styrelsens beslut, erinrade, att vederbörande myndighet endast ägde besluta om hemlighållande, då »anledning därtill föreläge». Det förefölle bolaget, såsom lagen vore formulerad, att denna anledning måste angivas, icke minst därför att den myndighet, hos vilken ett beslut överklagades, annars icke kunde bedöma, huruvida hemlighållandet respektive överklagandet hade fog för sig. Om styrelsens vägran att offentliggöra upphandlingspriserna för gasverket stadfästes, skulle detta enligt bolagets mening verka prejudicerande på lagens tillämpning, och samma skäl till hemlighållande skulle kunna åberopas av varje svensk kommunal myndighet, vilket skulle göra sekretesslagen, såvitt anginge rätten att utbekomma protokollsutdrag angående kommunal upphandling, fullständigt illusorisk. Överståthållarämbetet fann ej skäl göra ändring i klandrade beslutet, och överståthållarämbetets utslag blev av Kungl. Maj:t i regeringsrätten fastställt. I en till Kungl. Maj:t avgiven förklaring anförde styrelsen bland annat följande: Det måste anses vara fullt berättigat, att staden vid sin upphandling komme i åtnjutande av samma förmåner som en enskild affärsidkare. Det hade visserligen icke ansetts lämpligt att i gällande lag intaga bestämmelse om obligatorisk sekretess under viss tid för handlingarna i upphandlingsärenden, enär det med hänsyn till lagens principiella krav på allmänna handlingars offentlighet sannolikt ansetts vara av visst värde, att frågan om hemlighållande av dylika handlingar bleve föremål för beslut i varje särskilt ärende. Ehuru man som regel torde kunna säga, att utlämnandet av handlingar i dylika ärenden kunde komma att utgöra hinder för styrelsens framtida upphandling och skada enskilt intresse, komme styrelsen

genom avgörande i varje särskilt fall att beakta de undantagsfall, då sådana handlingar kunde utlämnas utan att åstadkomma förfång för någon.

Ur detta rättsfall bör väl icke dragas så långt gående slutsatser som att det för tillämpningen av 34 § andra stycket sekretesslagen skulle vara tillfyllest att vederbörande anbudsprövande myndighet efter fritt skön bedömer, att anledning till hemlighållande föreligger. Visst fog för ett dylikt ställningstagande måste myndigheten givetvis finna föreligga. Något krav på en mera ingående prövning av de skäl, som myndigheten finner böra föranleda handlingarnas hemlighållande, torde man emellertid med hänsyn till nämnda prejudikat ej böra uppställa.

Resultatet av den här verkställda utredningen synes mig kunna sammanfattas sålunda, att sådan anledning till anbudshandlingars hemlighållande, som avses i 34 § andra stycket sekretesslagen, kan sägas föreligga, då det förefinnes anledning att befara, att ett offentlighållande av nämnda handlingar skulle kunna lända till ej allt för obetydlig skada för vederbörande verk eller för anbudsgivare. Det torde visserligen för lagrummets tillämpning böra erfordras, att det skall föreligga någon speciell omständighet eller särskilda förhållanden, som kunna åberopas som skäl härför. Något krav på en mera ingående utredning härom synes emellertid icke böra uppställas. Där vederbörande myndighet med hänsyn till omständigheterna finner sannolikt, att handlingarnas offentlighållande skulle medföra skada för verket i fråga eller myndigheten finner sig böra sätta tilltro till vad anbudsgivare uppgivit därom att handlingarnas offentlighållande kan befaras för honom medföra skada, torde något hinder för anbudshandlingarnas hemlighållande i regel icke böra anses föreligga. En viss avvägning bör dock, som förut nämnts, alltid företagas med hänsyn till offentlighetsintresset. En av anbudsgivare framställd icke närmare motiverad begäran om konfidentiell behandling, som icke har karaktären av ett vid anbudet fäst villkor, torde ej, med mindre det på grund av för myndigheten kända omständigheter kan befaras att underlåtenhet att efterkomma en sådan begäran skulle kunna för vederbörande verk eller för anbudsgivaren medföra skada eller olägenhet, böra föranleda beslut om handlingarnas hemlighållande.

I här förevarande fall ha de anbudsgivare, vilkas anbud blivit antagna, i anbudens hemställt, att desamma måtte hemlighållas. Något skäl härför har emellertid ej angivits, och ej heller framgår av handlingarna, att av vederbörande myndighet införskaffats några närmare upplysningar härom. Arméförvaltningen har i avgivet yttrande förklarat, att beslutet om hemlighållande av upphandlingsprotokollet av affärsmässiga skäl fattats under hänsynstagande till begäran av den anbudsgivare, vars anbud i överensstämmelse med upphandlingsförordningens föreskrifter antagits, varvid beaktats dels anbudets karaktär och dels den lojalitet, avgivaren av ett för staten förmånligt anbud måste anses ha rätt att fordra av den upphandlande myndigheten. I det av arméförvaltningen meddelade beslutet om ärendets hemlighållande hade angivits, att detta skedde med hänsyn till anbudsgivarens begäran,

»vilket anses vara av vikt för kronan ur prissynpunkt för kommande upphandlingar». Upphandlingscentralen har såsom skäl för hemlighållandet endast åberopat, att detta skett av hänsyn till en anbudsgivares »förbehåll».

Med anknytning till vad tidigare anförts kan framhållas, att det icke i något av de här ifrågavarande fallen kan anses ha varit fråga om »förbehåll» i egentlig mening. Den anbudsprövande myndigheten har sålunda haft att rent sakligt pröva, huruvida anledning till hemlighållande förelagat. Vad först beträffar arméförvaltningen kan det synas tveksamt, om denna myndighet kan anses ha verkställt en dylik prövning i egentlig mening. Vad i arméförvaltningens yttrande anföres om hänsyn till anbudets karaktär samt myndighetens lojalitet gentemot en anbudsgivare, som anhåller om konfidentiell behandling av avgivet anbud, synes mig knappast giva vid handen, att arméförvaltningen funnit, enligt den av mig hävdade uppfattningen, godtagbara skäl för anbudets hemlighållande föreligga. I beslutet om handlingarnas hemlighållande har arméförvaltningen emellertid uttalat sig på ett sätt, som torde giva vid handen, att arméförvaltningen ansett anledning föreligga att antaga, att en underlåtenhet att efterkomma anbudsgivarens uttalade önskan om sekretesskydd skulle kunna vid kommande upphandlingar bli till skada för kronan. Oavsett att arméförvaltningen icke i sin förklaring åberopat något dylikt skäl, torde man böra utgå från det arméförvaltningens ställningstagande, som härigenom kommit till uttryck. — I fråga om upphandlingscentralen framgår ej av utredningen, att denna myndighets beslut om förlängning av sekretesstiden föranletts av något annat skäl än den av anbudsgivaren härom gjorda framställningen; någon i egentlig mening saklig prövning har sålunda ej företagits.

Såväl arméförvaltningen som upphandlingscentralen torde ha fäst allt för stort avseende vid de av vederbörande anbudsgivare gjorda framställningarna om konfidentiell behandling av deras anbud. Den förra myndigheten — som dock uttalar den enligt min mening riktiga uppfattningen, att frågan om tillämpningen av föreskrifterna i 34 § andra stycket sekretesslagen, då någon anbudsgivare begär hemlighållande, bör avgöras från fall till fall med beaktande av samtliga föreliggande omständigheter — åberopar härvid lojalitetsskäl, under det att den senare myndighetens ställningstagande bland annat synes vara föranlett av en missuppfattning av ett uttalande i 1935 års betänkande med förslag till ny sekretesslagstiftning, där det påpekas, att sekretess med avseende å anbud, som inkommit i upphandlingsärenden, »karakteriseras framför allt därav att den i regel ej kan brytas utan anbudsgivarens samtycke». Vad som här åsyftades var den för tiden före upphandlingsärendets slutförande föreslagna och även enligt tidigare gällande bestämmelser obligatoriska sekretessen, vilken kunde brytas endast med anbudsgivarens samtycke. I förevarande fall är det emellertid fråga om tillämpningen av de föreskrifter, som äro givna angående hemlighållande av anbudshandlingar jämväl viss tid efter det avtal slutits.

Som arméförvaltningen enligt min mening får anses ha haft anledning till sitt beslut att i enlighet med av vederbörande anbudsgivare därom gjord

framställning förordna om hemlighållande av anbudshandlingarna under en tid av två år från den 29 mars 1944, finner jag icke skäl förefinnas till anmärkning mot arméförvaltningen för dess berörda förfarande.

Vad beträffar upphandlingscentralen framgår icke klart av utredningen, att till de av denna myndighet fattade besluten om förlängning av sekretesstiden förelegat någon sådan anledning, som enligt min uppfattning förutsättes i 34 § andra stycket sekretesslagen. Upphandlingscentralens nämnda beslut synas därför icke stå i överensstämmelse med en riktig tillämpning av ifrågasvarande lagbud.

Upphandlingscentralen, som genom min försorg tillställes en avskrift av denna skrivelse, skall skyndsamt till mig inkomma med upplysningar angående de åtgärder beträffande de ifrågasvarande upphandlingsärendena, som upphandlingscentralen med anledning av skrivelsen funnit skäl vidtaga.

Av protokollen i ifrågasvarande upphandlingsärenden framgår ej, att av upphandlingscentralen meddelats uttryckliga beslut angående sekretesstidens förlängning; ej heller framgår, huruvida de mera formlösa beslut som fattats varit avsedda att gälla för den stipulerade maximitiden av två år från det avtalet slöts eller för kortare tid. Då jag förutsätter, att upphandlingscentralen kommer att för framtiden söka bättre tillgodose de formella krav, som böra ställas på handläggningen av dylika ärenden, låter jag i dessa hänseenden bero vid vad som förekommit.

Upphandlingscentralen meddelade i skrivelse den 20 juli 1945, att upphandlingscentralen bibringats den uppfattningen, att anbudsgivaren såsom gammal leverantör till örlogsvarvet gärna ville behålla varvet som kund och därför offererat ett sådant pris, som anbudsgivaren icke utan skada skulle kunnat offerera till andra kunder. Anbudsgivaren hade nämligen vissa möjligheter att, då det gällde statliga leveranser, inrätta sin drift så, att administrationskostnaderna kunde nedbringas och därigenom varan förbilligas. Upphandlingscentralen vidhölle därför sin uppfattning, att ifrågasvarande anbud bort hemlighållas. I sådana fall, där vederbörande anbudsgivare begärde hemlighållande av det avgivna anbudet, kunde dock att för framtiden för varje fall prövas de skäl, som kunde föreligga härför, varvid de principiella synpunkter och riktlinjer, vilka framginge av militieombudsmannens skrivelse till förbundet, komme att följas.

Med hänsyn till de skäl, som av upphandlingscentralen numera åberopats för tillämpning i ifrågasvarande fall av 34 § andra stycket sekretesslagen samt vad av upphandlingscentralen i övrigt anförts, lät militieombudsmannen jämväl i denna del bero vid vad i ärendet förekommit.



**26. Hemligstämpling bör icke förekomma i större utsträckning än som är absolut erforderligt, varför militära handlingar, där så kan ske, böra givas sådant innehåll, att hemligstämpling kan undvikas.**

Sedan folkskolläraren Ludvig Nordén i en den 2 januari 1945 till militieombudsmannen inkommen skrift anmält chefen för mobiliseringsavdelningen vid Värmlands regemente, kaptenen i samma regementes reserv Åke Wennerbeck, för tjänstefel, hade chefen för nämnda regemente inkommit med bland annat yttrande av Wennerbeck, ävensom en i yttrandet åberopad, den 19 januari 1945 av Wennerbeck i egenskap av chef för ett fältpoliskompani upprättad polisrapport.

Såväl Wennerbecks yttrande som polisrapporten hade försetts med anteckningen: »Hemlig jämlikt kung. 1938 nr 757.»

Sedan militieombudsmannen med anledning av vad sålunda förekommit hos regementschefen anhållit om upplysning rörande anledningen till att omförmälda båda handlingar hemligstämplats, inkom regementschefen med yttrande av Wennerbeck, därvid denne anförde: Rapporten hade hemligstämplats av Wennerbeck med hänsyn till att i densamma förekomme uppgift såväl om förbandets fältpostnummer som om förbandets benämning och förläggningsort. Därest Wennerbeck icke hemligstämplat rapporten och till följd därav jämväl det yttrande, vari rapporten åberopats, hade ärendet kommit att expedieras »å öppna sidan» med risk för den militära sekretessen för förbandet.

Efter en redogörelse för ärendet anförde militieombudsmannen, som lämnade Nordéns klagomål utan åtgärd, i skrivelse den 11 april 1945 till regementschefen följande.

Beträffande frågan om bevarande av den militära sekretessen har i en den 24 april 1940 utfärdad generalorder (nr 1488) framhållits, att det är envar militärperson förbjudet, att på vad sätt det vara må till obehöriga lämna uppgifter av betydelse för bedömande av krigsmaktens beteckning, organisation, gruppering, förläggning och förflyttning.

Närmare föreskrifter rörande hemligstämpling av vissa handlingar, vars offentlighållande kan medföra våda för rikets säkerhet eller uppenbart kan skada dess försvar, ha meddelats i kungörelsen den 25 november 1938 (nr 757) med förordnanden på försvarsväsendets område. Nämnda kungörelse har utfärdats med stöd av lagen den 28 maj 1937 (nr 249) om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar, vari stadgas bland annat, att handlingar rörande mobilisering, organisation och styrkan på krigsfot eller vid krigsfara av krigsmakten icke må utlämnas, förrän femtio år förflutit från deras datum.

I instruktionen för handhavandet inom försvarsväsendet av hemliga handlingar (IIIH) föreskrives bland annat, att handlingar, som sålunda icke må offentliggöras, skola förses med särskild hemligstämpel. I instruktionen

framhålles emellertid tillika att, innan handling förses med hemligbeteckning, noga skall övervägas, huruvida innehållet verkligen kräver sådan beteckning, samt att hemligstämpling torde kunna undvikas i åtskilliga fall genom lämplig omskrivning eller genom uteslutande av sakförhållanden, som icke behöva medtagas.

Det är uppenbarligen av stor vikt, att hemligstämpling icke förekommer i större utsträckning än erforderligt. Wennerbeck har i förevarande fall uppgivit, att den ifrågavarande polisrapporten hemligstämplats med hänsyn till att densamma innefattade uppgifter såväl om förbandets fältpostnummer som om dess benämning och förläggning. Ehuru jag icke anser mig böra rikta någon anmärkning mot de av Wennerbeck angivna grunderna för att rapporten hemligstämplats, vill jag framhålla, att uti förevarande fall fältpostnummer och förbandsbeteckning torde ha kunnat uteslutas ur rapporten utan egentligt men för utredningen i ärendet och hemligstämpling av rapporten därigenom kunnat undvikas. En dylik åtgärd synes i förevarande fall ha varit så mycket lättare att genomföra, som utredningen varit av jämförelsevis ringa omfattning.

Något som helst fog att hemligstämpla det av Wennerbeck avgivna yttrandet i ärendet har uppenbarligen icke förelegat. Den i yttrandet åberopade rapporten borde ha expedierats för sig — därest så ansetts erforderligt med särskild missivskrivelse, som skolat hemligstämplas.

Ehuru Wennerbecks handlingssätt sålunda giver anledning till anmärkning i olika avseenden, anser jag mig med hänsyn till omständigheterna kunna låta bero vid de erinringar till Wennerbeck, som innefattas i det ovan anförda.

Jag får anhålla, att Ni ville giva Wennerbeck del av denna skrivelsets innehåll.

## **27. Fråga om prenumeration å veckotidningar för medel tillhörande lägerkassa.**

Angående användandet och redovisningen av de vid truppförband tillhörande armén inrättade lägerkassorna har Kungl. Maj:t den 1 december 1939 meddelat allmänna bestämmelser (se Tjänstemeddelanden rörande lantförsvaret 1939, avd. A s. 281 ff.). Härei föreskrives bland annat följande: Ur lägerkassa må i första hand bestridas kostnader för beredande av nytta och trevnad för fast anställt manskap och värnpliktiga vid vederbörligt truppförband. Till mindre del må ur lägerkassa jämväl bestridas utgifter för truppförbandets gemensamma bästa i följande avseenden, nämligen för befrämjande av idrotten vid truppförbandet, för förskönande av kasern- eller lägerområdet samt för nöjes-, bildnings- eller andra anordningar, som bereda gemensam nytta eller trevnad för all personal vid truppförbandet, allt i den mån särskilda statsmedel icke blivit för ändamålet anvisade. Ärenden angående förvaltningen av lägerkassa eller för dess räkning bedriven affärsrörelse

eller annan verksamhet avgöres av vederbörande truppförbandschef efter föredragning av regementsintendenten.

I fråga om prenumeration å tidningar för myndigheter tillhörande försvarsväsendet har Kungl. Maj:t vidare den 7 juli 1944 förordnat, bland annat, att chef för regemente ägde att för vederbörlig expeditionsräkning i mån av tillgängliga expensmedel prenumerera å, förutom Post- och Inrikes tidningar med bilaga rörande leveranser till staten, fyra dagliga tidningar efter eget val, därav — vad beträffade expedition utanför Stockholm — högst en huvudstadstidning (se Tjänstemeddelanden rörande lantförsvaret 1944, avd. A s. 159 f.).

Genom högkvartersorder, försvarsstaben nr 6:86 den 25 november 1943, har meddelats vissa föreskrifter rörande tidnings- och tidskriftsprenumeration, för vilken kostnaderna gäldas av till försvarsstabens förfogande ställda medel. Bestämmelserna avse prenumeration för personalen vid fält- och lokalförsvarfsförband ur armén och för motsvarande personal vid förband ur marinen och flygvapnet samt gälla även för militär sjukvårdsanstalt och militäravdelning av civilt sjukhus. För personal vid fält- och lokalförsvarfsförband ur armén och för motsvarande personal vid förband ur marinen och flygvapnet — utom vid luftbevaknings- och kustbevakningsstationer — må för varje fullt tjugotal man prenumeration verkställas dels av ett exemplar av en dagstidning — i första hand hembygdsorgan enligt personalens önskemål — dels av ett exemplar av tidskriften Folk och Försvar, dels ock ett exemplar av en av följande tidskrifter, nämligen Allers Familj-Journal, Flyg, Flygtidningen, Folket i Bild, Hemmets Journal, Hemmets Veckotidning, Idrottsbladet, Röster i Radio, Se, Svenska Journalen, Såningsmannen, Teknik för Alla, Vårt Hem och Vår Kyrka. Vid luftbevaknings- och kustbevakningsstationer må för kvinnlig personal verkställas prenumeration å, bland annat, ett exemplar av en av tidskrifterna Damernas Värld-Flitiga Händer, Husmodern och Svensk Damtidning. Personalens önskemål böra beaktas vid prenumeration. Vid beräkning av tidnings- och tidskriftsprenumerationens omfattning skall tagas hänsyn till all i tjänst varande personal. Prenumeration avsedd för tjänstebruk bekostas icke av här ifrågakommande medel. Sådan prenumeration, varom ovan omförmäلتs, verkställles genom försorg av vederbörande chef.

Den 6 november 1944 utfärdades av chefen för Upplands regemente, översten Olle Norman, en depåorder, enligt uppgift av följande innehåll: »Kronans medel eller av mig ur lägerkassan till förfogande ställda medel få icke användas till prenumeration på någon av följande tidskrifter: Allas Veckotidning, Allers Familj-Journal, Cocktail, Damernas Värld, Filmjournalen, Hela Världen, Hemmets Journal, Jules Vernemagasinet, Lektör, Levande Livet, Se, Vecko-Revyn, Vårt Hem, Tidsfördrif, 25:an och Hemmets Veckotidning.»

I en den 19 januari 1945 dagtecknad skrift anförde Svenska tidningsutgivareföreningen bland annat följande: Ovannämnda depåorder samt ett av

Norman i tidningen Aftonbladet i anslutning härtill gjort nedsättande uttalande angående »de kulörta veckotidningarna» hade uppenbarligen varit ägnat att skada de i depåordern omförmälda till föreningen anslutna veckotidningarna. Depåordern gällde, enligt vad som upplysts, även för de av regementet uppsatta fältförbanden. En väsentlig del av de av Norman förbjudna tidskrifterna vore jämlikt ovannämnda högkvartersorder tillåtna för prenumeration av statsmedel. Som förfogandet över vissa av de medel, varom här vore fråga, vore anförtrott åt en vid varje förband utsedd styrelse, syntes Normans förfoganderätt över dessa medel möjligen kunna ifrågasättas. — Oavsett frågan om åtgärdens formella berättigande ville föreningen dock framhålla, att det av Norman tillämpade förfaringssättet ur lämplighetssynpunkt vore ägnat att väcka allvarliga betänkligheter. Visserligen borde ingalunda en regementschef förmenas rätten att utöva upplysande och tillbörlig kritik, samt att i uppfostrande och vägledande syfte rekommendera läsandet av särskilda tidskrifter eller böcker. Ett förbud av nu ifrågavarande art innefattade emellertid en vida längre gående åtgärd, som under vissa förhållanden t. o. m. kunde leda till ett icke önskvärt eller rent av otillbörligt intrång på det tryckta ordets frihet. Det kunde visa sig vanskligt eller måhända omöjligt att avgöra, om ett sådant ingripande grundade sig på moraliska eller politiska skäl eller på en blandning av bådadera, och möjligheterna till missbruk vore uppenbara. Det skulle säkerligen vara ett föga önskvärt tillstånd, om detta tillvägagångssätt bleve vanligt och sålunda de olika regementscheferna med sinsemellan skilda uppfattningar om moraliska och politiska värden skulle genom dylika ingripanden kunna sätta en var sin prägel på de tryckalster, som tillhandahölls dem underställd personal. Det borde därjämte ihågkommas, att denna personal till väsentlig del bestode av till mogen ålder komna män, beträffande vilka uppfostrande åtgärder genom censur av deras fritidsläsning måste icke blott anses förspillda utan snarare ägnade att skapa en icke önskvärd reaktion. — Föreningen hemställde i anledning av vad sålunda anförts hos militieombudsmannen om undersökning, huruvida Normans åtgärder vore förenliga med och vidtagits i enlighet med gällande instruktioner för handhavande av ifrågakomna medel eller annorledes, samt om icke Norman genom i samband därmed offentligt gjorda uttalanden missbrukat sin tjänsteställning.

Norman anförde i infordrat yttrande jämte annat: Den av Norman utfärdade ordern vore en depåorder och ägde sålunda icke giltighet vid fältförbanden, varav följde, att Normans order icke stött i strid med ovannämnda högkvartersorder. Norman hade vid depåorderns utfärdande förbisett sagda högkvartersorder. Enär emellertid i denna sex av de tidskrifter, som Norman ansett olämpliga, uttryckligen angivits såsom tillåtna för prenumeration av statsmedel, hade Norman genom en ändring i depåordern den 19 januari 1945 bragt denna i överensstämmelse med högkvartersordern. Det vore nämligen givetvis önskvärt, att den uppfattning beträffande vissa tidningars lämplighet, som försvarsstaben uttalat, beaktades även utanför högkvartersorderns tillämpningsområde. Föreningens påstående, att förfogandet

över vissa medel, varom här vore fråga, vore anförtrott åt en vid varje förband utsedd styrelse, vore felaktigt. Norman ägde i egenskap av regementschef behörighet att bestämma över prenumeration och inköp av tidningar vid depån.

Angående de närmare motiven till utfärdandet av depåordern ifråga anförde Norman vidare: Det hade under de senaste åren vid regementet varit brukligt, att regementschefen före jul ställt till de olika kompaniernas förfogande vissa medel ur lägerkassan, avsedda att på valfritt sätt användas till manskapets nytta och nöje. Det hade emellertid visat sig, att dessa medel därvid icke alltid disponerats på ett sätt, som enligt Normans mening varit förenligt med de riktlinjer, som borde vara vägledande för personalvården vid regementet. I denna sin uppfattning hade Norman styrkts dels av synpunkter, som framförts till honom av enskilda värnpliktiga, dels av regementets bildningsråd, i vilket även inginge representanter både för stamanställt och värnpliktigt manskap. Det hade också varit till stor del på grund av impulser från värnpliktiga, som Norman i slutet av oktober 1944 låtit några i tjänst varande meniga värnpliktiga utarbete en förteckning på de veckotidningar, som icke borde vara tillåtna för prenumeration. Efter att ha granskat det uppgjorda förslaget hade Norman genom ifrågavarande depåorder den 6 november 1944 fastställt detsamma. För att icke göra mera avsteg från principen om de olika kompaniernas frihet att själva disponera de anslagna medlen än som med hänsyn härtill var påkallat hade Norman beslutat giva ordern en negativ utformning. Orderns generella formulering vore beroende på att Norman ansett, att den däri uttalade principen borde äga giltighet icke blott under de förhållanden, som, enligt vad ovan anförts, närmast föranlett dess utfärdande, utan även för den tidningsprenumeration, som genom depåassistentens försorg skedde centralt för regementet i dess helhet, ävensom för andra eventuellt förekommande fall. Norman hade vid sitt ståndpunktstagande utgått från den uppfattningen, att det funnes många utmärkta tidskrifter, bland vilka det ofta kunde vara relativt likgiltigt, vilka man valde, och att det viktiga vore att undvika den s. k. kolorerade veckopressen i detta uttrycks numera vedertagna bemärkelse. Genom Normans åtgöranden hade icke skett något mer eller mindre berättigat intrång i en de underlydande tillkommande rättighet. Som regementschefen och ingen annan hade rätt och plikt att ombesörja tidningsinköp och tidningsprenumeration vid depån, syntes det naturligt och nödvändigt, att han icke kunde fullgöra denna sin tjänsteplikt utan att med utgångspunkt från sin egen moraliska övertygelse taga ställning till frågan om ifrågavarande publikationens lämplighet. Härmed vore ingalunda sagt, att regementschefens övertygelse borde vara den enda utslagsgivande faktorn. Han borde givetvis samråda med vederbörande föredragande i personalvårdsfrågor och även taga hänsyn till personalens önskemål. Så hade även skett i det föreliggande fallet.

I anledning av föreningens påstående, att Normans åtgärder varit ägnade att skada de berörda veckotidningarna, anförde Norman: Därest man med

skada menade utebliven inkomst av prenumeration eller försäljning vid depån, torde det vara tillräckligt att framhålla, att det ekonomiska resultatet bleve precis detsamma, vare sig Norman positivt bestämde, att vissa andra tidningar skulle inköpas, eller förklarade, att de berörda publikationerna icke skulle inköpas. Avsåge man med skada åter den prestigeförlust för ifrågavarande tidningar, som kunde följa därav att de framhållits såsom olämpliga, kunde häremot invändas, att detta icke vore något annat än den skada, som varje författare eller utgivare av ett tryckt verk utsatte sig för genom kritik. En författares eller tidningsutgivares intresse av att hans alster icke utsattes för ofördelaktig kritik, vilken i sin tur kunde inverka oförmånligt på avsättningsmöjligheterna, vore icke rättsligen skyddat. Som den ifrågavarande depåordern samt Normans i anledning av pressens uppmärksamhet gjorda uttalanden varken formellt eller sakligt stode i strid med gällande föreskrifter och Norman sålunda icke överskridit sin befogenhet, hemställde Norman, att föreningens skrivelse icke måtte föranleda någon militieombudsmannens åtgärd.

Tjänstförrättande chefen för försvarsstaben, översten N. Swedlund, anförde i avgivet yttrande: Ifrågavarande order syntes, även om den på vissa håll uppfattats annorlunda, endast ha avsett prenumeration på tidningar med lägerkassamedel. Som regementschef hade rätt att besluta över användningen av dessa medel och Norman därför, även utan att saken behandlats på order, kunnat bestämma vilka tidningar som finge anskaffas, ansåge Swedlund, utan att vilja ingå på frågan om orderns lämplighet, att Norman icke överskridit sin befogenhet genom att utfärda ordern.

Efter en redogörelse för vad i ärendet förekommit anförde militieombudsmannen i skrivelse den 2 maj 1945 till föreningen.

Vad till en början beträffar innehållet av Normans omförmälda i tidningen Aftonbladet intagna uttalande angående vissa veckotidningar må framhållas, att enligt gällande tryckfrihetslagstiftning ansvaret för innehållet i en tidning i regel åvilar allenast den, som i egenskap av utgivare har utgivningsbevis för tidningen. Den verkliga författaren eller bidragsgivaren kan icke i denna egenskap härför ställas till ansvar. Vad Norman enligt tidningen yttrat, finner jag därför icke böra föranleda något uttalande från min sida.

Vad i högkvartersordern av den 25 november 1943 föreskrivits angående prenumeration å tidskrifter, äger icke tillämpning å prenumeration för personal vid regementets depå. Den av Norman den 6 november 1944 utfärdade depåordern, som icke synes ha varit avsedd att tillämpas jämväl vid de av regementet uppsatta fältförbanden, har sålunda uppenbarligen icke stått i strid med nämnda högkvartersorder. De ifrågavarande prenumerationerna vid regementets depå ha varit avsedda att bekostas av medel ur lägerkassan. Enligt av Kungl. Maj:t meddelade bestämmelser angående lägerkassornas förvaltning äger vederbörande truppförbandschef att besluta härom. Nor-

man har sålunda varit oförhindrad att själv pröva och besluta å vilka tidskrifter skulle för lägerkassans medel verkställas prenumeration. Jag finner på grund av vad sålunda anförts — i likhet med tjänstförrättande chefen för försvarsstaben — att Norman icke genom att utfärda ifrågavarande order överskridit sin befogenhet.

Norman har, sedan det blivit för honom känt att i fråga om vissa av de av honom utpekade tidskrifterna varit i högkvartersordern angivet, att prenumeration å desamma finge ske, beslutat om sådan ändring i depåordern, att något hinder att för lägerkassans medel verkställa prenumeration å de i högkvartersordern upptagna tidskrifter ej vidare skulle föreligga. Det är givetvis, som Norman framhåller, önskvärt, att den uppfattning beträffande vissa tidskrifters lämplighet, som försvarsstaben uttalat, beaktas även utanför högkvartersorderns tillämpningsområde.

Enligt föreningens mening skulle det av Norman tillämpade tillvägagångssättet vara ägnat att väcka allvarliga betänkligheter och till och med kunna leda till ett icke önskvärt eller rent av otillbörligt intrång på det tryckta ordets frihet. Jag kan icke finna, att det i och för sig kan vara något att erinra mot att militär myndighet lämnar vissa direktiv å vilka tidningar eller tidskrifter prenumeration må verkställas för statsmedel eller medel tillhörande lägerkassorna. Därvid bör emellertid personalens önskemål och intressen tillbörligen tillgodoses, vilket emellertid icke bör utesluta rätt för den beslutande myndigheten att — liksom vid anskaffande av böcker till regements- och fältbiblioteken — »i uppfostrande och vägledande syfte» tillse att vid anskaffningen av tidskrifter i första hand komma i fråga sådana, som utgöra en mera värdefull läsning. Den ståndpunkt, som Norman för tillgodosende av dylikt syfte genom den jämkade depåordern intagit, finner jag ej giva anledning till erinran från min sida.

Jag företager ej vidare åtgärd i ärendet.

## **28. Angående värnpliktigs skyldighet att underkasta sig operation.**

I en till militieombudsmannen den 30 augusti 1943 inkommen skrift anhöll guldsmeden Sven Alström i Skövde — under förmälan, att han mot sin vilja nödgats att å ett krigssjukhus undergå operation för åderbräck, vilken operation icke lyckats utan tvärtom försämrat hans tillstånd, — om upplysning, huruvida han vore skyldig att genomgå förnyad operation för samma åkomma vid en eventuell ny inställelse till militärtjänstgöring.

Arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse anförde i infortrat utlåtande följande: Varken kirurgiska ingrepp eller injektioner genom huden kunde företagas mot vederbörandes egen vilja. Däremot syntes vederbörande under militärtjänstgöring i fredstid vara skyldig att underkasta sig dels bärandet av glasögon, hålfotsinlägg och liknande, dels ock ingrepp sådana som tagande av blodprov, lavemang etc. ävensom av riksdagen beslutad ympning. Därvid torde dock icke kunna ifrågakomma brukande av direkt tvång för

att förmå en motspänstig att underkasta sig. Endast indirekt tvång genom inledande av rättsligt förfarande torde i sådant fall kunna utövas för att förmå vederbörande att giva med sig.

Tjänstförrättande militieombudsmannen Regner anförde i skrivelse den 6 december 1945 till Alström följande.

Den framställda frågan gäller ett ämne, vars bedömande är förenat med mycket stora vanskligheter. Hithörande spörsmål torde i praktiken sällan ha medfört några svårigheter men äro av stort teoretiskt intresse, varför några synpunkter på bedömandet av dylika frågor här lämpligen böra framläggas.

Principen om medborgarnas kroppsliga okränkbarhet, vilken otvivelaktigt gäller enligt svensk rätt, lärer bland annat innebära, att rättskapabla medborgare i allmänhet icke mot sin vilja få underkastas kirurgiska ingrepp eller andra åtgärder på medicinens område utan stöd av särskild lagbestämmelse. Exempel på sådana speciella stadganden erbjuder lagstiftningen om skyddskoppympning, epidemisjukvård, sinnessjukvård och behandling av könssjukdomar. Såvitt dylik särbestämmelse icke gäller, förutsättes således i princip för åtgärdens företagande samtycke av den, som utsättes därför, låt vara att detta samtycke oftast kan förutsättas vara för handen och icke behöver givas uttryckligt.

Ehuru vad nu sagts torde äga giltighet även beträffande vid krigsmakten tjänstgörande värnpliktiga, synas dock föreligga skäl att antaga, att principen här icke kan få gälla lika oinskränkt. Enligt lag äro de värnpliktiga skyldiga att deltaga i landets försvar och att undergå härför erforderlig utbildning. Under utbildningstiden äro de underkastade tvång i åtskilliga avseenden, till exempel i fråga om rörelsefrihet, klädsel o. s. v. Även detta innefattar inskränkningar i medborgarna principiellt tillkommande fri- och rättigheter av stor betydelse. Tillåtligheten av sådana inskränkningar är grundad å värnplikten och betingas av ändamålet med utbildningen. Grunden för det tvångsförfarande, som de värnpliktiga sålunda äro underkastade, kan givetvis åberopas såsom skäl för att jämväl medicinskt indicerade åtgärder borde få företagas, oavsett samtycke av de värnpliktiga, och oaktat någon särskild lagbestämmelse icke giver stöd för åtgärdens företagande. Dylika åtgärder kunna uppenbarligen i lika mån, som de förut nämnda inskränkningarna, vara påkallade med hänsyn till tjänstgöringen. Det kan sålunda vara fråga om åtgärder för att i särskilda fall öka värnpliktigas tjänstbarhet eller för att överhuvud främja deras välbefinnande och därmed krigstjänsten, såsom exempelvis läkarundersökningar. Under krigsförhållanden ökas uppenbarligen vikten av att sådana syften bliva tillgodosedda.

Å andra sidan kan man ej bortse från att ingrepp av ifrågavarande slag ofta äro förenade med större eller mindre obehag och risker samt att människornas benägenhet att vilja utsätta sig därför i hög grad beror på förtroende för läkaren. Även om man ej anser, att de värnpliktigas självbestämmningsrätt kan lämnas helt orubbad, är det uppenbart, att stor varsamhet måste iakttagas i tillämpningen.



Bedömandet är en medicinsk angelägenhet, som det i första hand ankommer å vederbörande militärläkare att pröva på grundval av de i varje fall föreliggande omständigheterna och med tillämpning av allmän läkarpraxis. Med hänsyn till vad förut anmärkts måste vid prövningen beaktas, om den åtgärd, som är i fråga, är förknippad med lidande eller annat obehag, eller om åtgärden, vare sig i allmänhet eller i det särskilda fallet, innebär någon beaktansvärd risk för komplikationer. Är åtgärden ej av dylik art minskas betänkligheterna, och sådana åtgärder som, ehuru företagna på medicinsk indikation, äro fullt jämförliga med det tvång de värnpliktiga i övrigt äro underkastade, såsom exempelvis bärande av glasögon eller hålfotsinlägg, synes det vara helt naturligt, att de värnpliktiga i allmänhet böra vara skyldiga att underkasta sig. Även i fråga om åtgärd, som vanligen anses kunna företagas utan samtycke, torde viss hänsyn böra tagas till arten av de skäl den värnpliktige anför såsom orsak till att han motsätter sig åtgärden; äro skälen respektabla bör, om de ej kunna tillgodoses, läkaren i första hand söka framgå på övertygelsens väg.

Såsom torde framgå av de synpunkter jag sålunda anfört bör enligt min mening den av Eder framställda frågan besvaras nekande.

**29. Militär befälhavare har anmodat värnpliktiga vid underställt förband att direkt till honom inkomma med upplysningar, därest vid förbandet skulle förekomma något anmärkningsvärt i fråga om befälets förhållande till manskapet.**

I särskilda den 26 juni 1943 och den 4 februari 1944 till militieombudsmannen inkomna skrifter påkallade kaptenen Gustaf Bernhardt — under hänvisning till handlingarna dels i ett av krigshovrätten den 15 april 1943 avgjort mål om ansvar å Bernhardt med flera och dels i ett av Kungl. Maj:t numera, den 1 juni 1945, avgjort mål mellan Bernhardt, å ena, samt landstormssergeanten Sven Gullström, sektionsassistenten Stig Löwenhielm, värnpliktige Henri Fastén och värnpliktige Gösta Koorn, å andra sidan, om ansvar å Gullström och dennes medparter för falsk angivelse m. m. ävensom om åläggande för dem att utgiva skadestånd — undersökning av vissa förhållanden i samband med det mot Bernhardt väckta åtalet.

Av handlingarna i förstnämnda mål inhämtas bland annat följande.

Vederbörande krigsfiskal yrkade vid regementskrigsrätten vid Vaxholms kustartilleriregemente ansvar, dels å Bernhardt, landstormskaptenen Axel Edström och löjtnanten Arne Rosenqvist för det de uppträtt överlastade av starka drycker den 4 april 1942 å allmän plats i Sandhamn och den 30 i samma månad i en för allmänheten upplåten danslokal i Sandhamn, dels ock å Bernhardt och Edström för det de vid sistnämnda tillfälle gjort sig skyldiga till förargelseväckande beteende. Å Bernhardt yrkade krigsfiskalen därjämte ansvar för det denne visat oförstånd i tjänsten, dels därigenom att Bernhardt den 1 maj 1942, då han tjänstgjorde som chef för Sandhamnssek-

tionen, i strid med gällande bestämmelser, meddelade i fästningsorder nr 32/1940 för Vaxholms fästning, tillåtit obehöriga damer att besöka Korsö, dels därigenom att Bernhardt sistnämnda dag, vid uppkommen fråga om tillstånd för damerna att besöka Korsö, genom att föra benämningen »fältartisttrupp nr 199» på tal såsom beteckning för damerna föranlett utfärdande av passersedel för dessa under denna beteckning. I samma mål yrkade krigsfiskalen vidare ansvar å Bernhardt för tjänstefel vid avgivande den 22 april 1942 av förslag till vitsord rörande en underlydande, å Rosenqvist för bristande i anständigt uppförande natten till den 19 mars 1942 samt å fänriken Olle Walther för fylleri den 18 mars 1942 och tjänstefel påföljande dag.

Krigsrätten meddelade utslag i målet den 24 juli 1942. Enligt detta fann krigsrätten, att icke någon av Bernhardt, Edström eller Rosenqvist vore förvunnen att ha vare sig den 4 eller den 30 april 1942 uppträtt överlastad av starka drycker men att Bernhardt och Edström brustit i anständigt uppförande vid sistnämnda tillfälle. Beträffande krigsfiskalens övriga ovan nämnda yrkanden mot Bernhardt anfördes i utslaget, att av de vid ifrågasvarande tid gällande bestämmelser icke framginge, att Bernhardt saknade behörighet att meddela tillstånd för civila gäster att besöka Korsö, att emellertid med hänsyn till förhandenvarande förhållanden sådant tillstånd lämpligen icke bort lämnas, att Bernhardt genom tillståndets meddelande måste anses ha visat oförstånd i tjänsten, men att Bernhardt däremot icke vore övertygad att ha tagit sådan befattning med utfärdandet av passerkort för »fältartisttrupp nr 199», att han därigenom vore förvunnen till ansvar. Vidkommande åtalet i övrigt fann krigsrätten utrett, att Bernhardt visat oförstånd i tjänsten vid avgivande av ifrågakomna förslag till tjänstevitsord samt att Rosenqvist natten till den 19 mars brustit i anständigt uppförande. Där emot ansågs icke styrkt, att Walther varit överlastad eller visat oförstånd i tjänsten. Med ogillande av åtalet mot Walther dömde krigsrätten Bernhardt jämlikt 96 och 130 §§ strafflagen för krigsmakten till arrest utan bevakning tolv dagar samt envar av Edström och Rosenqvist jämlikt 96 § nämnda lag till arrest utan bevakning sex dagar.

Krigsrättens utslag vann laga kraft såvitt rör Walther. I fråga om åtalet i övrigt besvarade sig krigsfiskalen och yrkade, att detsamma måtte i allo bifallas samt de Bernhardt, Edström och Rosenqvist ådömda straffen betydligt skärpas. Jämväl Bernhardt och Edström anförde besvär över krigsrättens utslag.

Krigshovrätten, som höll förhör i målet, fann enligt utslag den 15 april 1943 ej skäl att i anledning av åklagarens besvär göra ändring i det överklagade utslaget. Vidkommande besvären av Bernhardt och Edström fann krigshovrätten det ej styrkt, att någondera av dem vid tillfället den 30 april 1942 gjort sig skyldig till förargelseväckande beteende eller eljest brustit i anständigt uppförande. Beträffande åtalet mot Bernhardt för det denne den 1 maj 1942 i egenskap av chef för Sandhamnssektionen tillåtit civila gäster att besöka officersmässen å Korsö yttrade krigshovrätten, att sådant tillstånd

väl lämpligen icke bort meddelas, men att med hänsyn till den av Bernhardt i målet förebragta utredningen rörande det sätt, på vilket härutinnan vid ifrågavarande tidpunkt gällande föreskrifter tidigare tillämpats ävensom till vad i målet upplysts angående de föreskrifter rörande gästernas förhållande under besöket å Korsö, som Bernhardt givit i samband med beviljandet av tillståndet, Bernhardt icke kunde anses ha genom meddelandet av nämnda tillstånd visat oförstånd av beskaffenhet att böra för honom medföra ansvar. Ej heller i fråga om avgivandet av förslaget till tjänstevitsord hade Bernhardt enligt krigshovrättens mening gjort sig skyldig till tjänstefel. På grund härav prövade krigshovrätten rättvist att ogilla den mot Bernhardt och Edström i målet förda talan.

Krigshovrättens utslag vann laga kraft.

Handlingarna i det av Kungl. Maj:t den 1 juni 1945 avgjorda målet utvisa jämte annat följande.

I skrivelse den 18 september 1942 till chefen för Vaxholms kustartilleriregemente anmälde Bernhardt Gullström, Löwenhielm, Fastén och Koorn till åtal vid krigsrätt för det de genom innehållet i en av dem undertecknad, den 15 maj 1942 dagtecknad promemoria, som av dem ingivits till kommandanten i Vaxholms fästning, ävensom i ett vid promemorian fogat och i densamma åberopat, den 13 maj 1942 dagtecknat brev från Gullström till regementsombudet vid Vaxholms fästning, löjtnanten G. Nilsson, i olika avseenden gjort sig skyldiga till falsk angivelse ävensom till ärekränkning mot Bernhardt och andra officerare, däribland Walther, i och för deras tjänst, och genom dessa sina åtgärder jämväl föranlett ovan omförmälda åtal mot Bernhardt och Walther, ävensom, såvitt angår Löwenhielm, för det denne genom en fråga, som han framställt till Bernhardt vid ett av kommandanten med Bernhardt hållet förhör, smädat Bernhardt i och för dennes tjänst. Målet hänsköts av vederbörande militära chefer till krigsrätt för anställande av åtal mot Gullström, Löwenhielm, Fastén och Koorn.

Vid regementskrigsrätten vid Vaxholms kustartilleriregemente förde vederbörande krigsfiskal ansvarstalan samt Bernhardt och Walther ansvars- och ersättningstalan mot Gullström och dennes medparter.

Vid krigsrättens sammanträde den 5 december 1942 anförde Bernhardt bland annat: I ovannämnda promemoria hade Gullström och dennes medparter under nio punkter upptagit en del förhållanden, som de velat bringa till kommandantens kännedom. I flertalet av dessa punkter hade de genom smädliga, föraktliga och vanvördiga påståenden grovt förolämpat Bernhardt och andra officerare såsom förmän och överordnade krigsmän i och för deras tjänst. I det vid promemorian fogade brevet från Gullström till Nilsson, vilket bland annat innehöll närmare uppgifter rörande vissa av de i promemorian påtalade förhållandena, hade likaså framställts ett flertal beskyllningar mot Bernhardt och andra officerare. Vid tiden för tillkomsten av promemorian och brevet hade Bernhardt tjänstgjort såsom chef för Sandhamnssektionen, Löwenhielm såsom sektionsassistent vid samma sektion och Gullström såsom bataljonsombud å tredje bataljonen med förläggning i Sand-

hamn. Fastén och Koorn hade vid samma tidpunkt såsom värnpliktiga varit förlagda å Korsö, därvid Fastén tjänstgjort såsom förströelseledare. För vad Gullström och dennes medparter härigenom i olika av Bernhardt angivna hänseenden låtit komma sig till last yrkade Bernhardt ansvar å dem jämlikt 82 och 110 §§ strafflagen för krigsmakten. Därest krigsrätten icke skulle finna de av Bernhardt angivna lagrummen tillämpliga, yrkade Bernhardt ansvar å Gullström och dennes medparter enligt det eller de lagrum, som krigsrätten kunde finna tillämpliga med hänsyn till beskyllningarnas innehåll och gärningarnas beskaffenhet. Bernhardt yrkade vidare vid krigsrättens sammanträde den 13 februari 1943 ansvar å Löwenhielm jämlikt 82 § strafflagen för krigsmakten eller annat tillämpligt lagrum för det denne vid krigsrättens sammanträde den 5 december 1942 framställt en sanningslös och smädlig beskyllning mot Bernhardt, innefattande att genom av Bernhardt företagna åtgärder militära hemligheter blivit röjda för utomstående personer.

Walther yrkade vid krigsrätten, att Gullström och dennes medparter måtte fällas till ansvar jämlikt 82 § strafflagen för krigsmakten för det de i promemorian sanningslöst framställt för Walther kränkande påståenden om Walthers uppförande den 18 och natten till den 19 mars 1942

Krigsfiskalen yrkade vid krigsrätten ansvar å Gullström och medparter jämlikt 82 § strafflagen för krigsmakten för det under punkt 5 i promemorian och motsvarande mening i brevet använts smädligt skrivsätt. I andra hand yrkade krigsfiskalen ansvar å dem jämlikt 130 § samma lag för det de icke iakttagit tillräcklig omsorg vid avfattandet av promemorian.

Krigsrätten yttrade i utslag den 20 mars 1943: Vidkommande till en början Bernhardts yrkande om ansvar å Löwenhielm med anledning av vad som förekommit vid i målet omförmälda förhör inför regementschefen och inför krigsrätten den 5 december 1942 samt av Bernhardt i anslutning därtill framställt yrkande om skadestånd, så, enär till krigsrätten icke blivit av vederbörande befälhavare överlämnat att pröva, huruvida Löwenhielm i angivna hänseenden är förvunnen till ansvar, finner krigsrätten Bernhardts ifrågasvarande yrkanden icke kunna upptagas till prövning. Vad härefter angår målet i övrigt, så, enär med hänsyn till omständigheterna vid tillkomsten av ifrågasvarande, av Gullström och dennes medparter undertecknade promemoria och det i densamma i vissa delar åberopade brevet från Gullström till Nilsson, i promemorian och brevet lämnade uppgifter icke kunna i något avseende föranleda ansvar för falsk angivelse, ty och som med hänsyn likaledes till omständigheterna i målet innehållet i promemorian och brevet icke kan i någon del anses innefatta i 82 § strafflagen för krigsmakten avsedd missfirmelse mot Bernhardt eller i det fall, varom i målet är fråga, mot Walther, samt vad i målet förekommit icke heller eljest är av beskaffenhet att medföra ansvar för någon av Gullström, Löwenhielm, Fastén och Koorn, alltså finner krigsrätten mot Gullström, Löwenhielm, Fastén och Koorn i nu angivna delar av målet förd ansvars- och ersättningstalan icke kunna bifallas.

Från detta utslag, som innefattade vice krigsdomaren Wilhelmssons och vice auditören Ljungbergs samstämmiga mening, voro kaptenen Schotte och fanjunkaren Johansson sätillvida skiljaktiga, att de beträffande av krigsfiskalen angivna punkten i promemorian och brevet funno, att Bernhardt måste anses ha blivit förolämpad i och för sin tjänst, samt att de ansågo, att Gullström och medparter visat oförstånd och oskicklighet i tjänsten genom att de vid avfattandet av promemorian icke på sätt som vederbort angivit i vad mån däri lämnade uppgifter grundats å hörsägner eller på deras egna iakttagelser. På grund härav dömde dessa ledamöter envar av Gullström och medparter jämlikt 82 och 130 §§ strafflagen för krigsmakten till arrest utan bevakning, Gullström i tolv dagar samt envar av de övriga i tio dagar. Av Bernhardt och Walther förd talan om skadestånd funno samma ledamöter icke kunna bifallas.

Sedan Bernhardt och Walther anfört besvär över krigsrättens den 20 mars 1943 meddelade utslag, yttrade krigshovrätten i utslag den 10 december 1943: Vad först angår Bernhardts talan mot Löwenhielm med anledning av vad som förekommit vid förhör inför kommandanten ävensom den 5 december 1942 inför krigsrätten, finner krigshovrätten väl, att ansvarsyrkandet i förstnämnda avseende blivit av vederbörande befälhavare behörigen hänskjutet till krigsrättens prövning samt att krigsrätten jämlikt 39 § sjätte stycket lagen den 23 oktober 1914 om krigsdomstolar och rättegången därstädes varit behörig att pröva Bernhardts talan jämväl såvitt rör Löwenhielms yttrande den 5 december 1942, men enär vad i denna del av målet förekommit icke är av beskaffenhet att för Löwenhielm medföra ansvar eller ersättningskyldighet, finner krigshovrätten ej skäl att göra ändring i krigsrättens utslag, såvitt därigenom Bernhardts talan mot Löwenhielm i denna del av målet lämnats utan bifall. Vad angår besvären i övrigt har rörande de omständigheter, som lett till upprättandet och överlämnandet av i målet ifrågakarande brev och promemoria, av Gullström och dennes medparter uppgivits, att Nilsson vid något tillfälle i början av maj 1942 i tjänsten besökt förläggningarna i Sandhamn och å Korsö för inspektion beträffande personalvårdsärenden, att Nilsson — sedan han under besöket funnit, att bland manskapet cirkulerade vissa rykten angående missförhållanden från befällets sida och att i anledning av dessa rykten misstämning rådde bland manskapet — anmodat Gullström att i fortsättningen uppmärksamma nämnda förhållanden och göra vissa undersökningar ävensom hålla Nilsson underrettad angående sina iakttagelser, att Gullström därefter verkställt en del undersökningar, i första hand genom samtal med olika personer bland manskapet och av dessa främst med Fastén, vilken såsom ledare för förströelseverksamheten inom Sandhamussektionen kommit att framstå såsom förtroendeman för manskapet, att Gullström — sedan han av Nilsson i brev den 8 maj 1942 anmodats att påskynda sina undersökningar — till Nilsson avlåtit brevet av den 13 maj 1942, att kommandanten i Vaxholms fästning, numera chefen för Stockholms kustartilleriförsvar, generalmajoren G. H. Engblom, den 23 mars 1942 tillsagt Löwenhielm, att, därest det vid förlägg-

ningarna förekomme något anmärkningsvärt i fråga om befälets förhållande till manskapet, assistenterna borde vända sig direkt till kommandanten och delgiva honom sina iakttagelser, att Löwenhielm — sedan han under sin tjänstgöring inom Sandhamnssektionen kommit till insikt om att förhållandet mellan befäl och manskap var dåligt ävensom att bland manskapet cirkulerade rykten angående befälet av graverande natur — sett sig föranlåten att den 14 maj 1942 i telefon sätta sig i förbindelse med kommandanten och anmäla, att det inom Sandhamnssektionen föreläge vissa missförhållanden mellan befäl och manskap, att kommandanten då beordrat Löwenhielm att påföljande morgon inställa sig hos kommandanten, att Löwenhielm senare samma dag vid telefonsamtal med stabschefen å fästningen för att få stöd för de uppgifter, han avsåge att lämna vid besöket hos kommandanten, anhållit att vid besöket få bliva åtföljd av Gullström, Fastén och Koorn, att jämväl dessa sistnämnda kallats att inställa sig inför kommandanten påföljande morgon, att Gullström och dennes medparter under besöket hos kommandanten den 15 maj 1942 av denne anmodats lämna en kronologisk och utförlig redogörelse angående vad som förevarit inom Sandhamnssektionen och därvid relatera omständigheter av såväl större som mindre betydelse, att — sedan Gullström i början av samtalet upplyst kommandanten om det av Gullström till Nilsson avlätna brevet och kommandanten förklarat sig önska få taga del av brevets innehåll — brevet därefter med Gullströms begivande tillhandahållits av Nilsson, att efter det uppgifter lämnats av Gullström och dennes medparter, vilket skett huvudsakligen med ledning av brevets innehåll, kommandanten tillkännagivit, att protokoll skulle uppställas, samt uppdragit åt stabschefen att vid fortsatt förhör i protokoll sammanfatta vad som förekommit, att samtalet därefter fortsatt inför stabschefen, att denne uttryckt den åsikten, att det skulle bliva alltför vidlyftigt att avfatta protokoll över vad som förekommit samt beordrat Gullström och dennes medparter att skriftligen avfatta en redogörelse över vad de hade att relatera, att Gullström och dennes medparter blivit anvisade att taga plats i ett rum inom fästningen samt fått en skrivmaskin till sitt förfogande, att stabschefen givit dem tillsägelse att i möjligaste mån påskynda den skriftliga avfattningen, så att arbetet därmed kunde vara slutfört vid 15- eller 16-tiden samma dag, att Gullström och dennes medparter samtliga deltagit vid uppställandet av promemorian samt diskuterat de förhållanden, som omnämndes i promemorian, att Gullström och Löwenhielm åtminstone i huvudsak verkställt den formella avfattningen samt att Gullström och dennes medparter på grund av tidsknappheten sett sig nödsakade att i vissa punkter hänvisa till innehållet i Gullströms brev. Riktigheten av dessa uppgifter har ej bestritts av Bernhardt och Walther. Av vad Nilsson, hörd såsom vittne i målet, uppgivit, framgår vidare, att Gullström och dennes medparter vid besöket hos kommandanten framhållit, att de av dem för kommandanten framlagda uppgifterna allenast utgjorde ett återgivande av vad de hört uppgivas av manskapet och att de ej kunde garantera, att ryktena talade sant. Med hänsyn till vad sålunda upptagits samt vad övrigt i målet förekommit rörande de

omständigheter, under vilka de påtalade påståendena mot Bernhardt och Walther i promemorian och brevet framstälts, kunna Gullström och dennes medparter icke genom ifrågavarande påståenden anses ha gjort sig skyldiga till falsk angivelse. Däremot måste Bernhardt genom påståendet i punkt 5 i promemorian, att Bernhardt uppträtt vanhedrande, anses ha blivit förolämpad i sin tjänst, men kunna Gullström och dennes medparter, oaktat promemorian och brevet haft en i åtskilliga andra avseenden olämplig avfattning, icke eljest anses ha gjort sig förfallna till förfarande, som bör för dem föranleda ansvar. På grund av vad sålunda anförts prövar krigshovrätten, som finner omständigheterna synnerligen mildrande, rättvist att, med ändring av krigsrättens utslag i ansvarsfrågan, döma envar av Gullström, Löwenhielm, Fastén och Koorn jämlikt 82 § första stycket strafflagen för krigsmakten att för förolämpning av överordnad krigsman undergå disciplinstraff av vaktarrest i fyra dagar. Vidkommande skadestandsfrågan finner krigshovrätten ej skäl att göra ändring i krigsrättens utslag.

Krigshovrättens utslag gavs i överensstämmelse med den mening, som uttalats av hovrättsrådet S. Björklund, översten F. Lovén och kommandören friherre L. Beck-Friis. T. f. krigshovrättsrådet I. Mankell, med vilken assessorn C. H. Nordlander förenade sig, ansåg att Gullström och dennes medparter ej heller i fråga om punkt 5 i promemorian gjort sig skyldiga till förfarande, som borde föranleda ansvar eller skadeståndsskyldighet.

Bernhardt fullföljde talan mot krigshovrättens utslag av den 10 december 1943.

Kungl. Maj:t fann i utslag den 1 juni 1945 ej skäl att på Bernhardts talan göra ändring i krigshovrättens utslag.

I Bernhardts till militieombudsmannen ingivna skrifter utvecklade han närmare sin framställning samt riktade därvid i åtskilliga avseenden anmärkningar mot det förfarings sätt, som använts mot honom. I huvudsak avsågo dessa anmärkningar följande: Assistentorganisationen hade missbrukats till att i smyg inhämta upplysningar om officerares förhållande i och utom tjänsten, och Engblom hade även uppmanat meniga att direkt till honom inkomma med underrättelser. Gullströms konfidentiella brev till Nilsson hade direkt lagts till grund för viktiga tjänsteåtgärder, utan att dess innehåll kontrollerats av ansvarig person. På grundval av de upplysningar, som införskaffats på angivet sätt, hade Bernhardt — utan att dessförinnan erhålla del av angivelseskriften eller få avgiva förklaring — av Engblom under förödmjukande former berövats sin post som sektionschef. Det oaktat och trots styrkt sjukdom hade Bernhardt av Engblom tvingats under flera dagar kvarstanna i tjänst vid förbandet, vilket varit en meningslös förödmjukelse. Det av Engblom anbefallda förhöret i saken, vilket hållits av chefen för Vaxholms kustartilleriregemente, översten A. Cyrus, hade i flera hänseenden verkställts på olämpligt sätt. En tydligen av Engblom själv författad och till pressen lämnad kommuniké i saken hade erhållit en missvisande avfattning, till stor skada även för försvaret.

Sedan Bernhardts skrift av den 26 juni 1943 remitterats till chefen för marinen, inkom denne den 22 oktober 1943 med eget yttrande samt utredning bestående av dels en skrivelse från Engblom och dels en skrivelse från Cyrus. Från Engblom har vidare i ärendet den 28 december 1943 inkommit ytterligare en skrivelse.

I vad rör Bernhardts klagomål över felaktigt utnyttjande av assistentorganisationen samt inhämtande av upplysningar genom meniga innehålla handlingarna följande.

Bernhardt anförde: Assistentorganisationen hade i förevarande fall utnyttjats för att i smyg inhämta konfidentiella upplysningar om Bernhardts och andra officerares förhållanden i och utom tjänsten. Nilsson hade å inspektionsresa till ett förband hos manskapet gjort vissa undersökningar om förhållandet mellan manskapet och Bernhardt. Nilsson hade härvid uppenbarligen ägnat sitt största intresse åt ett fåtal mot befälet aggressiva individer, varefter Nilsson genom brev av den 8 maj 1942 till Gullström anmodat denne att »fullkomligt konfidentiellt» lämna några skildringar, som skulle kunna utnyttjas vid en planerad »stöt». Gullström hade kort därefter genom brev av den 13 maj 1942 meddelat Nilsson, att han gjort en »rekonosceringstur» till det av Bernhardts förband, över vilket Bernhardt jämväl förde det omedelbara befälet. Resultatet härav hade sammanfattats i nio punkter, innehållande sanningslösa, grova beskyllningar och smädelser mot officerare i och för deras ämbete och tjänst. Brevet utmynnade slutligen i det direkt uttalade syftet, att det »till varje pris» skulle förhindras, att Bernhardt finge kvarstå som chef. Engblom hade, enligt vad Löwenhielm uppgivit, uppmanat Löwenhielm att direkt till Engblom, d. v. s. med frångående av reglementerad tjänsteväg, inrapportera sådana förhållanden mellan befäl och manskap, som Löwenhielm ansåge anmärkningsvärda. Därest assistenterna finge tagas i anspråk för dylika ändamål, kunde dessa organ enligt Bernhardts mening i hög grad äventyra upprätthållandet av försvarets effektivitet och en god beredskapsanda. Det vore tyvärr en vanlig iakttagelse, att vid de inkallade förbanden förekomme sanningslösa rykten och att befälet ofta bleve utsatt för sanningslöst förtal. Genom ett lämpligt uppträdande av de befäls personer, som närmast komme i kontakt med manskapet, kunde och borde självfallet dessa missförhållanden stävjas. Ehuru en sådan uppgift icke direkt ålåge personalvårdsassistenterna, torde det dock åtminstone vara självklart, att dessa icke borde utnyttjas i motsatt syfte, vilket synes ha varit händelsen i fråga om den mot Bernhardt och vissa andra officerare igångsatta aktionen. Om möjlighet skulle föreligga för underlydande manskap att åstadkomma förflyttning eller avkoppling av militära chefer, som gjort sig misshagliga för lata eller aggressiva element, komme detta enligt Bernhardts mening att medföra katastrofala konsekvenser med avseende å disciplinen bland manskapet. Det syntes Bernhardt sålunda mycket farligt, om utvecklingen skulle tillåtas att gå därhän, att assistentorganisationen utnyttjades som ett skvallerorgan, varifrån okontrollerade upplysningar under konfidentiell rådpläggning mellan en generalsperson



och menige inhämtas om generalen direkt underlydande förbandschefer och om andra viktiga förhållanden rörande försvaret. Engblom hade uppmanat Fastén och Koorn, vilka då varit underställda Bernhardt och icke haft några därmed förenliga åligganden i tjänsten, att — utan anlitan av föreskriven tjänsteväg — till Engblom personligen lämna underrättelser angående eventuella missförhållanden. För att de icke genom anhållan om permission skulle kunna tänkas förråda ändamålet med sin resa, hade Engblom lovat, att han i förekommande fall skulle ordna så att de bleve kommenderade till Vaxholm för att i trygghet rådplåga med Engblom om dennes direkt underlydande chef och hans officerare. Det torde kunna ifrågasättas, huruvida en officer kunde vara berättigad att dispensera manskapet från den föreskrivna tjänstevägen vid avgivande av klagomål eller att direkt uppmana manskapet att förfara på sätt som skett.

Engblom förmålde: Nilsson hade tjänstgjort som fästningsassistent och hade i denna sin egenskap varit direkt underställd Engblom. Enligt gällande instruktion (högkvarterensorder: försvarsstaben nr 61/1941 punkt I:2) skulle fästningsassistenten (stabsassistenten) bland annat biträda sin befälhavare i verksamheten för skapandet av en god krigsmannaanda. Att kännedom om de disciplinära förhållandena inom truppen måste vara en av grunderna för att denna verksamhet skulle kunna rätt bedrivas vore uppenbart. Engblom hade därför ständigt uppmanat honom underlydande assistentpersonal att genom samtal med chefer och manskap söka utröna stämningen bland personalen och meddela Engblom resultatet härav, på det att Engblom därigenom skulle erhålla en komplettering av sina egna under inspektioner gjorda iakttagelser rörande de disciplinära förhållandena inom förbanden. Engblom underlydande tjänstegrenschefer m. fl. hade även skyldighet att till Engblom rapportera gjorda iakttagelser beträffande dem berörande område. Engblom hade genom ovan angivet tillvägagångssätt under årens lopp erhållit många värdefulla upplysningar och synpunkter, som verksamt kunnat bidra till undanröjandet av missförhållanden och till förbättringar i disciplinärt avseende. Enligt Engbloms bestämda mening kunde så ock ske i fråga om de förhållanden, som rådde inom Sandhamnssektionen vid tiden för Bernhardts chefskap därstädes. Nilsson hade alltså haft Engbloms uppdrag att till Engblom rapportera iakttagna tecken på missnöje, som icke kunnat av vederbörande chef eller av Nilsson själv undanröjas. Engblom kunde icke finna, att Nilssons tillvägagångssätt kunde, såsom Bernhardt ville göra gällande, karakteriseras såsom ett utnyttjande av assistentorganisationen att i smyg inhämta konfidentiella upplysningar om officerarnas förhållanden i och utom tjänsten. Nilsson hade genom att av Gullström begära en skildring av förhållandena uppenbarligen velat förskaffa sig närmare upplysningar rörande anledningen till det missnöje bland manskapet inom sektionen, som han tidigare kunnat iakttaga. Först därefter hade han ansett sig böra till Engblom framföra en anmälan i saken. Att Engblom därvid begärt att få läsa vad Gullström meddelat torde vara helt naturligt. Enbart Gullströms brev hade emellertid icke föranlett, att Engblom föran-

staltat om hållande av förhör i saken. Engblom hade nämligen en dag i veckan den 9—den 15 maj 1942 på eftermiddagen av sektionssassistenten Löwenhielm blivit uppringd i sin bostad. Löwenhielm hade därvid förklarat »att han nu ej längre kunde tala, utan måste tala med generalen angående förhållandena inom sektionen». På fråga av Engblom, vad som föranledde detta uttalande av Löwenhielm, hade denne meddelat, att Bernhardt och andra officerare några dagar tidigare hade haft dambesök på Korsö, vilket medfört, att ett starkt missnöje uppstått hos manskapet. Löwenhielm sade sig ha talat med Bernhardt om detta, varvid Bernhardt lovat, att det ej skulle upprepas, och därom även meddelat manskapet påföljande dag vid en uppställning. Någon av de följande dagarna hade emellertid Bernhardt och andra officerare återigen haft besök av damer, nu på Runmarö dit sektionstabern tillfälligt förlagts. Löwenhielm ansåge därför att det vore nödvändigt, att han finge tala vid Engblom. Engblom hade tillsagt Löwenhielm att uppsöka Engblom. Löwenhielm hade då anhållit att få medföra några personer från Korsö, vilket Engblom ansett sig böra medgiva. Påföljande dag hade Löwenhielm infunnit sig jämte de som undertecknat meromnämnda promemoria. Vid besöket hade Löwenhielm upprepat sitt meddelande till Engblom och liksom även övriga närvarande framfört, att allmänt missnöje och oro vore rådande på Korsö med anledning av vissa officerares uppträdande. Engblom hade då anmodat samtliga att skriftligen avfatta, vad de hade att säga, vilket också skett i ovannämnda promemoria. Innehållet i densamma hade Engblom funnit vara av sådan beskaffenhet, att utredning genom förhör varit påkallad. Promemorian, vid vilken varit fogat brevet från Gullström, hade i kommandantsexpeditionen diarieförts såsom ankommande handling.

Dåvarande chefen för marinen, viceamiralen F. Tamm anförde: Det syntes Tamm som om brist på omdöme förelegat på flera händer. Oavsett uppfattningen om Bernhardts uppträdande, kvalifikation och omdömesgillhet ansåge Tamm anledning föreligga till en granskning av de mot Bernhardt vidtagna åtgärderna och av de därmed sammanhängande förhållandena.

Från protokollen i de ovan omförmälda målen inhämtades vidare bland annat följande.

Nilsson hördes på begäran av Gullström och dennes medparter i det senare målet som vittne och anförde därvid bland annat: Nilsson hade sedan den 10 mars 1942 tjänstgjort såsom stabsassistent vid Stockholms kustartilleriförsvaret och hade till närmaste tjänsteåligganden haft att handlägga personalärenden vid det infanteriförband, som tillhörde Stockholms kustartilleriförsvaret. Enligt order av kommandanten i Vaxholms fästning, numera chefen för Stockholms kustartilleriförsvaret, vilken Nilsson vore direkt underställd, ägnade Nilsson tillsyn åt personalvårdsärendena vid hela Stockholms kustartilleriförsvaret. Till hösten 1942 hade stabsassistenten Nettelblatt varit chef för personalvårdsavdelningen inom Vaxholms fästning respektive Stockholms kustartilleriförsvaret. Sedan Nettelblatt frånträtt denna befattning, vore

Nilsson chef för denna avdelning. Det ålåg stabsassistenten att allt emellanåt företaga inspektionsresor till olika förläggningar, särskilt i och för samråd med på förbanden tjänstgörande assistenter. I sådant syfte hade Nilsson i april 1942 företagit en resa till Korsö. Det hade icke varit någon särskild omständighet, som föranlett denna resa, utan den hade ingått i en på förhand uppgjord resplan. I enlighet med vad Nilsson vanligen plägade göra, hade Nilsson även vid detta besök inspekterat baracker och matsalar samt härunder kommit i samspråk med ett flertal meniga. Av vad som förekommit vid dessa samtal hade framgått, att den allmänna stämningen bland manskapet varit »mycket tryckt» och kunde betecknas såsom »dålig beredskapsstämming». Manskapet hade ondgjort sig över att Bernhardt ofta införde samlad trupp hållit långa förmaningstal beträffande merendels bagatellartade förhållanden. Vid dessa Nilssons samtal hade särskilt framhållits, att officerarna använde spritdrycker i stor utsträckning och anordnade festligheter samt att manskapet ondgjort sig häröver med hänsyn till att Bernhardt gentemot manskapet ådagalagt stor stränghet i fråga om spritförtäring. Flera av de meniga, med vilka Nilsson samtalat, hade framhållit, att enligt deras uppfattning Löwenhielm icke varit tillräckligt energisk i fråga om att hos Bernhardt påtala de missförhållanden, som ansågos föreligga. På kvällen samma dag Nilsson kommit dit hade Nilsson vid ett samtal med Löwenhielm framkastat en fråga, huruvida det icke kunde vara lämpligt, att Nilsson inför kommandanten avgåve berättelse angående stämningen inom förläggningen. Löwenhielm hade i anledning härav förklarat, att han i första hand själv ville försöka bidra till förbättring av förhållandena. Löwenhielm hade även vid detta tillfälle beklagat sig över att han skulle sätta till tid för framförande av klagomål från manskapet. Dagen efter detta samtal hade Nilsson i Sandhamn sammanträffat med Gullström. Härvid hade förhållandena å Korsö kommit på tal dem emellan. Gullström hade icke framställt något förslag om att Nilsson skulle ingripa på något sätt. Efter återkomsten till fästningen hade Nilsson till Nettelblatt inrapporterat sina iakttagelser från resan. I samråd med Nettelblatt hade bestämts, att Nilsson skulle från Gullström infordra närmare upplysningar i saken, och Nilsson hade i anledning härav till Gullström avlåtit ett så lydande brev:

»Vaxholm den 8 maj 1942.

Broder.

Med åberopande av vårt samtal betr förhållandena på Ko, som av flera sagesmän att döma inte är för trevliga, ber jag Dig att — fullkomligt konfidentiellt — ge mig några skildringar av vad som där sig tilldragit haver. Bland KA 1 folk i själva Sandhamn finns en bra man som heter Högström (?). Jag är inte riktigt säker på namnet, men han är anställd i Sthlm Gasverk. Den mannen är bra informerad. Tala med honom. Om han är tveksam, så referera till mig. Jag är tacksam om jag kunde få dessa tips så fullständiga som möjligt och helst omgående. Vännen L. på KO vill jag av skäl som Du kanske förstår inte blanda in i den här härvan; han har det be-

kymmersamt nog ändå. Men saken måste förr eller senare fram, helst då förr. Jag kan emellertid inte göra någon 'stöt' förrän... etc. — — —.»

Nilsson anförde vidare: Nilsson hade antingen kort före eller kort efter avlåtandet av brevet haft ett telefonsamtal med Gullström och därvid förklarat, att de upplysningar, som kunde komma att lämnas av Gullström, skulle behandlas konfidentiellt, och då Nilsson sedermera mottagit Gullströms brev av den 13 maj 1942, hade Nilsson fattat de uppgifter, som däri lämnats, allenast såsom ett återgivande av de rykten, som cirkulerade bland manskapet och ej såsom påstående om att det faktiskt föreläge sådana förhållanden, varom vid nämnda tid ryktats. — Nilsson hade närvarit vid det tillfälle, då Gullström och dennes medparter varit kallade till förhör inför Engblom. Sedan vid detta tillfälle Löwenhielm till en början redogjort för de rykten, som cirkulerat bland manskapet på Korsö, hade Engblom tillfrågat Nilsson om anledningen till att dessa förhållanden icke blivit inrapporterade till honom genom Nilssons försorg. Nilsson hade då förklarat, att Nilsson efter besök på platsen anmodat Gullström att inkomma med skriftlig redogörelse angående sina iakttagelser och att dylik redogörelse inkommit ävensom att Nilsson hade haft för avsikt att göra ytterligare utredning. Engblom hade begärt att få se Gullströms brev, och Gullström hade då framlämnat en avskrift därav. Härvid hade Gullström betonat, att brevet icke vore någon tjänsteskrivelse, utan av Gullström ansetts och framhållits vara ett konfidentiellt underhandsmeddelande.

Gullström uppgav: Efter inkallelse till beredskapstjänst i landstörmssergeants tjänsteställning hade han tjänstgjort såsom bataljonsombud å tredje bataljonen med förläggning senast i Sandhamn under tiden från mitten av mars till slutet av maj 1942. I sin egenskap av bataljonsombud hade han haft till väsentlig uppgift att tillse personalvården inom bataljonen. Han hade varit direkt underställd bataljonschefens, kaptenen Edström, befäl. Vid något tillfälle i början av maj 1942 hade Nilsson i tjänsten besökt förläggningarna i Sandhamn och å Korsö för inspektion i avseende å personalvårdsärendena. Under detta besök hade Nilsson omtalat för Gullström, att han vid samtal med manskapet å angivna platser funnit, att det cirkulerade vissa rykten angående missförhållanden från befällets sida och att i anledning härav misstämning rådde bland manskapet. Nilsson hade anmodat Gullström att i fortsättningen uppmärksamma dessa förhållanden och att göra vissa undersökningar ävensom att hålla Nilsson underrättad angående sina iakttagelser. Gullström, som ofta haft anledning i tjänsten besöka Korsö, där en landstörmsavdelning vore förlagd, hade i anledning av samtalet med Nilsson verkställt en del undersökningar, i första hand genom samtal med olika personer bland manskapet, främst med Fastén. Denne hade genom utfärdad order utsetts till ledare för förströelseverksamheten inom sektionen under överinseende av Löwenhielm. Genom denna sin verksamhet hade Fastén kommit att framstå såsom förtroendeman för manskapet. Efter någon tid hade Gullström antingen i telefon eller brevledes anmodats av Nilsson att påskynda sina undersökningar samt skriftligen avfatta resultatet därav. I

anledning härav hade Gullström avfattat brevet av den 13 maj 1942. Detta hade Gullström betraktat såsom en underhandsskrivelse av konfidentiell natur. Vid ett telefonsamtal med Nilsson antingen omedelbart före eller omedelbart efter avlåtandet av sistnämnda brev hade Gullström påfordrat, att brevet skulle behandlas konfidentiellt. — Då Engblom under besöket hos honom uppmanat de tillstådeskomna att berätta allt vad de hade sig bekant angående de påtalade förhållandena, hade Gullström ansett sig skyldig att upplysa Engblom om förefintligheten av brevet. Engbloms önskan att få taga del av brevets innehåll hade Gullström ansett sig skyldig villfara, då Gullström utgått ifrån att ett begagnande av brevet komme på Engbloms eget ansvar. Huruvida Gullström upplyst Engblom om att brevet vore av konfidentiell natur, kunde Gullström icke erinra sig.

Edström anförde angående Gullströms ställning: Av den bataljon, över vilken Edström fört befälet, hade endast staben och en styrka om ungefär en pluton varit förlagda i Sandhamn med omnejd. Edström hade med denna del av bataljonen varit underställd Bernhardt, i följd varav Löwenhielm i viss mån varit att betrakta som Gullströms överordnade. Övriga delar av den bataljon, vars chef Edström varit, hade varit underställda de sektionschefer, inom vilkas bevakningsområden de varit förlagda.

Löwenhielm berättade: Han hade den 15 augusti 1941 inryckt till militär-tjänstgöring såsom värnpliktig flaggkorpral. Från och med den 4 februari 1942 hade han tjänstgjort såsom assistent med bibehållen tjänstgöring såsom flaggkorpral inom Sandhamnssektionen med åliggande att tillse personalvården därstädes. Troligen den 1 mars 1942 hade han befordrats till sektionsassistent med sergeants tjänsteställning med uppgift att omhändera personalvården inom sektionen. — Den 23 mars 1942 hade Löwenhielm besökt Vaxholms kastell för att å skradderiverkstaden låta taga mått för en uniform åt sig i egenskap av assistent. Vid samma tillfälle hade han uppsökt fästningsassistenten, som tidigare anmodat Löwenhielm att uppsöka denne vid besök i Vaxholm. Fästningsassistenten hade meddelat, att Engblom önskade tala med Löwenhielm. I anledning härav hade Löwenhielm inställt sig hos Engblom. Denne hade talat med Löwenhielm om den verksamhet, som ankomme å assistenterna. Vidare hade han uttryckt sitt missnöje med anledning av en hemlig högkvartersorder avseende personalvården inom försvarsmakten, i vilken order förekomme en del ogynnsamma uttalanden angående kustartilleriet. Engblom hade yttrat, att han för sin del icke kände till några anmärkningsvärda förhållanden, vad anginge Vaxholms fästning, och funne det tråkigt att på sätt som skett från högkvarteret få anmärkningar, som kunde rikta sig även mot Vaxholms kustartilleriregemente. I samband härmed hade Engblom yttrat, att därest det vid förläggningarna förekomme något anmärkningsvärt i fråga om befälets förhållande till manskapet, assistenterna borde vända sig direkt till Engblom och delgiva denne sina iakttagelser. På Löwenhielms fråga, om assistenterna skulle brevledes tjänstevägen meddela sina iakttagelser, hade Engblom svarat, att de kunde telefonera till honom eller på annat sätt sätta sig i förbindelse med honom.

Under sin tjänstgöring inom Sandhamnssektionen hade Löwenhielm kommit till insikt om att förhållandet mellan befäl och manskap varit dåligt. Sedan länge hade bland manskapet cirkulerat rykten angående befälet av gravrande natur. Närmast med anledning av livliga rykten angående en fest, som officerarna avhållit å Runmarö den 13 maj 1942, hade Löwenhielm sett sig föranlåten att den 14 maj i telefon sätta sig i förbindelse med Engblom och anmäla att det förelåg vissa missförhållanden mellan befäl och manskap. Samtalet hade varit mycket kort och slutat med att Engblom beordrat Löwenhielm att påföljande morgon inställa sig hos Engblom. På kvällen samma dag hade Löwenhielm genom signalmeddelande från kommandantstaben till sektionschefen beordrats att inställa sig hos Engblom tidigast möjligt påföljande dag. Ungefär samtidigt hade stabschefen, numera överstelöjtnanten S. J. Puke, telefonerat till Löwenhielm och förhört sig om vad saken närmast gällde. Även detta samtal hade varit ganska kortvarigt. För att Löwenhielm vid det tillämnade besöket hos Engblom skulle få stöd för de uppgifter han avsåge att lämna, hade han hos stabschefen anhållit att få vid besöket hos Engblom bliva åtföljd av Gullström, Fastén och Koorn. Dessa sistnämnda hade senare samma dag genom signalmeddelanden kallats till inställelse inför Engblom påföljande morgon. Syftet med att Löwenhielm på sätt som skett satt sig i förbindelse med Engblom hade varit, att han och övriga tilltalade velat på manskapets vägnar få till stånd en utredning rörande allt vad som påstods ha förekommit. Löwenhielm hade ansett det vara hans tjänsteplikt såsom assistent att för åstadkommande av rättelse till Engblom såsom varande den högste chefen för personalvården inom Vaxholms fästning meddela, att uppenbar misstämning rådde mellan befälet och manskapet och att denna misstämning enligt många tecken syntes till icke ringa del vara att tillskriva befälet. Löwenhielm — som befarade att vissa uppgifter om vad som förekommit vid sektionen skulle komma till pressens kännedom — hade även funnit det vara hans plikt ej blott som assistent utan ock som värnpliktig medborgare att söka förhindra, att för försvaret skadliga rykten och påståenden spredes offentligen. Löwenhielm och de honom åtföljande personerna hade icke kunnat garantera för riktigheten av varje särskild detalj i det material, som framlades. Engblom hade uppmanat dem att berätta allt vad de hade sig bekant. De hade ansett samtalet med Engblom vara av förtrolig karaktär.

Koorn anförde: Han hade under tiden den 23 februari—den 17 maj 1942 varit förlagd å Korsö samt därunder, utöver sina rent militära åligganden, varit av manskapet utsedd såsom representant i utspisningsnämnden. Vid något tillfälle i mars eller april 1942 hade han blivit beordrad att inställa sig hos Engblom för att lämna upplysning i anledning av uppgifter i en tidningsnotis angående en vid förläggningen inträffad händelse. Denna ägde icke något samband med förhållandena i förevarande mål. Under samtal med Engblom hade denne yttrat, att därest något missförhållande uppstode vid förläggningen, Koorn skulle rådgöra med Engblom därom, innan någon annan åtgärd vidtoges i saken. Koorn hade i anledning härav framhållit, att

han under vissa förhållanden icke gärna kunde begära permission från tjänsten för att uppsöka Engblom. Denne hade då tillsagt Koorn att i sådant fall telefonledes sätta sig i förbindelse med honom och nämnt att Koorn därefter skulle beordras till inställelse inför Engblom. Såvitt Koorn kunde erinra sig, hade han vid något tillfälle omtalat för Löwenhielm eller Fastén, vad som förekommit vid samtalet mellan honom och Engblom. Vid skilda tillfällen därefter hade olika personer bland manskapet för Koorn påpekat vissa missförhållanden, som varit rådande vid förläggningen i avseende å befälets sätt att förhålla sig. Koorn hade i anledning härav vänt sig till Löwenhielm och talat med denne om lämpligheten av att varsko Engblom om att misstämning rådde bland manskapet. Vid detta tillfälle hade även Fastén närvarit. Kort därefter hade signalmeddelande ankommit till förläggningen med order om att Löwenhielm, Koorn och Fastén påföljande morgon skulle inställa sig hos Engblom.

Fastén förmälde: Han hade under tiden den 23 februari—den 19 juni 1942 varit förlagd å Korsö och under denna tid tjänstgjort såsom förströelseledare, i vilken egenskap han varit underställd Löwenhielm. Även till Fastén hade en del av manskapet hänvänt sig samt påpekat vissa missförhållanden i avseende å befälets förhållande i och utom tjänsten. Fastén hade talat härom med Koorn, varefter de vänt sig till Löwenhielm och rådgjort med denne. Kort därefter hade Fastén tillika med Löwenhielm och Koorn beordrats att inställa sig hos Engblom.

Efter en redogörelse för vad i ärendet förekommit anförde tjänstförrättande militieombudsmannen Regner i skrivelse den 5 december 1945 till chefen för marinen följande.

I den 8 september 1941 av försvarsstaben utfärdade anvisningar för personalvården vid marinen (högkvartersorder nr 61: 1941) anfördes bland annat följande: Det vore av yttersta vikt att under krig eller långvarig förstärkt försvarsberedskap upprätthålla och utveckla icke blott krigsmannens militära färdigheter, utan även den rätta krigsmannaandan och den fasta disciplinen. För att detta syfte skulle tillgodoses, ankomme det på varje chef och allt övrigt befäl att även vid sidan av den rent militära tjänsten städse omtänksamt vårda sig om sina underlydandes bästa. Härmed avsåges såväl dessas och deras familjers ekonomiska och andliga enskilda förhållanden som den allmänna trevnaden i de militära förläggningarna. Endast härigenom kunde skapas ett sådant naturligt och förtroendefullt samarbete, präglad av ömsesidig respekt och gott kamratskap, som gäve personalen den inre styrka, som krigets hårda påfrestningar krävde. Vid marinens högre och lägre förband skulle vid mobilisering och förstärkt försvarsberedskap de militära cheferna i sin personalvårdande uppgift biträdas av assistenter. Innebörden härav skulle av chefen klargöras för assistenten samt av chef för lägre förband även för personalen. Det vore tjänstefel av assistenten att till annan myndighet eller utomstående vidarebefordra tjänsteärenden annat än

när chefen därtill lämnat sitt medgivande. Beträffande stabsassistent föreskrevs, att han skulle biträda kommandant i kustfästning i dennes personalvårdande verksamhet. Stabsassistenten skulle genom insatser på det sociala och kulturella området verka för stärkande av personalens fysiska och moraliska kraft. Han skulle biträda befälet i vården av personalens personliga angelägenheter och i verksamheten för skapande av en god krigsmannaanda. Förbandsassistenter skulle biträda sektionschefer i deras personalvårdande verksamhet. Den militäre chefen vore den för personalvården ansvarige. Assistenterna vore chefens biträden. Det ålåg stabsassistent att genom personligt samarbete med assistenterna vid chefen direkt underställda förband hålla kontakt med den socialvårdande och kulturella verksamheten. Stabsassistent skulle anpassa sin verksamhet efter den militära tjänstens krav och för sådant ändamål skaffa sig noggrann kännedom om de militära förhållandena samt fortlöpande taga del av vid förbandet utfärdade order, som kunde beröra hans verksamhet. Stabsassistent skulle vinnlägga sig om ett taktfullt uppträdande samt söka åvägabrunga ett förtroendefullt samarbete med såväl befäl som meniga. Förbandsassistent skulle i samverkan med vederbörliga stabsassistenter såsom biträde åt sin chef utföra de personalvårdande uppgifter, som ålades eller medgäves av förbandschefen, samt själv hos denne väcka förslag, framför allt med hänsyn till nyttiggörande av fritiden. Det ålåg förbandsassistent bland annat att medelst personlig omvårdnad om manskapet samt vaket iakttagande av dess bekymmer och stämningar söka uppmuntra och bistå detsamma, att förklara och tillrättalägga anledningarna till sådana bestämmelser och förordningar, om vilka personalen genom under rättelser från hemorten kunde erhålla en skev uppfattning, samt att personligen eller i erforderliga fall genom hänvisning till vederbörliga stabsassistent biträda manskapet vid avfattande av framställningar till olika myndigheter.

Löwenhielm har meddelat, att Engblom den 23 mars 1942 till Löwenhielm yttrat, att därest det vid förläggningarna förekomme något anmärkningsvärt i fråga om befälets förhållande till manskapet, assistenterna borde vända sig direkt till Engblom och delgiva denne sina iakttagelser. På Löwenhielms fråga, om assistenterna skulle brevlades tjänstevägen meddela sina iakttagelser, hade Engblom svarat, att de kunde telefonera till honom eller på annat sätt sätta sig i förbindelse med honom.

Koorn har förklarat, att Engblom vid ett tillfälle i mars eller april 1942 tillsagt Koorn, att denne, därest något missförhållande uppstode vid förläggningen, skulle rådgöra med Engblom därom, innan någon annan åtgärd vidtoges i saken, samt att Koorn i sådant fall borde telefonledes sätta sig i förbindelse med Engblom.

Gullström har uppgivit, att Nilsson vid besök i början av maj 1942 å förläggningarna i Sandhamn och å Korsö för Gullström omnämnt, att Nilsson vid samtal med manskapet å nämnda platser erfarit, att det cirkulerade vissa rykten angående missförhållanden från befälets sida och att i anledning härav misstämning rådde bland manskapet. Nilsson hade anmodat Gullström



att i fortsättningen uppmärksamma dessa förhållanden och att göra vissa undersökningar ävensom att hålla Nilsson underrättad angående sina iakttagelser.

I brev till Gullström den 8 maj 1942 hade Nilsson därefter bett Gullström att giva några skildringar angående vad som tilldragit sig på Korsö.

Nilsson har uppgivit, att han i april 1942 företagit en resa till Korsö samt därvid erfarit, att den allmänna stämningen bland manskapet varit »mycket tryckt». Det hade särskilt framhållits, att officerarna använde spritdrycker i stor utsträckning och anordnade festligheter, samt att manskapet ondgjort sig häröver med hänsyn till att Bernhardt gentemot manskapet ådagalagt stor stränghet i fråga om spritförtäring.

Genom vad i ärendet förekommit, särskilt Löwenhielms och Koorns nyss återgivna uppgifter, mot vilka Engblom ej gjort någon erinran, måste anses utrett, att såväl Löwenhielm som Koorn av Engblom erhållit speciella uppdrag att direkt till Engblom rapportera sina iakttagelser beträffande vissa förhållanden. Det synes uppenbart, att de förhållanden, som av Engblom åsyftats, varit sådana, där anmärkning kunde riktas mot vederbörande förbandschef själv för dennes eget förhållande eller för underlåtenhet från dennes sida att ingripa för att åstadkomma rättelse beträffande vissa för förbandschefen kända missförhållanden.

Där underlydande avser att för brott angiva sin förman gäller väl, att han äger så till vida göra avsteg från eljest gällande bestämmelser om militär tjänsteväg, att han med förbigående av förmannen kan vända sig till närmast högre befälhavare. Såväl Löwenhielm som Koorn ha sålunda ägt att direkt till Engblom ingiva anmälan mot Bernhardt. Därest Löwenhielm eller Koorn för sådant ändamål av eget initiativ vänt sig till Engblom, skulle det icke — under förutsättning att tillräckliga skäl därtill förelegat — i och för sig varit något att anmärka däremot.

Vad som i förevarande fall föranleder anmärkning är det förhållandet, att Engblom på förhand anmodat Löwenhielm och Koorn att vända sig till Engblom. Engbloms nämnda förfarande synes i realiteten ha inneburit, att underlydande satts att övervaka sin förman, en anordning, som ur olika synpunkter måste ingiva betänkligheter. Det vore ju en i längden ohållbar situation, att en underlydande på uppdrag bevakar en förmans olika steg och handlingar för att då anledning därtill kan förekomma avgiva rapport till dennes chef. Därest det bleve känt inom förbandet, att dylika åtgärder vidtagits, skulle med största sannolikhet förbandschefens auktoritet därigenom lida allvarlig skada och disciplinen undergrävas. Redan möjligheten att dylika metoder tillämpas torde vara ägnat att skapa en känsla av irritation och misstänksamhet och kan enligt min mening icke befrämja upprätthållandet av en god anda inom krigsmakten. Att som i förevarande fall skett för en sådan uppgift begagna den »övervakade» befälhavarens närmaste förtroendeman i fråga om personalvården, sektionsassistenten Löwenhielm, gör enligt min mening Engbloms förfarande än mer oänligt.

Med hänsyn till de synpunkter som ovan framhållits bör en sådan metod, som av Engblom begagnats för att erhålla direkta informationer om befälets förhållanden, icke få förekomma. Därest icke någon av Bernhardts underlydande av egen drift till Engblom personligen eller någon i dennes stab framförde meddelanden angående Bernhardts förhållanden, har Engblom, för den händelse han ansett sig böra hysa misstankar om att anledning till anmärkning mot Bernhardt kunde föreligga, bort genom egen inspektion eller genom anlåtande av sin stabspersonal verkställa utredning. Den, som av Engblom för sådant ändamål förordnades att hålla förhör vid Bernhardts förband, borde givetvis ha varit beredd att därvid även höra Bernhardt själv. Jämlikt stadgandet i § 4 militär bestraffningsförordning borde den, som förordnats att verkställa en dylik utredning, ha innehåft högre tjänsteställning än Bernhardt.

Engblom har genom sitt tillvägagångssätt för att i ifrågavarande fall inhämta upplysningar bland annat om Bernhardt visat oförstånd i tjänsten. Med hänsyn till omständigheterna och då jag förutsätter, att Engblom för framtiden kommer att ställa sig den av mig uttalade uppfattningen till efter rättelse, låter jag emellertid i denna del av ärendet bero vid den erinran, som innefattas i det anförda.

Av Bernhardt i övrigt hos militieombudsmannen framförda påståenden och yrkanden föranleda icke någon vidare åtgärd från min sida.

Jag får anhålla, att Engblom genom Eder försorg måtte erhålla del av denna skrivelses innehåll.

### **30. Angående rätt att kvittningsvis innehålla avlöning.**

Under de senaste åren ha i olika sammanhang under militieombudsmannens prövning kommit frågor, som röra kronans rätt att för fordran hos militär personal kvittningsvis innehålla personalen tillkommande lön eller liknande förmåner.

1. Efter särskild undersökningsförrättning blev värnpliktige korpralen nr 640-17-24 Svensson genom beslut av vederbörande fartygschef ålagd att till kronan utgiva 6 kronor 40 öre såsom ersättning för vissa förkomna backlagseffekter, som Svensson i egenskap av backlagsförman utkvitterat från uppördsmannen.

I en den 23 november 1942 till militieombudsmannen inkommen skrift gjorde Svensson förfrågan rörande den honom åvilande ersättningsskyldigheten.

Med hänsyn till ärendets principiella innebörd anhöll militieombudsmannen hos marinförvaltningen om utlåtande beträffande dels fastställandet av ersättningsskyldighet i fall, då vederbörande icke vore villig att ersätta uppkommen förlust av eller skada å kronans egendom, dels ock rätten att innehålla den ersättningsskyldiges avlöning vid förlust av eller skada å annan materiel än beklädnadspersedlar.

I sistnämnda hänsende anförde marinförvaltningen i utlåtande den 5 mars 1943 bland annat: Ett beslut av förvaltningsmyndighet, varigenom ersättningskyldighet ålades för förkommen eller skadad materiel, som tillhörde kronan, vore icke en sådan rättstitel, att exekution på grund av beslutet kunde erhållas. Därest den, som sålunda ålagts ersättningskyldighet, icke frivilligt erlade betalning för det förkomna eller skadade, torde det vara förenat med stora svårigheter att indriva ersättningsbeloppen i fråga, såvida icke möjligheter förelåge att av hans avlöning innehålla, vad som erfordrades för täckande av nämnda skuld. I reglemente för marinen del II § 196 mom. 4 och 5 föreskrevs, att, därest under expedition någon manskapet tillhörig beklädnadspersedel förlorats eller skadats samt denne efter undersökningsförfarande ålades att ersätta densamma, ersättningen för persedeln skulle innehållas av den ersättningskyldiges avlöning. Nämnda bestämmelse avsåge sålunda endast förlost eller skada under expedition. Motsvarande bestämmelser om ersättningskyldighet under andra förhållanden än expedition och om ersättningskyldighet för annan materiel än beklädnadspersedlar saknades. I den numera upphävida, av marinförvaltningen den 9 maj 1931 fastställda beklädnads- och sängservisstaten för flottans värnpliktiga under fredstjänstgöring mom. 7 fanns en bestämmelse av innehåll, att, när till beklädnaden hörande persedel gått förlorad eller skadats och vederbörande efter gjord undersökning ålagts ersätta persedeln, i land kompanichef och ombord divisionsofficer skulle avfordra den värnpliktige vederbörligt ersättningsbelopp eller, i den mån sådant icke kunde lämnas, av hans avlöning innehålla, vad som erfordrades för täckande av skulden till kronan. Motsvarande bestämmelse saknades i den av marinförvaltningen den 30 april 1941 fastställda krigsbeklädnadsstaten för flottans och kustartilleriets värnpliktiga. Bestämmelsen i 1931 års stat torde, därest man gäve densamma den tolkningen, att det förefunnes en rätt att utan laga domstols beslut i ersättningsfrågan mot värnpliktigs vilja innehålla honom tillkommande avlöningsmedel, knappast ha varit lagligt bärande. Förfarandet skulle i så fall ha varit tänkt såsom kvittning. En bindande förpliktelse att ersätta förkommen eller förstörd persedels värde kunde emellertid endast uppkomma antingen genom laga domstols beslut eller genom eget åtagande. Beträffande fast anställt manskap kunde det dock ifrågasättas, huruvida icke beslut av förvaltningsmyndighet, i den ordning reglementet för marinen stadgade i reglerna för undersökningsförfarandet, borde jämföras med laga domstols beslut. Det fast anställda manskapet hade i och med underskrivandet av anställningskontraktet underkastat sig, vad i reglemente för marinen funnes stadgat. Svensk rätt tänkte sig egentligen kvittning såsom yrkande inför domstol av svarande eller gentemot utmättningsman. I doktrinen hade beträffande kvittning utan medverkan av domstol och utmättningsman anförts, att befogenheten att kvitta icke kunde tillkomma gäldenären, utan att hänsyn jämväl toges till borgenärens — i detta fall den värnpliktiges — rimliga intressen. Intresset att utfå avlöning och sålunda medel för sin existens borde anses vara av den art, att kronans anspråk på kvittning icke kunde

göras alltför starkt gällande. I detta sammanhang kunde erinras om de utvidgade bestämmelserna om utmätningsfri egendom för värnpliktiga samt kungörelsen den 5 mars 1926 (nr 60) angående avlöning för rullförings- (sjö-rullförings-) befäl och värnpliktiga under fredstid, till vars 11 § genom kungörelsen den 26 maj 1933 (nr 247) fogats ett nytt stycke av följande lydelse: »För kvittning mot fordran, som kronan må äga hos värnpliktig på grund av förhållande, som har samband med värnpliktstjänstgöringen, må intjänt penningbidrag icke tagas i anspråk till större del än att, förutom det belopp vilket må varda innehållet såsom bidrag till familjeunderstöd, för den värnpliktige själv återstå 30 öre för dag räknat.» Det hade sålunda förutsatts, att kvittningsrätt förelåge, men man hade velat mildra följderna av en alltför oinskränkt användning av densamma genom att lämna åtminstone en mindre del av den värnpliktiges avlöning orörd. Principerna om kvittning i fredsavlöningsbestämmelserna måste naturligtvis anses vara tillämpliga jämväl å krigsavlöningsbestämmelserna. Av militieombudsmannens ämbetsberättelse 1930 s. 187 syntes framgå, att militieombudsmannen utgått från att kronan under alla förhållanden skulle äga rätt att med avseende å den värnpliktiges avlöning utöva kvittning för eventuell motfordran, dock att därvid icke hela avlöningen skulle kunna tagas i anspråk. Å andra sidan syntes av militieombudsmannens ämbetsberättelse 1942 s. 47 framgå, att kvittningsrätt icke förelåge, därest stöd sänkades i lagakraftgående dom eller frivilligt åtagande. Utginge man nu från att beslut i undersökningsförfarande enligt reglementet för marinen — åtminstone beträffande värnpliktiga — icke innefattade ett med lagakraftgående dom jämställt beslut, så förefunnes för kronan icke rätt till kvittning annat än då den värnpliktige medgäve sådant. I allt fall förefunnes icke någon möjlighet att innehålla den ersättningssskyldiges avlöning vid förlust av eller skada å annan materiel än beklädnadspersedlar. Där så skett samt besvär däremot anförts hos marinförvaltningen, hade marinförvaltningen städe bifallit besvären.

Ärendet avgjordes av militieombudsmannen genom skrivelse den 14 april 1943. Enligt militieombudsmannens mening utvisade utredningen, att det icke förfarits oriktigt, då Svensson fick ersätta de förlorade effekterna. Det erinrades emellertid, att det stått Svensson fritt att, därest han icke åtnöjt sig med fartygschefens beslut, påyrka undersökning vid krigsrätt.

Det må anmärkas att fartygschefens beslut i enlighet med då — före tillkomsten av lagen den 9 juni 1944 angående behörighet för militär befälhavare att ålägga ersättningsskyldighet — gällande bestämmelser i reglementet för marinen meddelats i administrativ ordning.

2. Löjtnanten i flottans reserv Hans Strodel, som tjänstgjort vid Karlskrona örlogsstation, blev den 19 april 1942 avpolletterad för tjänstgöring vid Öresunds marindistrikt. För tid därefter blev Strodel påförd ersättning för portion med 34 kronor 40 öre. Anledningen därtill synes ha varit, att Strodel icke samtidigt med att bespisningen avslutats genom att återtaga det till vederbörande matinrättning avlämnade portionskortet eller annorledes gjort an-

mälan om bespisingens upphörande från och med den 19 april 1942. Efter ansökning av Strodel fann stationsintendenten vid örlogsstationen icke skäl att upphäva det beslut, varigenom Strodel påförts 34 kronor 40 öre. Å den Strodel för januari och april 1943 tillkommande lönen gjordes därefter avdrag för portionskostnad för april och maj 1942.

I en den 6 maj 1943 till militieombudsmannen inkommen skrift anförde Strodel klagomål. På förslag av marinförvaltningen lät militieombudsmannen översända handlingarna i ärendet till marinförvaltningen i syfte att sätta ämbetsverket i tillfälle att avgöra ärendet såsom klagan över förvaltningsbeslut. Ärendet avgjordes av marinförvaltningen genom skrivelse till Strodel den 6 oktober 1943, vari anfördes bland annat: Då Strodel icke ens gjort gällande, att portion för tiden den 19 april—den 31 maj 1942 icke tillagats för honom, måste han anses ersättningskyldig gentemot kronan för den genom tillagningen uppkomna kostnaden, vilken skäligen icke borde skattas lägre än portionskostnaden, 80 öre, eller tillhoppa 34 kronor 40 öre. På grund av vad sålunda förekommit, funne marinförvaltningen icke skäl att ändra eller upphäva påföringen. Med hänsyn till ämbetsverkets beslut i ersättningsfrågan föranledde Strodels klagomål beträffande avdrag å lön icke någon ämbetsverkets åtgärd.

Av Strodel hos Kungl. Maj:t anförda besvär över marinförvaltningens beslut, fann Kungl. Maj:t enligt beslut den 2 november 1944 icke föranleda ändring i marinförvaltningens beslut.

Med anledning av att i ärendet åberopats vissa föreskrifter den 21 november 1940 angående innehållande av lön i stammanskapets vid marinen intresseräkenskaper, framhöll marinförvaltningen i yttrande till militieombudsmannen den 13 augusti 1943, att därigenom icke meddelats något allmänt tillstånd till införsel för sådan personals skulder till kronan utan allenast angivits, att sådant innehållande av lön, som för tillvaratagande av kronans rätt kunde finnas erforderligt, jämväl skulle redovisas i intresseräkenskaperna.

Enligt beslut den 6 december 1945 av tjänstförrättande militieombudsmannen Regner skulle Strodels klagomål ej föranleda vidare åtgärd från militieombudsmannens sida.

3. Flaggkorpralen nr 25-212-26 Erik Ahlfors, som erhållit överstatsanställning vid Karlskrona örlogsstation, uttog under tiden den 5 september 1941—den 8 mars 1942 krigsportion vid örlogsstationen till ett belopp av 231 kronor. Under januari 1943, då beloppet fortfarande var obetalt, innehölls av Ahlfors' lön 72 kronor och under februari 1943 73 kronor 50 öre. Sedan Ahlfors den 5 februari 1943 hos chefen för örlogsstationen anhållit att utfå det för januari innehållna beloppet, meddelade chefen för örlogsstationen den 11 februari 1943 det beslut, att framställningen icke föranledde någon åtgärd. Över detta beslut anförde Ahlfors besvär hos marinförvaltningen. På dessa besvär meddelade marinförvaltningen utslag den 15 maj 1943 och anförde därvid: Enär avdrag å avlöning utan vederbörandes medgivande icke

finge äga rum i andra fall än de, vilka i särskilda bestämmelser omförmäldes, samt fall av sådan beskaffenhet nu icke visats vara för handen, prövade marinförvaltningen lagligt att, med undanröjande av överklagade beslutet, visa målet åter till chefen för örlogsstationen för ny behandling.

I en den 22 mars 1943 till militieombudsmannen inkommen skrift hade Ahlfors anhållit, att rättelse måtte vidtagas beträffande myndigheternas mot lag och rättvisa stridande beslut att innehålla en del av hans lön. Ahlfors anförde bland annat, att han dels ansåge det orättvist, att han skulle betala kosten, och dels att han saknade förmåga att betala beloppet med sina dåvarande begränsade inkomster och ville avvakta en lämpligare tidpunkt.

I utlåtande den 29 maj 1943 anförde marinförvaltningen: Såsom överstatsanställd flaggkorpral ägde Ahlfors icke rätt att på sin förläggningssort utan ersättning åtnjuta portion. Några försök från Ahlfors' sida att reglera skulden till kronan syntes icke ha gjorts, och det syntes för övrigt icke vara fullt klarlagt, om Ahlfors erkänt skulden. — Frågan huruvida kronan för en fordran finge företaga kvittning å utgående lön till den, mot vilken fordringen riktade sig, hade behandlats i marinförvaltningens utlåtande till militieombudsmannen den 5 mars 1943. Ifrågavarande utlåtande behandlade i huvudsak det förhållandet, att kvittningsrätt gjorts gällande mot värnpliktig, därvid den värnpliktiges skuld grundade sig på förkommen eller förskingrad materiel. Marinförvaltningen hävdade i utlåtandet, att i de fall, som däri berördes, kvittningsrätt icke förelåge. Marinförvaltningen ansåge, att vad i nämnda utlåtande anförts även i princip gällde det fall, att mot en på eller över stat anställd befattningshavare kvittningsrätt gjordes gällande på grund av en skuld, som denne ådragit sig gentemot staten. Ämbetsverket hävdade, att för att en sådan skuld skulle kunna avdragas på vederbörandes lön icke blott statens fordran borde vara ostridig eller domfäst, utan även att vederbörande skulle ha medgivit, att skulden finge på angivet sätt avdragas. Även för en ostridig fordran torde kvittningsrätt mot lön icke mot vederbörandes bestridande förefinnas. I detta sammanhang finge marinförvaltningen erinra, att institutet införsel i lön vore gällande mot såväl stats- som privatanställda löntagare. Därest kronan skulle ha kvittningsrätt för ostridiga fordringar gentemot sina löntagare, syntes införselinstitutet med avseende å skatter m. m. sådant icke behöva vara gällande mot i statens tjänst anställda befattningshavare. Oavsett vad sålunda anförts, syntes stora svårigheter föreligga för staten att erhålla likvid för fordringar hos sina befattningshavare, därest icke kvittning mot lön finge äga rum. Detta gällde såväl skulder av nu ifrågavarande slag som i anmärkningsväg fastställd återbetalningsskyldighet för redogörare. De problem, som härigenom uppdroges, vore emellertid av den räckvidd, att de syntes böra bliva föremål för särskild utredning.

I det av Ahlfors hos militieombudsmannen anhängiggjorda ärendet beslöt tjänstförrättande militieombudsmannen Regner den 6 december 1945 att låta bero vid vad i saken förekommit. Till försvarets civilförvaltning skulle emellertid för kännedom överlämnas en promemoria, vari tjänstförrättande militieombudsmannen upptagit vissa synpunkter rörande kvittningsfrågor.

I nyssnämnda promemoria anfördes efter en redogörelse för ovan omnämnda ärenden följande.

Handlingarna i de av Svensson, Strodel och Ahlfors anhängiggjorda ärendena visa, att det råder oklarhet rörande rätta tillvägagångssättet, när en statsanställds fordran på intjänt lön eller dylikt står mot en statsverkets fordran hos löntagaren. Ett normalt sätt att avveckla två mot varandra stående fordringsanspråk är, att dessa kvittas till den del de täcka varandra. Det har syntts vara av värde att i anslutning till avgörandet av Strodels och Ahlfors' ärenden framlägga vissa allmänna synpunkter på ifrågavarande spörsmål såvitt angår det militära förvaltningsområdet.

I fråga om ömsesidiga anspråk på betalning i penningar fordras enligt allmänna civilrättsliga regler för kvittningsrätt allenast, att den motfordran, som åberopas av gäldenären då han avkräves betalning, ävenledes skall vara till betalning förfallen. Denna förutsättning måste givetvis iakttagas även då statsverket åberopar motfordran till kvittning mot förfallen lönefordran. Frågan är om detta är tillräckligt eller om ytterligare förutsättningar böra uppställas för utövande av kvittning genom innehållande av lön.

Att kvittning, även mot löntagarens bestridande, bör få ske, då statsverkets fordran är fastställd genom lagakraftägande utslag av domstol, måste anses stå utom tvivel. Samma betydelse i detta hänseende som utslag av domstol tillkommer numera beslut av befälhavare enligt lagen den 9 juni 1944 angående behörighet för militär befälhavare att ålägga ersättningsskyldighet. Även då löntagaren medgivit motfordringen, synes kvittning böra anses befogad oavsett hans bestridande.

Å andra sidan läser det icke böra ifrågakomma att utöva kvittning, om statsverkets fordran framstår såsom mindre väl grundad.

Beträffande de fall, då fordringen varken är fastställd på nämnda sätt eller medgiven och ej heller synes ogrundad, kan till stöd för att kvittning skall få äga rum åberopas statsverkets intresse av att säkerställa sin rätt redan innan klarhet vunnits rörande fordringens existens eller storlek. Förhållandet kan därvid ofta vara sådant, att, om kvittning icke omedelbart kommer till stånd, inga utsikter finnas att framdeles realisera fordringen, till exempel därför att den betalningsskyldiges tjänstgöring skall upphöra och hans ekonomiska ställning är dålig. Med hänsyn härtill kan jag i princip icke ansluta mig till åsikten, att möjlighet att innehålla lön i regel skulle finnas allenast, då lagakraftägande dom föreligger eller löntagaren medger kvittning. Uppfattningen, att innehållande av lön i kvittningssyfte icke förutsätter laga dom, har även tidigare hävdats av militieombudsmannen. I denna del hänvisas till ämbetsberättelsen 1939 s. 205 ff. (jfr även 1930 s. 187). Uttalandena i ämbetsberättelsen 1942 s. 47 stå icke i strid mot denna uppfattning; de beröra icke frågan om kvittning utan frågan om behörigheten att meddela ett för den värnpliktige bindande betalningsåläggande.

En annan sak är, att den principiella inställningen till kvittning kan behöva undergå jämkningar på grund av speciella förhållanden, som råda på det område, som i det särskilda fallet beröres. Statsverket kan av billighets-

skäl avstå från att utöva sin kvittningsrätt. Ett sådant avstående kan ske genom administrativa författningar, vilka uppdraga normer för förvaltningsmyndigheternas handlande. Den omständigheten, att kvittningsförfarande i vissa fall uttryckligen anbefallts i en administrativ författning, skulle möjligen kunna anses innebära, att förfarandet i andra fall ej vore tillåtet. Det synes dock ligga närmast till hands att uppfatta förhållandet så, att det i ett praktiskt viktigt fall ansetts lämpligt att uttryckligen reglera kvittningsförfarandet, medan andra situationer lämnats oreglerade för att lösas enligt allmänna grundsatser. I alla de fall, då vederbörande förvaltningsmyndighet icke är bunden av meddelade föreskrifter, har den att själv taga ställning till frågan om kvittning under beaktande av de allmänna principerna för kvittning och de särskilda omständigheter, som föreligga.

I fråga om kvittning mot lönefordran göra sig emellertid sociala hänsyn gällande med stor styrka. Genom att ensidigt beakta statsverkets anspråk kunna myndigheterna vålla de anställda svårigheter. Att så ej sker ligger även i statens eget intresse, och myndigheterna torde därför böra visa större hänsyn till löntagarna än fordringsägare i allmänhet enligt lag ha att iakttaga.

När en förvaltande myndighet fastställer statsverkets fordran, utgör beslutet uttryck allenast för den ena partens ståndpunkt, och detta avgörande kan i regel icke läggas till grund för utmätning. Beslutet blir emellertid ofta i praktiken slutgiltigt såtillvida som löntagaren nöjer sig med detsamma och låter sitt mellanhavande med statsverket slutligen regleras på grundval av vad administrativ myndighet fastställt. Att så sker sammanhänger med att löntagaren för att uppnå domstols prövning av mellanhavandet skulle nödgas anhängiggöra rättegång mot kronan. Men de besvär och kostnader, som en löntagare skulle ådraga sig genom en sådan process, föranleda, att han i regel finner sig böra avstå från denna utväg att få saken prövad. I synnerhet då fastställandet av motfordringen kräver grundlig utredning eller invecklade rättsliga spörsmål föreligga till bedömande, synes det vara otillfredsställande att staten försätter löntagaren i en ogynnsam ställning genom att kvittningsvis säkerställa sina egna intressen. Det synes böra ankomma på staten att sörja för att motfordringen prövas i en ordning, som innebär garanti för att avgörandet blir opartiskt och grundat på tillfredsställande utredning och författningskunskap, helst i den ordning som vanligen tillämpas för prövning av liknande fordringar utan samband med kvittning.

För att belysa innebörden i det sist sagda torde det vara lämpligt att här närmare angiva, vad som synes böra iakttagas beträffande kvittning i sådana fall som de, vilka avses med Svenssons, Strodels och Ahlfors' klagomål hos militieombudsmannen. I det förstnämnda ärendet var fråga om en motfordran grundad å förlust av kronan tillhörig egendom. Det sistnämnda ärendet angår betalningsskyldighet för obehörigen åtnjutna förmåner, och mellanfallet kan, såvitt nu är i fråga, likställas därmed.

För utövande av kvittning på grund av motfordran, som härleder sig från förlust av eller skada å kronans egendom, synes böra krävas, att löntagaren ålagts betalningsskyldighet antingen av krigsrätt eller ock av befälhavare en-



ligt lagen den 9 juni 1944 angående behörighet för militär befälhavare att ålägga ersättningsskyldighet.

Formerna för befälhavares prövning av ersättningsfrågor överensstämma med dem, vari hans disciplinära bestraffningsrätt utövas, och fullföljd av talan mot beslut, varigenom befälhavare ålagt ersättningsskyldighet, skall — i likhet med vad som gäller beträffande bestraffningsbeslut — ske genom besvär till krigshovrätten. Befälhavares prövning är således härvidlag av judiciell art och principiellt likställd med krigsrättens. Med hänsyn till grunden för ersättningsskyldighet i dessa fall är det också uppenbart, att ett bedömande i judiciell ordning måste anses som regel innefatta säkrare garanti för riktiga avgöranden än en administrativ prövning. Innan 1944 års lag samt i anledning därav utfärdade föreskrifter trädde i kraft, förekom — vid sidan av domstolsprövning — i viss utsträckning ett administrativt förfarande i dessa fall (se reglemente för marinen del I B § 52, del II § 196 och del III B § 209), men numera är denna väg för åläggande av ersättningsskyldighet icke medgiven (se mom. 3 i de av försvarets civilförvaltning den 24 oktober 1944 fastställda föreskrifter och anvisningar angående förfarandet vid krigsmakten, då egendom skadats eller gått förlorad). Med hänsyn härtill bör ej vidare förekomma, att kvittning sker på grundval allenast av administrativ myndighets bedömande av befogenheten av statsverkets ersättningsanspråk.

Såvitt angår ersättningsfråga, som anhängiggöres vid krigsrätt, leder den förut anförda synpunkten, att staten skäligen bör anses pliktig att taga initiativet till att dess anspråk undergår behörig prövning, i och för sig ej längre än att för kvittning bör fordras, att ersättningsfrågan hänskjutits till krigsrätten. Av hänsyn till löntagaren och då det knappast vore tillfredsställande om det, sedan lön kvittningsvis innehållits, visade sig att krigsrätten ogillade kronans ersättningsanspråk, synes det dock vara lämpligt, att krigsrättens utslag avvaktas, vilket i allmänhet ej torde föranleda något avsevärt dröjsmål. Däremot torde med hänsyn till statsverkets intresse icke böra fordras, att lagakraftägande utslag föreligger. Om löntagaren fullföljer sin talan i krigshovrätten och eventuellt i högsta domstolen, kan relativt lång tid komma att förflyta, innan ett slutgiltigt avgörande föreligger, och under tiden kunna förhållandena ändras så, att varje möjlighet för statsverket att erhålla betalning blir utesluten. I vart fall synes den omständigheten, att krigsrättens utslag kan ändras i högre instans, med hänsyn till stadgandet i 39 § utsökningslagen, icke utgöra hinder mot att kvittning sker på grundval av krigsrättens utslag, trots att talan däremot fullföljes. I enlighet härmed torde ej heller, då ersättningsskyldighet ålagts av befälhavare, för kvittning böra fordras, att beslutet vunnit laga kraft; bestämmelsen i 5 § av 1944 års förut omnämnda lag, att sådant beslut icke må verkställas innan det vunnit laga kraft, läser ej innefatta hinder mot utövandet av kvittning, vartill enligt allmänna rättsregler möjlighet förefunnits redan innan beslutet meddelades.

Vad härefter angår kvittning i fall, då statsverkets fordran är grundad å

att löntagare är återbetalningsskyldig för förmåner, som han obehörigen åtnjutit, synes det icke böra fordras, att betalningsskyldigheten på statsverkets initiativ drages under domstols prövning. I regel kunna dessa fordringsanspråk för övrigt ej upptagas av krigsrätt, utan de måste anhängiggöras vid civil domstol, vilket för de militära myndigheterna torde vara förenat med större omgång. Enligt min mening bör i fall av förevarande art för innehållande av lön kvittningsvis anses tillfyllest, att motfordringen prövats av den militära myndighet, som gör gällande densamma. Ifrågavarande fordringar torde i regel ej vara av sådan art, att domstolsprövning i allmänhet kan anses vara överlägsen prövning i administrativ ordning. Man synes tvärtom kunna antaga, att förekommande tvistigheter ofta gälla tolkning av speciella författningar och föreskrifter, som äro främmande för de allmänna domstolarna men med vilkas tillämpning de på detta område verksamma administrativa myndigheterna äro väl förtrogna. Löntagarens intresse får anses i tillbörlig mån tillgodosett genom möjligheten att få frågan prövad av högre instans. Det bör emellertid anmärkas, att ett för båda parterna slutgiltigt bindande avgörande rörande en tvistig motfordran givetvis kan vinnas endast genom domstols utslag. Där det är önskvärt, att genom sådant avgörande erhålla prejudikat i någon fråga, bör myndigheten ej undandraga sig att taga det därför erforderliga initiativet till domstolsförfarande.

De synpunkter på kvittningsfrågan, som sålunda anförts med avseende å förut angivna två slag av fordringar, torde kunna tjäna till viss ledning även då sådan fråga eljest uppkommer. Följande må dock påpekas. Beträffande fordran på ersättning för obehörigen erhållna förmåner har ovan, i anslutning till förhållandet i de förut nämnda ärendena, förutsatts, att löntagaren åtnjutit dessa utan att till grund därför legat något myndighetens beslut, och att prövning av löntagarens rätt att åtnjuta densamma ej sker i den ordning som gäller för anmärkningsmål. Ha däremot förmånerna utgått jämlikt ett av myndighet meddelat beslut, som ifrågasättes vara felaktigt, uppstå — i synnerhet om redogörareansvar föreligger — särskilda spörsmål, som här skola lämnas åsido. Emellertid må framhållas önskvärdheten av att jämväl frågan om innehållande av lön beaktas vid den utredning angående redogörareansvaret jämte därmed sammanhängande frågor, varom riksdagen hemställt i skrivelse till Kungl. Maj:t den 30 juni 1945 (nr 532). — Båda de behandlade slagen av fordringar ha vidare varit sådana som ägt samband med vederbörande löntagares tjänst (jfr den i marinförvaltningens utlåtande den 5 mars 1943 återgivna bestämmelsen i 11 § kungörelsen den 5 mars 1926); beträffande andra statsverkets fordringar torde särskilda synpunkter kunna åberopas.

Slutligen bör något beröras sättet för kvittnings verkställande, såvitt angår storleken av det belopp, som bör få innehållas. I fråga härom inverka förut antydda sociala hänsyn med särskild styrka. Något generellt hinder att för kvittning taga i anspråk en lönefordran, som jämlikt 67 § utsökningslagen skall undantagas från utmätning, torde visserligen icke föreligga. Det oaktat böra uppenbarligen myndigheterna i fråga om kvittning beakta de syn-

punkter som ligga till grund för utmättningsfriheten liksom för de gränser, som beträffande införsel äro stadgade i 7 § lagen den 14 juni 1917 om införsel i avlöning, pension eller livränta. Härigenom kan man undvika kvittningsåtgärder, vilka skulle framstå såsom obilliga och stötande. Motsvarande överväganden ligga till grund för de i 11 § kungörelsen den 5 mars 1926 införda bestämmelserna om begränsning av rätten att kvittningsvis taga i anspråk värnpliktig tillkommande penningbidrag. Beträffande utkrävandet av utdömd ersättning för förlust av eller skada å kronans egendom har uttryckligen föreskrivits, att vid innehållande av ersättningsskyldig tillkommande avlöningsförmåner skall om möjligt träffas överenskommelse angående storleken av innehållet belopp och under alla förhållanden tagas hänsyn till att vederbörande ej kommer att sakna medel för uppehälle och nödvändiga personliga utgifter för sig och sin familj (mom. 26 i ovan omförmälda av försvarets civilförvaltning den 24 oktober 1944 fastställda föreskrifter).

---

## **Redogörelse för vissa framställningar till Konungen.**

### **1. Angående jämkning i gällande föreskrifter rörande permission.**

Ämbetsberättelsen till 1944 års riksdag innehåller (s. 330 ff.) redogörelse för en av militieombudsmannen den 4 december 1943 till Konungen avlåten skrivelse angående visst tillägg till de i reglementena för de särskilda försvarsgrenarna upptagna stadganden rörande permission. Militieombudsmannen anförde därvid bland annat följande.

Nämnda reglementen intoge den principiella ståndpunkten, att permission icke vore att anse såsom en personalen tillkommande rättighet utan i stället vore att betrakta såsom en förmån, som efter omständigheterna vägrades eller beviljades. Härav följde, att vägran av permission i och för sig icke kunde betraktas såsom ett straff eller eljest såsom ett korrektionsmedel. Emellertid komme permissionsförbud emellanåt till användning såsom tillrättavisning eller som en reaktionsform mot bristande intresse och mindre gott uppförande i tjänsten, vilket innebure, att man tillgrepe en reaktionsform, som saknade uttryckligt stöd av författning eller reglemente. Det syntes därför böra övervägas att till reglementenas stadganden rörande permission foga tillägg av den innebörd, att permissionsförbud icke finge begagnas såsom påföljd vare sig för ådagalagt bristande intresse i tjänsten eller för mindre förseelser och fel mot militär tukt och ordning, som icke ansåges böra förtjäna tillrättavisning, utan att även i dylikt fall skulle efter omständigheterna prövas, huruvida permission finge beviljas.

I det genom generalorder den 14 juli 1945 fastställda Tjänstereglementet för krigsmakten, som trätt i kraft den 1 november 1945, har under allmänna bestämmelser om ledighet i mom. 463 föreskrivits, att ansökningar om ledighet skola prövas från fall till fall under beaktande av de föreskrifter, som högre chef kunde ha meddelat, samt att chef icke finge såsom påföljd för förhållande i eller utom tjänsten meddela, att ansökningar om ledighet icke komme att beviljas under viss tid eller tills vidare.

### **2. Angående införande av närmare föreskrifter rörande krigsmäns skyldigheter i nykterhetsavseende.**

Ämbetsberättelsen till 1944 års riksdag innehåller (s. 332 ff.) redogörelse för en av militieombudsmannen den 4 december 1943 till Konungen avlåten skrivelse angående införande i tjänstgöringsreglementena av närmare föreskrifter rörande krigsmäns skyldigheter i nykterhetsavseende. Militieombudsmannen anförde därvid bland annat följande.

Militieombudsmannen hade vid upprepade tillfällen haft anledning att ingripa mot militärer, som under tjänsteutövning varit påverkade av spritdrycker, utan att de därför kunnat sägas ha gjort sig skyldiga till fylleri, brist i anständigt uppförande eller annat särskilt i strafflagen för krigsmakten angivet brott. I tjänstgöringsreglementena för försvarsgrenarna ställdes väl vissa krav på den militära personalens levnadssätt. Det föreskrevs sålunda, att befälhavare borde främja ett nyktert och sunt levnadssätt bland de underlydande samt att befälet i sitt uppträdande och liv skulle vara ett gott föredöme, och ett åsidosättande av dessa föreskrifter torde i vissa fall kunna beivras som tjänstefel enligt 130 § strafflagen för krigsmakten. Föreskrifterna voro emellertid så allmänt hållna, att det kunde möta svårighet att lägga dem till grund för bestraffningsåtgärder. Ett minimikrav i fråga om nykterhet torde vara, att militär personal under tjänstgöring och under tiden närmast dessförinnan icke förtär rusdrycker i sådan utsträckning, att de icke kunna på ett tillfredsställande sätt sköta sin tjänst. Vid sidan av tjänstens fordringar måste man emellertid även uppställa vissa krav, som kunna härledas ur den aktning, som en krigsman bör äga av andra och särskilt underlydande. I många fall torde gränsen för det tillåtna ha överskridits, även om man icke kunde peka på tydliga mot anständigheten stridande handlingar och även om det icke påvisats, att vederbörande förlorat förmågan att på ett godtagbart sätt sköta sin tjänst. Med hänsyn härtill syntes för uppnående och vidmakthållande av bästa möjliga standard i nykterhetsavseende bestämda krav på nykterhet böra införas i tjänstgöringsreglementena.

I det nya från och med den 1 november 1945 gällande Tjänstereglementet för krigsmakten har i mom. 20 tredje stycket upptagits en så lydande föreskrift.

»Krigsman får icke före eller under tjänstgöring förtära starka drycker i sådan myckenhet, att förtäringen kan inverka på hans förmåga att rätt fullgöra tjänsten.»

### **3. Förfarandet med spritdrycker, som tagits i beslag i samband med fylleriförseelser m. m.**

Ämbetsberättelsen till 1945 års riksdag innehåller (s. 357 ff.) redogörelse för en av militieombudsmannen den 11 april 1944 till Konungen avlåten skrivelse angående frågan om befogenhet för militär befälhavare att i samband med åläggande av straff för fylleri jämväl döma viss beslagtagen egendom förverkad. Militieombudsmannen anförde därvid bland annat följande.

I lagen den 13 juni 1941 om förverkande i vissa fall av spritdrycker och vin m. m. stadgades, att om rusdrycker påträffades hos person, som av polisman beträddes med fylleri, dessa skulle av polismannen tagas i beslag. Anställdes ej åtal inom en månad från det beslaget ägde rum, skulle beslaget hävas, där ej Konungens befallningshavande medgäve, att det finge bestå under viss ytterligare tid. Egendom som tagits i beslag enligt lagen skulle, där-

est den som åtalades funnes ha begått brottet, dömas förverkad, såvida ej särskilda omständigheter till annat föranledde. Mål om fylleri skulle under de förutsättningar, som angåves i 96 § strafflagen för krigsmakten, bedömas enligt krigslagstiftningen. Jämlikt 185 § 8) samma lag kunde fylleriförseelserna behandlas såsom disciplinmål, och i regel avgjordes dessa ärenden av vederbörande befälhavare. Så snart det blivit upplyst, att beslag enligt 1941 års lag föreläge, borde dock målet hänskjutas till krigsrätt. Det syntes nämligen alltid ankomma på domstol att pröva frågan om förverkande, och denna fråga finge icke skiljas från prövningen av brottsligheten. Det kunde icke förnekas, att vissa olägenheter vore förenade med fylleriförseelsernas hänskjutande till krigsrätt, så snart beslag föreläge. Detta medförde tidsutdräkt och extra arbete. Som förverkandefrågan syntes vara av den natur, att dess avgörande kunde överlämnas åt den befälhavare, som upptog disciplinmålet, hemställde militieombudsmannen, att Kungl. Maj:t ville taga under övervägande frågan om befogenhet för militär befälhavare att i samband med åläggande av disciplinstraff för fylleri även döma egendom, som tagits i beslag enligt lagen den 13 juni 1941, förverkad.

Den av militieombudsmannen gjorda framställningen föranledde proposition (nr 8) till 1945 års riksdag med förslag till lag om ändring i strafflagen för krigsmakten samt till lag angående ändrad lydelse av 39 och 46 §§ militära rättegångslagen. Sedan riksdagen (skrivelse nr 71) antagit lagförslaget, utfärdades den 16 mars 1945 dels lag om ändring i strafflagen för krigsmakten (nr 69) och dels lag om ändrad lydelse av 39 och 46 §§ militära rättegångslagen (nr 70).

Företnämnda lagändring innebar bland annat, att till 185 § i ifrågavarande lag fogades ett stadgande av innehåll, att vid åläggande av disciplinstraff befälhavaren skulle pröva, huruvida egendom, som tagits i beslag, skulle vara förverkad.

#### **4. Förlägningsförhållandena vid ridskolan å Strömsholm.**

Ämbetsberättelsen till 1945 års riksdag innehåller (s. 367 f.) redogörelse för en av militieombudsmannen den 28 oktober 1944 till Konungen avläten skrivelse angående förlägningsförhållandena vid ridskolan å Strömsholm. I skrivelsen framhölls, att förlägningsförhållandena vid ridskolan vore avsevärt sämre än vid någon annan permanent fredsförläggning, som militieombudsmannen under sin ämbets tid besökt. De i skrivelsen framförda anmärkningarna avsågo sjukavdelning, förlägningslokaler för manskap, bostadsrum för kvinnlig kökspersonal, matinrättning och marketenteri. Militieombudsmannen ansåg det synnerligen nödvändigt, att de angivna byggnadsbehoven vid ridskolan — särskilt ombyggnad av den nuvarande kasernen och uppförande av en ny kasern — så snart som möjligt bleve tillgodosedda.

I proposition nr 1 till 1945 års riksdag anförde departementschefen (kapitalbudgeten, bilaga 2 s. 10 ff.) bland annat följande: Sedan Kungl. Maj:t

den 15 december 1944 fastställt ett förslag till reglering av markförhållandena mellan ridskolan och hingstdepån, komme ridskolans manskapskök ävensom den provisoriska marketenterilokalen att i enlighet härmed från och med den 1 juli 1945 överlämnas till hingstdepån. Den nuvarande manskapskasernen måste anses vara synnerligen otidsenlig och ur hygienisk synpunkt olämplig. Sjukvårdsförhållandena vid skolan voro icke för närvarande tillfredsställande. Med hänsyn härtill syntes ny kasern för 45 man och ny matinrättning med marketenteri och panncentral böra uppföras samt sjukvårdslokaler anordnas i nuvarande kasernbyggnaden. I vindsvåningen till sistnämnda byggnad borde även inrymmas bostäder för husmödrar och köksbiträden. Departementschefen beräknade i anslutning härtill kostnaderna i sin helhet för ridskolans vidkommande för budgetåret 1945/46 till i runt tal 380 000 kronor. Riksdagen, som för nämnda budgetår anvisat ett investeringsanslag av 24 000 000 kronor, medgav (skrivelse nr 154) att ifrågavarande byggnadsföretag finge komma till utförande med anlitande av nämnda anslag, i den mån kostnaderna icke kunde bestridas från av riksdagen tidigare anvisade anslag till inom försvarsbeslutets kostnadsram ingående byggnadsarbeten m. m. Kungl. Maj:t ställde därefter genom brev den 2 november 1945 medel till förfogande för uppförande av kasernbyggnad med panncentral samt matinrättningsbyggnad med marketenteri ävensom för ledningsarbeten samt väg- och planeringsarbeten.

##### **5. Angående meddelande av närmare föreskrifter rörande rätten att företaga övningsflygning i samband med tjänsteuppdrag eller ledighet.**

Den 7 november 1945 avlät militieombudsmannen följande skrivelse härom till Konungen.

»I en den 23 maj 1945 till militieombudsmannen inkommen klagoskrift anförde lantbrukaren Ivar Jönsson i Bonarp, Ljungbyhed, bland annat följande: Under tiden den 15 november 1944—den 28 mars 1945 hade Jönsson varit inkallad till militär beredskapstjänst vid flygvapnet och hade därvid tjänstgjort såsom mekaniker vid krigsflygskolan i Ljungbyhed. Någon av dagarna strax före julen 1944 — troligen den 20 eller den 21 december — hade ett flygplan från Svea flygflottilj landat på Ljungbyhed. Planet, som vore ett jaktplan av typen J 9 och hade igenkänningstecknet F 8 62, hade — enligt vad som berättats för Jönsson — haft en fänrik Florman såsom förare och, vilket vore det anmärkningsvärda, haft en last av två väskor och en säck. Dessa tre kollin hade från flygplanet lastats över på en flygvapnet tillhörig personbil och därefter transporterats den fem mil långa vägen till Båstad, varest reseffekterna avlämnats till chefen för flygvapnet, generallöjtnanten B. G. Nordenskiöld. Enligt vad som allmänt berättats bland de värnpliktiga i Ljungbyhed skulle chefen för flygvapnet vid ifrågavarande tillfälle själv ha flugit ett annat flygplan från Stockholm till Halmstad för att fira julen i Båstad; och då hans reseffekter ej fått plats i samma plan, hade ett an-

nat plan avdelats för att forsla reseffekterna samma sträcka. Emellertid hade det senare planet på grund av ogynnsamt väder ej kunnat gå ned i Halmstad, vilket vore förklaringen till att planet flögs till Ljungbyhed. Det sätt, på vilket chefen för flygvapnet syntes helt för privat räkning ha begagnat ett eller möjligen två flygplan, tillhöriga kronan, förefölle mycket anmärkningsvärt och väckte synnerlig förtrytelse bland de värnpliktiga i äldre årsklasser, vilka liksom Jönsson låge inkallade i Ljungbyhed vid nämnda tid.

I yttrande till militieombudsmannen den 31 maj 1945 lämnade generallöjtnanten Nordenskiöld följande upplysningar: Det ägde sin riktighet, att de i anmälares skrivelse nämnda flygningarna ägt rum, men ingalunda för privat ändamål utan i samband med inspektioner. Rätta förhållandet vore följande. Den 20 december 1944 hade generallöjtnanten Nordenskiöld flugit från Svea flygflottilj till Hallands flygflottilj för att inspektera främst byggnadsverksamheten dels vid Hallands flygflottilj och dels vid Skånska flygflottiljen i Barkåkra (under uppförande). Det flygplan (typ Sk 15) generallöjtnanten Nordenskiöld flugit med en adjutant kunde ej medföra normalt bagage. Därför medtogs detta i ett annat flygplan (typ J 9), som i samband härmed skulle utföra en navigeringsflygning. På grund av sämre väder än prognosen angav måste flygningen för generallöjtnanten Nordenskiöld avbrytas två mil öster om Halmstad, och på grund av isbildning hade generallöjtnanten Nordenskiöld gjort nödlandning på ett fält tre mil öster om Halmstad. Vid denna hade ena landningsbenet skadats. Flygplanet hade omhändertagits av Hallands flygflottiljs personal och intagits i Hallands flygflottiljs verkstad för reparation (av mycket ringa omfattning). Föraren av det andra planet måste även på grund av vädret ändra färdplanen och hade landat vid krigsflygskolan (Ljungbyhed). Därifrån hade bagaget på dagofficerens initiativ och genom missförstånd sänts till Båstad — dit generallöjtnanten Nordenskiöld senare skulle inträffa — i stället för till Halmstad — där generallöjtnanten Nordenskiöld hade övernattat. Under andra halvåret 1944 företog generallöjtnanten Nordenskiöld utom nu omnämnda inspektioner även inspektioner av flygkadettskolan och Södermanlands flygflottilj den 18 augusti, andra flygeskadern i Göteborg den 31 augusti, Svea flygflottilj, Bråvalla flygflottilj, Kalmar flygflottilj och Västgöta flygflottilj den 7 september, flygförband på Gotland den 9 september, Västgöta flygflottilj den 13 september, inspektion utom Stockholm den 4 oktober, Bråvalla flygflottilj den 7 oktober, flygreservskolan och krigsflygskolan den 19 oktober, Upplands flygflottilj den 26 oktober, Skaraborgs flygflottilj den 2 november, centrala flygverkstaden i Arboga den 16 november, flygvapnets centrala skolor i Västerås den 23 november, Kalmar flygflottilj den 29—den 30 november, Västgöta flygflottilj den 8 december och Göta flygflottilj den 9 december. Att inspektionen av Hallands flygflottilj och Skånska flygflottiljen kombinerats med generallöjtnanten Nordenskiölds julvistelse i Båstad vore en även ur praktisk tjänstesynpunkt motiverad åtgärd, bland annat med hänsyn till att generallöjtnanten Nordenskiöld på grund av stark arbetsbörda hindrades företaga inspektioner i önskvärd utsträckning och tvingades för-



lägga dem till tider, då arbetsintensiteten i centralmyndigheterna något nedginge. Angelägenheten av att de pågående arbetena å nya flottiljers förlägningsplatser inspekterades torde generallöjtnanten Nordenskiöld icke behöva motivera.

Sedan militieombudsmannen åt hovrättsassessorn Ingemar Lilja uppdragit att å Svea flygflottilj i Barkarby verkställa ytterligare undersökning och utredning, hölls av Lilja den 20 juni 1945 förhör med följande personer, vilka därvid berättade.

Flottiljchefen översten Lars Gösta Hägglöf: Fjärde divisionen å flottiljen utgjorde en specialdivision. Divisionen disponerade en hangar, innehållande en flygplanspark, som huvudsakligen vore avsedd för stabspersonal. Ur denna flygplanspark hämtades även de plan, som ställdes till generallöjtnanten Nordenskiölds förfogande för inspektioner. Härvid ginge vanligen så till, att generallöjtnanten Nordenskiölds adjutant någon dag i förväg ringde upp flygstationsmästaren å fjärde divisionen och beställde ett flygplan av angiven typ till bestämd tid. Det brukade icke nämnas något om ändamålet med resan. Hägglöf bleve i allmänhet informerad om generallöjtnanten Nordenskiölds resor genom flygstationsmästaren eller genom väderleksassistenten å flottiljen. Så länge förhandsmeddelanden om flygningar utsänts till vederbörande luftbevakningscentraler, hade Hägglöf även härigenom fått upplysningar om resorna ifråga. Generallöjtnanten Nordenskiölds beställningar av plan kunde avse ett eller flera plan, beroende på inspektionens omfattning. När det vore fråga om allsidiga och omfattande inspektioner, kunde det hända, att ända till fem eller sex plan deltog i inspektionsresan. Generallöjtnanten Nordenskiöld vore speciellt intresserad av byggnadsverksamheten å de olika flottiljerna och brukade i detalj följa denna verksamhet. Hägglöf hade erhållit kännedom om att det i nu ifrågavarande fall gällt inspektion av byggnadsverksamheten i Halmstad och Barkåkra. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade för denna färd beställt ett plan av typ Sk 25. Detta plan vore täckt, tvåsitsigt och försett med ganska rymlig plats för bagage. Då det beställda planet skulle provas för start, hade det visat sig, att något fel uppstått. Planet hade strejkat helt enkelt. Ett annat plan — av typen B 6 — hade då ställts till generallöjtnanten Nordenskiölds disposition. Även detta plan hade gott bagageutrymme. När planet körts upp på fullvarv, hade det emellertid konstaterats, att det varit fel på magneten, varför icke heller detta plan kunnat användas. Härefter hade det endast återstått ett plan i flygplansparken, som generallöjtnanten Nordenskiöld kunnat använda, nämligen ett plan av typ Sk 15, tvåsitsigt och täckt, men utan bagageutrymme. Det vore så trångt i sistnämnda plan, att troligen icke ens en portfölj skulle kunna medföras. Planet vore egentligen avsett blott för lokala övningsflygningar. Hägglöf hade av någon anledning varit närvarande på startplatsen. Han erinrade sig icke med säkerhet sammanhanget, men det vore möjligt, att han eller han och flygstationsmästaren i förening och efter resonemang med varandra kommit upp med förslaget, att ett särskilt plan skulle medfölja med bagaget. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade accepterat förslaget.

Bagage brukade alltid medföras på inspektionsresor, som varade över natt. Hur mycket som brukade medföras kunde icke exakt angivas. Den ene behövde mer och den andre mindre. Dessutom inverkade naturligtvis den tid, som beräknats för inspektionen m. m. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade i förevarande fall medfört en mindre säck med blixtlås, en väska och en mindre väska. Enligt Hägglöfs mening vore detta ej mera än som behövdes för en vanlig inspektionsresa. Hägglöf hade velat hjälpa generallöjtnanten Nordenskiöld att ordna bagagefrågan. Samtidigt hade han emellertid tillvaratagit ett viktigt intresse för flottiljen, nämligen intresset av att flottiljens personal finge erforderlig utbildning i navigeringsflygning. Svea flygflottilj hade lokalt bestämda uppgifter. Dess personal finge därför sällan tillfälle till flygning av sistnämnda slag. Navigeringsflygning innebure helt enkelt, att flygarens uppgift vore att taga sig fram från en punkt till en annan relativt avlägsen sådan. Det låte enkelt för den icke sakkunnige. Uppgiften ställde emellertid sådana krav på flygaren, till exempel i fråga om orientering och behärskande av besvärliga väderleksförhållanden, att utbildning i denna gren av flygning icke finge försummas. Alla tillfällen att låta personalen utföra sådan flygning brukade därför tillvaratagas. Ett sådant tillfälle hade erbjudit sig i det aktuella fallet. Hägglöf kunde som ett annat exempel nämna, att landshövdingen Arthur Engberg under den sjukdom, som ledde till hans död, begärt att få en specialist från Stockholm per flyg. Hägglöf hade blivit tillfrågad, om han kunde ordna saken. Han hade genast ställt ett jaktplan till förfogande. Motiveringen härför ur flottiljens synpunkt hade varit densamma som i nu ifrågavarande fall, nämligen utbildning i navigeringsflygning. Åtskilliga liknande fall kunde angivas. Det vore sålunda vanligt, att man passade in flygningar, som föranleddes av speciella uppdrag, i övningsprogrammet. Detta hade varit särskilt lämpligt under beredskapstid, då flottiljen vore »låst» och navigeringsflygning i allmänhet icke upptoges å det ordinarie programmet. Bagageplanet hade förts av fänriken vid flottiljen G. E. Florman. Denne hade haft order att flyga till Halmstad. Det hade säkerligen varit Hägglöfs avsikt, att Florman skulle flyga tillbaka nästa dag. Detta program hade emellertid icke kunnat genomföras på grund av väderleksförhållandena. Dessa hade komplicerat flygningen avsevärt. Landningen i Ljungbyhed hade varit fullt motiverad. Planet hade flugits tillbaka från Ljungbyhed av personal ur flottiljens flygstyrkor, som haft sin tjänstgöring förlagd till Ljungbyhed. Återflygningen hade utgjort ett led i vederbörandes utbildning. I generallöjtnanten Nordenskiölds plan hade som adjutant medföljt generallöjtnanten Nordenskiölds broder ryttmästaren S. G. Nordenskiöld. Adjutant brukade i regel medfölja å generallöjtnanten Nordenskiölds inspektionsresor. Hägglöf hade icke fått kännedom om hur länge generallöjtnanten Nordenskiölds nu ifrågavarande inspektion skulle vara, men under samtal med generallöjtnanten Nordenskiöld före avfärden hade Hägglöf förstått, att generallöjtnanten Nordenskiöld skulle stanna borta över jul. Meningen hade varit, att generallöjtnanten Nordenskiölds plan skulle stå kvar i Halmstad till generallöjtnanten Nordenskiölds hemresa. Detta hade varit syn-

nerligen lämpligt ur beredskapssynpunkt. Beredskapen hade varit ganska hög vid tillfället. Hägglöf ville som sin bestämda mening framhålla önskvärdheten av att chefen för flygvapnet — när han vore borta — hade ett plan till hands för återresan. Hägglöf hade i liknande situationer för egen del tillämpat samma förfarande och hade ansett sig både berättigad och förpliktad härtill.

Florman: Någon av dagarna närmast före julen 1944 hade Florman av Hägglöf fått order att flyga ett plan av typen J 9 till Halmstad. Enligt vad Florman ville minnas hade Hägglöf meddelat, att generallöjtnanten Nordenskiöld skulle göra en inspektionsresa till Halmstad, att det plan han beställt ej gått att starta, att det plan som sedan ställts till generallöjtnanten Nordenskiölds disposition ej kunnat taga något bagage samt att Florman skulle taga hand om generallöjtnanten Nordenskiölds bagage och föra det till Halmstad. Några order för återresan hade icke givits. Generallöjtnanten Nordenskiölds bagage hade bestått av ett par små handväskor och en portfölj. Det hade ej varit mer än som behövts för en ordinär inspektionsresa. Florman hade icke haft vetskap om att generallöjtnanten Nordenskiöld skulle stanna borta över julen. Det hade icke varit endast för att transportera generallöjtnanten Nordenskiölds bagage som Florman fått flyga, utan det hade också varit för utbildningens skull. En flygning av den typ Florman utfört brukade kallas navigeringsflygning. Det funnes icke någon på förhand bestämd plan för officerarnas navigeringsflygningar. Ibland kombinerades navigeringsflygningarna med särskilda uppgifter. I andra fall åter företogs navigeringsflygningar utan sådant samband. I fråga om särskilda uppgifter vid navigeringsflygningar erinrade sig Florman, att han vid ett tillfälle, då han ändå skolat göra en navigeringsflygning till Ljungbyhed, fått vänta viss tid med starten för att hinna få med sig en del bilder från Konungens 85-årsdag till en tidning i Malmö. Det kunde slutligen tilläggas, att flygledningen ansåge det önskvärt, att den flygande personalen gjordes förtrogen med de olika flygplatserna. Florman hade vid tiden för ifrågavarande flygning ännu icke varit i Halmstad.

Från verkställd besiktning av ett plan av typ Sk 15 antecknades, att ett mindre utrymme i planet reserverats för kapell och roderlås, men att bagageutrymme i övrigt saknades.

Flygstationsmästaren Gustaf Adolf Andersson berättade: Han hade tjänstgjort å flotttiljen såsom flygstationsmästare de sista 5 à 6 åren. Han finge genom adjutanten hos chefen för flygvapnet meddelande om de flygningar, som generallöjtnanten Nordenskiöld önskade företaga från Barkarby. Adjutantens meddelande brukade innehålla uppgifter om tid, antal plan samt landningsplats. Sistnämnda uppgift lämnades med hänsyn till att alla flygningar måste förhandsmeddelas till vederbörande luftbevakningscentral. Med ledning av dessa uppgifter beräknade Andersson landningstiden. I nu ifrågavarande fall hade adjutanten — kaptenen Höök-Nilsson — ett par dagar i förväg beställt ett plan av typen Sk 25. I nämnda plan vore bagageutrymmet ganska väl tilltaget. Det kunde nog beräknas till  $1,00 \times 0,70 \times 0,25$  m. Dagen före den som utsatts för flygningen hade Andersson ringt till adju-

tanten och meddelat, att Sk 25 ej ginge att starta. Adjutanten hade då sagt, att saken väl finge ordnas på annat sätt. På morgonen påföljande dag — dagen för flygningen — hade adjutanten per telefon meddelat, att generallöjtnanten Nordenskiöld åter sagt ifrån, att han ville ha Sk 25 startklart till angiven tid senare å dagen. Andersson hade framhållit, att maskinen i fråga ej gått att få igång, men likväl gjort ytterligare försök. Då dessa ej lyckats, hade adjutanten sagt, att Andersson i stället skulle göra i ordning ett plan av typen B 6. Plan av sistnämnda typ hade nästan större bagageutrymme än Sk 25 men droge mera bensin. Då startförsök gjorts med B 6, hade det visat sig, att detta plan hade fel på magneten. Andersson hade nu föreslagit generallöjtnanten Nordenskiöld, som anlänt till Barkarby, att i stället taga ett täckt plan av typen Sk 15. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade varit mycket missbelåten och framhållit, att han i så fall icke kunde få med sitt bagage. Det hade emellertid icke funnits något annat plan, som kunnat ställas till generallöjtnanten Nordenskiölds disposition. Det bagage generallöjtnanten Nordenskiöld haft vid tillfället hade bestått av en medelstor väska, en säck med blylås för uniformskappa m. m. samt en ask för mössa. Generallöjtnanten Nordenskiöld brukade alltid medföra detta bagage, då han skulle övernatta å inspektionsorten. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade, sedan han fått besked om att Sk 15 vore det enda plan som kunde erbjudas, sagt, att Andersson skulle tala med flottiljchefen om att låta ett plan av typen J 9 flyga med till Halmstad. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade framhållit, att han måste taga bagaget med sig. Andersson hade ringt Hägglöf och orienterat denne om läget. Hägglöf hade givit order om att J 9 nr 62 skulle avgå med generallöjtnanten Nordenskiölds bagage. Det hade ju varit nödvändigt för generallöjtnanten Nordenskiöld att få med sig bagaget, och det hade såvitt Andersson förstått varit för detta transportändamål som J 9 nr 62 skickats med. Andersson ville emellertid tillägga, att föraren å J 9 nr 62 kunde ha erhållit särskilda övningsuppgifter, utan att Andersson erhållit vetskap härom. Det hade aldrig tidigare under Anderssons tid å Svea flygflottilj hänt, att generallöjtnanten Nordenskiöld måst använda särskilt plan för sitt bagage.

Sedan härefter på förekommen anledning upptagits frågan, huruvida generallöjtnanten Nordenskiöld vid pingsttiden 1945 företagit någon flygning med start från Barkarby, anförde Hägglöf till en början — efter att telefonledes ha satt sig i förbindelse med flygstationsmästaren på fjärde divisionen — följande: Den 18 maj 1945 hade generallöjtnanten Nordenskiöld och generalmajoren Ljungdahl flugit till Östgöta flygflottilj för inspektion. Flygningen hade varit en dagsflygning. Dessa uppgifter vore hämtade ur anteckningar, som fördes av flygstationsmästaren å fjärde divisionen. Denne antecknade alla flygningar, som generallöjtnanten Nordenskiöld gjorde från Barkarby med fjärde divisionens plan. Anteckningarna utvisade icke, att generallöjtnanten Nordenskiöld gjort någon annan flygning vid pingsttiden.

Senare anförde Hägglöf: Vid ytterligare efterforskningar, som Hägglöf gjort rörande den efterfrågade pingstresan, hade det visat sig, att de upp-

gifter Hägglöf förut lämnat härom vore delvis felaktiga. Resan med Ljungdahl till Östgöta flygflottilj hade ägt rum, men dessutom hade generallöjtnanten Nordenskiöld vid pingsttiden företagit ytterligare en flygning från Barkarby. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade vid detta tillfälle ringt till flottiljen och beställt två plan av typen J 22. Han hade meddelat att planen skulle användas för övningsflygning, närmare bestämt roteflygning. Av denna anledning skulle det vara två plan. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade vidare nämnt, att han ville praktiskt pröva viss jaktflygstaktik. Eftersom generallöjtnanten Nordenskiölds son vore chef för andra divisionen på flottiljen, hade han fått medfölja. Planen hade startat på pingstaftonen och återkommit annandag pingst på eftermiddagen. Generallöjtnanten Nordenskiöld och hans son hade troligen flugit till Halmstad. Övningsflygningar av ifrågavarande slag kunde bedrivas »hur länge som helst».

På fråga huruvida det brukade uppställas särskilda landningsmål för roteflygningar hade Hägglöf svarat, att det ville han icke påstå, men roteflygning kunde förenas med navigeringsflygning. Så hade här varit fallet.

Löjtnanten Claës Henrik B:son Nordenskiöld uppgav: Under den tid som här vore i fråga hade de taktiska anvisningarna för jaktförband varit under omarbetning. Det hade framkommit olika uppfattningar om huru dessa anvisningar skulle utformas. Löjtnanten Nordenskiöld hade med utnyttjande av sina erfarenheter som biträdande flygattaché i Förenta staterna kommit fram till ett visst resultat, som generallöjtnanten Nordenskiöld velat pröva praktiskt i luften. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade förklarat, att han icke hade tid att göra denna övningsflygning annat än på fritid. Det hade bestämts, att övningsflygningen skulle företagas på pingstaftonen. Övningen hade skett under flygning till Halmstad. Vad generallöjtnanten Nordenskiöld hade för ärende i Halmstad, kände löjtnanten Nordenskiöld icke till. För löjtnanten Nordenskiöld hade det ställt sig lämpligt med resan till Halmstad, enär det blivit bestämt, att Svea flygflottilj skulle få Halmstad som sommarövningsplats. Löjtnanten Nordenskiöld hade begagnat tillfället att orientera sig på den blivande övningsplatsen i fråga om förläggningsmöjligheter m. m. Detta tillfälle hade kommit så mycket lägligare som andra divisionen, för vilken löjtnanten Nordenskiöld vore chef, vore den division å flottiljen, som först skulle till Halmstad. I Halmstad hade generallöjtnanten Nordenskiöld uppehållit sig å Hallands flygflottilj ungefär en timmes tid och samtalat med flottiljchefen. Löjtnanten Nordenskiöld hade endast åhört en mindre del av samtalet. Detta hade bland annat rört sig om byggnadsverksamheten på flottiljen. Efter uppehållet i Halmstad hade generallöjtnanten Nordenskiöld och löjtnanten Nordenskiöld åkt tåg till Båstad och där under pingsthelgen gästade generallöjtnanten Nordenskiölds dotter. Såväl generallöjtnanten Nordenskiöld som löjtnanten Nordenskiöld hade skolat vara i tjänst tisdag morgon efter pingsten. Återresan från Halmstad med jaktplanen hade därför anträtts måndag eftermiddag. För ifrågavarande övningsflygningar i och för sig hade det icke varit nödvändigt att resa till Halmstad eller annan ort. De hade kunnat utföras i Barkarby eller var som

helst. Löjtnanten Nordenskiöld kunde såsom han redan anfört icke uttala sig om anledningen till att resan ställts till Halmstad. Han trodde emellertid att det för generallöjtnanten Nordenskiölds del varit fråga om en kombinerad flygning. Resan Stockholm—Halmstad hade tagit en timme och trettio minuter, medan för återfärden hade åtgått en timme och femton minuter. Tidsskillnaden berodde på att generallöjtnanten Nordenskiöld under resan till Halmstad från luften inspekterat flygfältet i Barkåkra. Det hade nämligen vid denna tid varit tal om att placera de nya så kallade mustangplanen å Skånska flygflottiljen.

Hägglöf, som ånyo hördes rörande pingstresan, anförde härom ytterligare: Han visste icke något om generallöjtnanten Nordenskiölds ärende i Halmstad. Flygningen hade emellertid kommit mycket lägligt för flottiljen. Det hade nämligen tidigare under året bestämts, att Halmstad skulle vara sommarövningsplats för Svea flygflottilj. Andra divisionen å flottiljen skulle först avgå till Halmstad. Löjtnanten Nordenskiöld hade i sin egenskap av chef för nämnda division av Hägglöf erhållit såsom extra uppdrag att rekognoscera övningsplatsen. Övningen i roteflygning skulle naturligtvis i och för sig kunnat företagas var som helst. För generallöjtnanten Nordenskiölds del hade flygningen tydligen varit kombinerad med navigeringsflygning.

Den 21 juni 1945 infann sig generallöjtnanten Nordenskiöld inför militieombudsmannen för att lämna ytterligare upplysningar. Till en början anförde generallöjtnanten Nordenskiöld i fråga om de nu vid flygvapnet tillämpade principerna för flygning följande: Man kunde i stort sett uppdelat flygningarna i två olika kategorier, »flygning på kommendering», som förekomme i den rutinmässiga flygtjänsten, och »övningsflygning». Övningsflygning hade tidigare fått ske väl fritt, men efter ingripande av generallöjtnanten Nordenskiöld 1936, då generallöjtnanten Nordenskiöld var chef för flygstaben, hade direktiv lämnats för sådan flygning genom flygvapenorder. Dessa direktiv hade sålunda innefattat en inskränkning i vad som förut praktiserats. Övningsflygning finge efter tillstånd ske mellan flygvapnets permanenta förläggningsplatser. Tillstånd lämnades även för tillgodoseende av privat intresse, till exempel en permissionsresa, men behovet av övningsflygning vore dock städse det avgörande vid prövning av tillståndsfrågan. Ändamålet med övningsflygning vore att få övning i långflygning, navigering (även radionavigering), övning i signalförbindelse på längre avstånd, övning i att lära känna Sverige utan karta med dess stora betydelse särskilt med snabbgående flygplan och i dåligt väder. Övningsflygning vore således främst avsedd för sådana som hade stabsarbete och hade svårt att medhinna de stadgade flygningarna (minst tre per månad) med mindre att de ofta använde fritiden, och även för sådana som i tjänsten vid förbanden under längre tid flöge endast inom snäva områden. Denna övningsflygning uppmuntrades i hög grad med hänsyn till den utomordentliga vikt det hade, att den flygande personalen verkligen fullgjorde sin flygträning. Motsvarande förhållanden tillämpades i alla länders flygvapen som generallöjtnanten Nordenskiöld kände till och med ytterligt stor frihet i Amerikas förenta stater.

Beträffande den av Jönsson påtalade flygfärden i december 1944 uppgav generallöjtnanten Nordenskiöld: Under hela hösten 1944 hade rätt osedvanligt dåligt flygväder. På grund härav hade man vid förbanden i allmänhet kunnat flyga mycket litet. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade endast kunnat flyga två gånger i oktober, sex gånger i november och ej någon gång i december före den 20. Normalt behövde för stabspersonalen ordnas med flygning minst två gånger i veckan för att bibehålla flygträningen. Ur ren flygträningssynpunkt hade det därför varit angeläget, att generallöjtnanten Nordenskiöld fick tillfälle flyga. Inspektionen av den pågående byggnadsverksamheten vid Skånska flygflottiljen och Hallands flygflottilj hade varit av behovet starkt påkallad, enär avgörande måst träffas i flera byggnadsfrågor. Generallöjtnanten Nordenskiöld brukade vid sina inspektionsresor åtföljas av adjutant, vilket vore erforderligt. Vid ifrågavarande färd hade generallöjtnanten Nordenskiölds broder ryttmästaren Nordenskiöld, vilken tjänstgjorde å flygstabens filmdetalj, av generallöjtnanten Nordenskiöld beordrats medfölja som adjutant. Anledningen till att denne utsetts vore, att generallöjtnanten Nordenskiöld ansett önskvärt, att fotografier toges av byggnaderna i deras dåvarande skick. För avgöranden i byggnadsfrågor m. m., som måste träffas i Stockholm, vore det många gånger av betydelse att få läget åskådliggjort genom fotografier. Sådana fotografier hade även visst byggnadshistoriskt värde. Ryttmästaren Nordenskiöld hade också flera gånger tidigare färdats å flygplan för att taga fotografier; vid ett av dessa tillfällen hade han medföljt generallöjtnanten Nordenskiöld. Det bagage, som av generallöjtnanten Nordenskiöld och ryttmästaren Nordenskiöld medhafts, hade enligt vad generallöjtnanten Nordenskiöld ville minnas bestått av två väskor, en säck och en ask för generallöjtnanten Nordenskiölds uniformsmössa. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade icke medfört mera bagage än han brukade å inspektionsresor, då övernattning förekom. Av civila kläder hade han endast medtagit en kostym, men i stället hade han ej, såsom eljest vid inspektioner, medfört någon uniform för ombyte. Sannolikt i någon av väskorna hade förvarats ryttmästaren Nordenskiölds fotografiapparat och övriga fotografiutensilier. Det av generallöjtnanten Nordenskiöld förda planet och bagageplanet hade icke startat samtidigt, och de hade ej följts åt, vilket för övrigt varit omöjligt på grund av deras olika hastighet. Generallöjtnanten Nordenskiölds avsikt hade varit att den 20 december inspektera Hallands flygflottilj i Halmstad och följande dag Skånska flygflottiljen i Barkåkra. På grund av nödlandningen hade han emellertid ej ankommit till Halmstad förrän ungefär klockan 2000 och ej kunnat göra någon inspektion samma dag. Först efter ankomsten till Halmstad hade han erhållit kännedom om att bagaget i bil transporterats till Båstad. Någon order om transport av bagaget hade han sålunda ej givit. Efter övernattning i Halmstad hade han den 21 december inspekterat Hallands flygflottilj. Efter vad han ville minnas hade han omkring klockan 1300 avrest till Barkåkra och inspekterat flygfältet där. Fotografier hade tagits å båda ställena. På kvällen hade han å järnväg rest till Båstad. Han hade begagnat sig av tjänstledighet från och med den 22 decem-

ber till och med den 1 januari. Såväl generallöjtnanten Nordenskiöld som ryttmästaren Nordenskiöld hade i Båstad vistats hos generallöjtnanten Nordenskiölds där bosatta dotter. Generallöjtnanten Nordenskiölds avsikt hade varit att den 2 januari flyga tillbaka till Stockholm i ett plan, där jämväl bagaget fått plats. På grund av dåligt flygväder hade emellertid återresan måst ske på järnväg.

På fråga, huruvida till exempel inspektion av båda flygfälten kunnat medhinnas på en dags resa fram och åter, uppgav generallöjtnanten Nordenskiöld, att detta med hänsyn till den korta flygtiden å vinterdagarna ej varit möjligt.

Angående i ärendet omförmälda flygfärd pingsten 1945 uppgav generallöjtnanten Nordenskiöld: Det hade för sommaren planerats, att avdelningar av Västmanlands flygflottilj och Svea flygflottilj skulle bedriva skjut- och bombfällningsövningar, därvid man närmast förutsatt, att Västmanlands flygflottilj skulle förläggas till Halmstad och Svea flygflottilj å Gotland. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade velat med chefen för Hallands flygflottilj i Halmstad diskutera vilket förband denne lämpligen kunde taga emot. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade varit orolig för att de för Västmanlands flygflottilj planerade övningarna skulle verka störande på Hallands flygflottiljs egna övningar. Det hade därför varit angeläget, att generallöjtnanten Nordenskiöld med chefen för Hallands flygflottilj fått diskutera dessa spörsmål. Oberoende av dessa skäl ansåge generallöjtnanten Nordenskiöld, att han varit berättigad företaga flygfärden enbart som övningsflygning för att bibehålla flygfärdigheten. Färden hade ej skett som formlig tjänsteresa, och generallöjtnanten Nordenskiöld hade ej uppburit traktamente. Att löjtnanten Nordenskiöld medföljt hade berott därpå, att han vore chef för den avdelning av Svea flygflottilj, som ifrågasatts skola förläggas till Halmstad, och det därför varit lämpligt, att han medföljt för att diskutera frågan. Vidare hade generallöjtnanten Nordenskiöld, under färden tillsammans med löjtnanten Nordenskiöld, som under tjänstgöring som flygattaché i Amerika förvärvat erfarenhet i ny flygmetod, velat öva denna. Ytterligare ville generallöjtnanten Nordenskiöld framhålla, att han avsett flyga över flygfältet vid Barkåkra för att få någon överblick över detsamma med avseende å möjligheten att där eventuellt förlägga de nyinköpta mustangplanen, och enär löjtnanten Nordenskiöld väl känt till denna plantyp, hade det varit av betydelse att efter det jämväl denne flugit över flygfältet få samråda med honom. Avfärden från Barkarby hade skett pingstafton omkring klockan 1330. Under färden hade som avsett varit företagits övningar och flygplatsen vid Barkåkra överflugits. I Halmstad hade överläggning skett med chefen för Hallands flygflottilj, därvid befunnits, att det ej varit lämpligt dit förlägga övningen för Västmanlands flygflottilj, utan hade bestämts, att i stället löjtnanten Nordenskiölds division av Svea flygflottilj skulle ha övningar där. Efter avslutad konferens i Halmstad hade generallöjtnanten Nordenskiöld och löjtnanten Nordenskiöld begivit sig till Båstad, där de tillbringat helgen hos generallöjtnanten Nordenskiölds dotter. På eftermiddagen annandag pingst hade de från Halmstad flugit tillbaka till Barkarby.



Generallöjtnanten Nordenskiöld anförde vidare: Sammanslagning av flygning och inspektion vore nödvändig för att generallöjtnanten Nordenskiöld skulle kunna medhinna arbetet i tjänsten. I syfte att undvika använda tjänstetid till övningsflygning brukade generallöjtnanten Nordenskiöld ofta flyga under fritid å lördagar och å söndagar. Enligt beredskapsbestämmelserna vore han städse skyldig inställa sig å sin tjänstgöringsplats inom sex timmar.

Sedan generallöjtnanten Nordenskiöld fått taga del av protokollet över förhöret i Barkarby den 20 juni 1945, förklarade generallöjtnanten Nordenskiöld, att protokollet överensstämde med hans uppfattning, samt tillade: Såvitt han kunde minnas hade han, sedan han fått vetskap om att lämpligt plan ej kunnat ställas till hans förfogande, frågat Hägglöf, om man å flottiljen hade behov av att göra navigeringsflygning, så att det vore till nytta för tjänsten. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade erhållit svaret, att det förelegat stort behov av navigeringsflygning. Vid övningsdivisionerna vore ej några planer uppgjorda för navigeringsflygning, utan sådana flygningar företoges, då man ansåge behov därav föreligga. När flygarna legat länge på en plats, måste man skicka ut dem på dylika flygningar.

Den 25 juni 1945 infann sig dåvarande chefen för flygstabens utbildningsavdelning, numera överstelöjtnanten A. V. Falk, inför militieombudsmannen och lämnade följande upplysningar: Det hade befunnits, att någon flygvapenorder, som reglerade personalens rätt att använda flygplan vid tjänsteresa eller i samband med ledighet, icke utfärdats. Direktiv i ämnet hade i stället för åtskilliga år sedan — Falk kunde själv ej närmare angiva tidpunkten — meddelats vid en sammankomst, som flygledningen hållit med cheferna för flygflottiljerna. Vid dylika sammankomster, som under beredskapstiden blivit mera sällsynta, brukade behandlas vissa spörsmål av mera allmän betydelse. Protokoll fördes ej vid sådana sammankomster. Enligt ovannämnda direktiv, som inneburit en begränsning i vad förut tillämpats, finge efter tillstånd övningsflygning för egen utbildning utföras i samband med ledighet eller tjänsteuppdrag. Dessa övningsflygningar, som i främsta rummet avsågo övning av färdigheten i navigeringsflygning, voro närmast avsedda för stabspersonal. Då detta ur övningssynpunkt vore önskvärt, kunde till exempel givas tillåtelse åt den som erhållit permission att för färd till hemmet flyga till den närmast hemmet belägna flygplatsen och åter. Under uttrycket navigeringsflygning inbegreps instrumentflygning och övning i radiosignalering. Enligt vad Falk hade sig bekant hade vid flottiljerna övningsflygning praktiserats efter ungefär de linjer som nu angivits. Motsvarande regler hade tillämpats i England, Amerika och Tyskland. Inom flygstaben hade man nu upptagit till övervägande att utfärda en flygvapenorder i ämnet och utkast hade uppgjorts till en dylik order, så lydande:

'För förflyttning mellan FV övnings- och förläggningsplatser må den flygande personalen i samband med tjänsteuppdrag eller ledighet efter fljch (motsv) bestämmande utföra övningsflygning för egen utbildning. Dessa övningsflygningar skola i första hand syfta till att uppöva färdigheten i navigeringsflygning och böra särskilt tillämpas för personal, som icke kunnat fullgöra sin flygtjänst i erforderlig omfattning.'

Falk företedde ett kuvert innehållande ett flertal fotografier. Falk uppgav, att dessa tagits av ryttmästaren Nordenskiöld vid inspektionerna av Skånska flygflottiljen och Hallands flygflottilj i december 1944. Blyertsanteckningarna å kuvertet hade gjorts av generallöjtnanten Nordenskiöld.

Falk hördes ånyo den 13 juli 1945 och uppgav därvid: Ryttmästaren Nordenskiöld vore anställd såsom filmexpert vid flygstaben, där han å pressavdelningen handlade filmärenden. Det vore endast undantagsvis som ryttmästaren Nordenskiöld i tjänsten sysslade med vanlig fotografering. Ryttmästaren Nordenskiöld hade sannolikt icke tidigare gjort någon tjänsteresa enbart för att fotografera. Därest ryttmästaren Nordenskiöld verkställt fotografering, torde det ha skett i samband med att han närvarit vid inspelning av någon film. I detta fall hade ryttmästaren Nordenskiöld emellertid medföljt generallöjtnanten Nordenskiöld för att taga fotografier av de under uppförande varande byggnaderna å flygfälten i Halmstad och Barkåkra. Vid Hallands flygflottilj funnes visserligen en civil fotograf, men vid anläggningen i Barkåkra vore någon sådan ännu icke tillgänglig. De fotografier över olika flygplatser, som generallöjtnanten Nordenskiöld tidigare samlat, torde i allmänhet ha tagits av fotografen vid vederbörande förband. Generallöjtnanten Nordenskiöld vore givetvis berättigad att å tjänsteresa medföra adjutant. Den ordinarie adjutanten vore flygutbildad men stundom brukade generallöjtnanten, när så för något särskilt ändamål erfordrades, medföra annan icke flygutbildad person som adjutant. I förevarande fall hade generallöjtnanten Nordenskiöld med hänsyn till behovet av fotografering ansett lämpligt att för sådant ändamål medföra ryttmästaren Nordenskiöld. Till denna anordning torde även ha bidragit det förhållandet, att, därest ordinarie adjutant åtföljt generallöjtnanten Nordenskiöld, denne adjutant haft att göra särskild återresa till Stockholm, under det att ryttmästaren Nordenskiöld i likhet med generallöjtnanten Nordenskiöld över julen skulle kvarstanna i Skåne; ryttmästaren Nordenskiöld skulle fira julen på samma ställe som generallöjtnanten Nordenskiöld.

På fråga, angående vilket bagage som medförts av ryttmästaren Nordenskiöld, förklarade Falk, att såvitt han hade sig bekant ryttmästaren Nordenskiöld icke för egen del i flygplanet medfört något annat bagage än den — sannolikt flygvapnet tillhöriga — kamerautrustning, som han använt sig av. Åtterresan hade av såväl generallöjtnanten Nordenskiöld som ryttmästaren Nordenskiöld med hänsyn till det dåliga flygvädret företagits med tåg.

Sedan militieombudsmannen uppdragit åt assessorn Åke Asp att å Hallands flygflottiljs förläggning i Mickedala samt å krigsflygskolan i Ljungbyhed verkställa erforderlig ytterligare undersökning och utredning, höllos den 26 och den 27 juni 1945 förhör av Asp med följande personer, vilka därvid berättade.

Chefen för Hallands flygflottilj, överstelöjtnanten C. Nilsson: han hade från flygstaben i Stockholm i god tid fått meddelande om generallöjtnanten Nordenskiölds tillämnade besök å flottiljen — troligen en eller två dagar i

förväg. Dessutom hade ifrågavarande båda plan i enlighet med vid denna tidpunkt gällande bestämmelser förhandsmeddelats till vederbörande luftbevakningsstationer. Även om detta hade Nilsson fått underrättelse. Det hade visserligen icke meddelats något om anledningen till besöket, men Nilsson hade förstått, att generallöjtnanten Nordenskiöld haft för avsikt att inspektera byggnaderna å flottiljen, vilka vid denna tid varit under uppförande. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade beräknats anlända vid 1500-tiden på dagen. Nilsson hade därför vid denna tidpunkt begivit sig ned till flygfältet åtföljd av personal ur sin stab samt chefen för byggnadssektionen å flottiljen civilingenjören Bo Rietz. Nilsson visste icke med säkerhet vem som givit order, att Rietz skulle närvara vid besöket. Troligen hade Nilsson själv givit order därom, men det vore icke uteslutet, att ordern kommit från flygstaben. Som emellertid generallöjtnanten Nordenskiöld låtit vänta på sig, hade Nilsson blivit orolig, att något missöde inträffat. Slutligen hade så Nilsson fått telefonmeddelande om att generallöjtnanten Nordenskiöld tvingats gå ned vid Esmared omkring tre mil öster om Halmstad. Sedan meddelandet ingått, hade Nilsson i bil begivit sig till Esmared, där Nilsson sammanträffat med generallöjtnanten Nordenskiöld och dennes adjutant, ryttmästaren Nordenskiöld, vilka färdats i samma plan. Nilsson hade dessförinnan per radio fått besked från Ljungbyhed, att föraren å det jämte generallöjtnanten Nordenskiölds plan till Hallands flygflottilj förhandsmeddelade planet av typen J9 tvingats gå ned i Ljungbyhed, och hade nu meddelat generallöjtnanten Nordenskiöld detta. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade därvid omtalat, att han befarat bränslebrist och av denna anledning sett sig föranlåten att nödlända. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade även uttryckt sitt missnöje över att man å Svea flygflottilj icke kunnat ställa annat plan än det ifrågavarande av typen Sk 15 till hans förfogande och att han därför nödgats sända sitt och ryttmästaren Nordenskiölds bagage med det plan, som gått ned å Ljungbyhed. Såvitt Nilsson erinrade sig hade det icke blivit tal om på vad sätt bagaget skolat transporteras från Ljungbyhed. Varken Nilsson eller någon annan å flottiljen hade givit order om transporten. Under uppehållet i Esmared hade Nilsson och generallöjtnanten Nordenskiöld inspekterat dennes plan. Som det därvid konstaterats, att landningsstället å planet skadats helt obetydligt vid landningen och man ansett det lämpligast att reparera planet i Halmstad, hade detta omhändertagits av personal från Hallands flygflottilj och med bil transporterats in till flottiljen. Det hade visserligen rätt dåligt flygväder ifrågavarande dag, men med den flygskicklighet generallöjtnanten Nordenskiöld, som själv fört planet, ägde, kunde det enligt Nilssons uppfattning icke anses olämpligt att företaga färden till Halmstad med flygplan. Sedan planet omhändertagits i Esmared, hade Nilsson i bil skjutsat in generallöjtnanten Nordenskiöld och ryttmästaren Nordenskiöld till flottiljen. Vid ankomsten dit hade klockan varit omkring 1900. Med hänsyn till den långt framskridna tiden hade generallöjtnanten Nordenskiöld, som tillkännagivit sin avsikt att inspektera flottiljen, beslutat uppskjuta inspektionen till påföljande dag samt begivit sig in till Halm-

stad, där han tagit in på pensionat Mårtenson. Redan klockan omkring 0900 påföljande dag hade generallöjtnanten Nordenskiöld och ryttmästaren Nordenskiöld infunnit sig å flottiljen, där generallöjtnanten Nordenskiöld till en början tagit emot personalen. Därefter hade i Nilssons närvaro vidtagits en synnerligen grundlig genomgång av flottiljen. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade till en början inspekterat flygfältet och hade därefter gått igenom de olika byggnaderna å flottiljen. Inspektionen hade dragit så långt ut på dagen, att generallöjtnanten Nordenskiöld, som enligt vad Nilsson ville minnas ursprungligen haft för avsikt att samma dag inspektera jämväl Skånska flygflottiljens förläggning i Barkåkra utanför Ängelholm, icke medhunnit detta. Nilsson erinrade sig dock icke med säkerhet, när inspektionen avslutats, men han hölle för sannolikt, att generallöjtnanten Nordenskiöld lämnat flottiljen vid 1500-tiden. Efter inspektionen hade generallöjtnanten Nordenskiöld samt ryttmästaren Nordenskiöld med tåg begivit sig till Båstad. Dessförinnan hade emellertid generallöjtnanten Nordenskiöld avtalat med Rietz om ett besök ute å Barkåkra. Nilsson hade icke deltagit i denna inspektion, men den hade enligt vad han ville minnas ägt rum några dagar eller möjligen någon vecka senare. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade vid inspektionen å Hallands flygflottilj varit åtföljd av ryttmästaren Nordenskiöld. Nilsson kunde icke med säkerhet uttala sig om anledningen till att ryttmästaren Nordenskiöld medföljt generallöjtnanten Nordenskiöld. Nilsson, som umgåtts med planer på att få till stånd en film över flottiljens tillblivelse, hade emellertid tidigare tillskrivit ryttmästaren Nordenskiöld, som tjänstgjorde å flygstabens filmdetalj, och begärt, att byggnadsverksamheten å flottiljen skulle filmas, och hade nu begagnat tillfället att diskutera dessa planer med ryttmästaren Nordenskiöld. Denne hade visserligen icke filmat å flottiljen vid detta tillfälle, men han hade gått omkring och planerat för en sådan film. Ryttmästaren Nordenskiöld hade medfört en kamera vid besöket å flottiljen. Huruvida den kommit till användning under inspektionen kunde emellertid icke Nilsson, som varit upptagen av generallöjtnanten Nordenskiöld, uttala sig om. Det hade såvitt Nilsson hade sig bekant varit generallöjtnanten Nordenskiölds avsikt att flyga tillbaka till Stockholm med något plan ur flottiljens maskinpark. Till följd av dåligt väder hade emellertid generallöjtnanten Nordenskiöld någon dag kort före eller kort efter nyår 1945 nödgats taga tåg tillbaka till Stockholm. Reparationen av det plan, generallöjtnanten Nordenskiöld använt för färden ned till Halmstad, hade varit slutförd den 12 januari 1945. Planet hade därefter den 16 samma månad förts upp till Svea flygflottilj av fänriken T. G. B. Edin vid flottiljen.

Beträffande den i ärendet omförmälda flygfärden till flottiljen pingsten 1945 berättade Nilsson: Enligt anteckningar, som gjorts av vederbörande trafikledare å flottiljen, hade generallöjtnanten Nordenskiöld och löjtnanten Nordenskiöld landat å flottiljen med två plan av typen J 22 klockan 1436 den »18» maj 1945. Denna gång hade generallöjtnanten Nordenskiöld anlät med allenast mycket kort varsel. Generallöjtnantens besök hade även vid

detta tillfälle gällt inspektion av byggnadsverksamheten vid flottiljen. Vid denna tidpunkt hade den första flygande divisionen å flottiljen nyligen uppsatts. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade därför fått tillfälle att inspektera även denna division. Inspektionen hade dragit en tid av omkring två timmar och hade avsett huvudsakligen kanslibyggnaden. Vid generallöjtnantens besök i december 1944 hade uppstått en del diskussion om utformningen av vissa detaljer å kanslibyggnaden, beträffande vilka Nilsson haft särskilda önskemål. Diskussionen hade givit anledning till vissa ändringar i fråga om de ursprungligen fastställda byggnadsplanerna. Dessa detaljer hade nu särskilt tilldragit sig generallöjtnanten Nordenskiölds uppmärksamhet. Vid generallöjtnanten Nordenskiölds besök hade Nilsson även fått tillfälle diskutera vissa frågor i samband med en del planerade bombfällnings- och skjutövningar å flottiljen. Vid denna tid hade nämligen ifrågasatts, att ett förband ur Västmanlands flygflottilj skulle bedriva vissa skjut- och bombfällningsövningar vid Hallands flygflottilj under sommaren. Nilsson hade emellertid ansett det olämpligt att förlägga dessa övningar till trakten av Halmstad med hänsyn till brist på lämpliga målområden utanför staden. Generallöjtnanten Nordenskiöld, som delat Nilssons uppfattning, hade också bestämt, att en division ur Svea flygflottilj skulle förläggas till Halmstad i stället för förbandet ur Västmanlands flygflottilj, som i stället förlagts till Gotland. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade även på grund av sina iakttagelser vid inspektionen bestämt, att skjutning mot markmål icke skulle få förekomma under denna divisions övningar i Halmstad. Löjtnanten Nordenskiöld, som tjänstgjorde som chef för divisionen i fråga och som icke tidigare besökt flottiljen, hade vid besöket undersökt förläggningens möjligheter på därstädes. Löjtnanten Nordenskiöld hade därvid avsett att inspektera den hangar och den kasern, som skolat användas av hans division. Som emellertid generallöjtnanten Nordenskiöld tillsammans med löjtnanten Nordenskiöld inspekterat en hangar, som varit av exakt samma typ som den som skolat användas av divisionen, hade man efter det Nilsson pekat ut hangaren ansett det onödigt att särskilt inspektera denna. Man hade ej heller ansett erforderligt att särskilt inspektera den kasern, som skolat användas av divisionen. Kasernen i fråga hade nämligen varit av samma modell som alla andra kaserner vid flygvapnet. I kasernen hade avsetts att förlägga manskapet å divisionen. Löjtnanten Nordenskiöld hade önskat bereda även divisionens officerare och underofficerare kvarter å flottiljen. Med anledning härav hade det framhållits för honom, att dessa komme att bli nödsakade att skaffa sig bostad i Halmstad. Nilsson ägde icke närmare kännedom om generallöjtnanten Nordenskiölds flygrutt på vägen från Stockholm till Halmstad. Det hade ej heller varit tal om huruvida särskilda övningsmoment inlagts i flygningen. Vid detta tillfälle hade generallöjtnanten Nordenskiöld medfört sitt bagage i sitt plan. Bagaget hade utgjorts av en vanlig resväska och en del småsaker — troligen en mindre väska och en mössask. Det hade i allt fall ej varit mer bagage än vad som kunde anses normalt vid en inspektion av ifrågavarande slag. Ej heller löjtnanten Nordenskiöld hade medfört mer

bagage i sitt plan än som kunnat erfordras vid en vanlig inspektion. Generallöjtnanten Nordenskiöld samt löjtnanten Nordenskiöld hade flugit tillbaka till Stockholm från flottiljen klockan 1740 den 21 maj 1945 med ifrågavarande båda plan av typen J 22. Dessa hade under helgen ställts upp å flottiljen, där personal funnits tillgänglig för deras omhändertagande.

Härjämte berättade Nilsson: Generallöjtnanten Nordenskiöld, som själv rekognoscerat flottiljens förläggning, hade före sitt besök i december 1944 inspekterat flottiljen allenast vid ett tillfälle — nämligen sommaren 1944 kort efter det byggnadsarbetet påbörjats vid flottiljen. Därefter hade generallöjtnanten Nordenskiöld besökt flottiljen pingsten 1945. Även vid besöket på sommaren 1944 hade generallöjtnanten Nordenskiöld flugit — denna gång i sällskap med majoren vid flygvapnet F.-R. Cervell som adjutant. Såvitt Nilsson nu erinrade sig hade generallöjtnanten Nordenskiöld och Cervell vid detta tillfälle medfört erforderligt baggage i sitt plan. Nilsson ville rent allmänt framhålla, att generallöjtnanten Nordenskiöld visat ett mycket stort intresse för byggnadsverksamheten vid flottiljen samt att generallöjtnanten Nordenskiölds inspektioner vid flottiljen visat sig synnerligen värdefulla. Tack vare dem hade byggnadsverksamheten kunnat drivas framåt på ett helt annat sätt än vad eljest skulle ha blivit fallet.

På frågor om och i vad mån det inom flygvapnet vore tillåtet företaga andra flygningar än sådana, som betingades av beredskaps- och övningsändamål, samt lämpligheten av s. k. navigeringsflygningar, anförde Nilsson vidare: Tidigare hade det inom flygvapnet varit tillåtet för personalen att använda kronans plan för s. k. weekend-flygningar, d. v. s. sådana flygningar som företoges uteslutande eller huvudsakligen i personalens privata intresse. Det vore emellertid sedan åtskilliga år tillbaka — troligen sedan år 1936 — icke längre tillåtet att använda kronans plan för sådana ändamål. Enligt vad Nilsson hade sig bekant hade det dock vid olika tillfällen inom flygstaben ifrågasatts att i begränsad omfattning åter tillåta flygningar av detta slag. Det vore nämligen av stor betydelse, att alla tillfällen att bereda personalen möjlighet till flygträning tillvaratoges — särskilt gällde detta i fråga om personal i staber och expeditioner, som i regel hade tillfälle att flyga i mycket begränsad omfattning. Under förhandenvarande omständigheter skulle emellertid Nilsson varken själv företaga eller låta sina underlydande företaga andra flygningar än sådana, som huvudsakligen betingades av övningsändamål. Beträffande tillåtligheten av flygningar av nu angivet slag kunde givetvis icke uppställas några allmängiltiga regler. Det finge ankomma på avgörande i varje enskilt fall. Detta vore enligt Nilssons uppfattning den inom flygvapnet gängse åsikten. — Nilsson hade emellertid enligt vad han nu kunde minnas för sin del icke haft tillfälle att träffa något avgörande av ifrågavarande slag och skulle aldrig tillåta rena nöjesflygningar. Vad anginge de s. k. navigeringsflygningarna, varmed förstodes flygningar från viss ort till annan, vore dessa av speciellt stort värde ur utbildningssynpunkt. Detta vore särskilt fallet i fråga om navigeringsflygningar under mindre goda väderleksförhållanden. Det funnes icke någon bestämd

plan i de uppgjorda övningsprogrammen inom flygvapnet för företagande av navigeringsflygningar i så måtto, att det givits bestämmelser när dessa skulle företagas. Det vore emellertid bestämt, att sådana flygningar skulle förekomma. Å övnings- och beredskapsförband borde enligt Nilssons mening personalen få företaga minst en längre navigeringsflygning i veckan. Med en längre flygning förstode Nilsson i detta sammanhang en flygning, där vederbörande finge tillfälle landa å främmande flygplats. I övrigt gällde, att navigeringsflygningar aldrig kunde företagas i tillräckligt stor omfattning. Det förelåge ej heller något hinder för att sådana flygningar kombinerades med särskilda uppgifter, som av olika anledningar kunde komma att lämnas flygvapnet av civila eller militära myndigheter. Anordnandet av sådana flygningar invercade ingalunda menligt å övningsprogrammen. Hastigt påkomna uppdrag vore man van vid inom flygvapnet.

Rietz, vilken enligt vad som inhämtats vid förfrågan å flottiljen befunnit sig å tjänsteresa till Barkåkra, hördes per telefon samt berättade: Rietz hade från flottiljen fått besked om generallöjtnanten Nordenskiölds tillämnade inspektion den 20 december 1944. Inspektionen hade emellertid uppskjutits till påföljande dag på grund av nödlandningen vid Esmared. Inspektionen hade varit synnerligen ingående. Vid denna tid hade allenast värmecentralen å flottiljen varit fullt färdigställd. Övriga byggnader hade varit under uppförande. Rietz mindes, att det blivit särskild diskussion om kanslibyggnaden. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade lämnat flottiljen vid något tillfälle på eftermiddagen. Generallöjtnanten Nordenskiöld hade sedermera inspekterat jämväl Skånska flygflottiljens förläggning i Barkåkra i sällskap med Rietz och ryttmästaren Nordenskiöld. Rietz mindes icke numera, när denna inspektion ägt rum, men han trodde sig kunna minnas, att den ägt rum någon dag omkring trettondagshelgen 1945.

Senare meddelade Rietz likaledes per telefon till rättelse av sina tidigare lämnade uppgifter följande: Han hade till följd av minnesfel kommit att uppgiva, att generallöjtnanten Nordenskiöld inspekterat Skånska flygflottiljens förläggning i Barkåkra någon dag omkring trettondagshelgen 1945. Inspektionen hade emellertid rätteligen ägt rum den 30 december 1944. Rietz grundade denna uppgift på anteckningar, som förts av ingenjören Bengtsson å Barkåkra. Dessa anteckningar hade emellertid icke Rietz haft tillgängliga, då Rietz lämnade sina tidigare uppgifter i saken.

Chefen för krigsflygskolan i Ljungbyhed, översten C. I. Nygren: Han hade den 20 december 1944 befunnit sig å tjänsteresa till Rinkaby men hade vid sin återkomst till krigsflygskolan påföljande dag sannolikt av kaptenen J. Dubois och kaptenen S. E. Ugglå underrättats om att fänriken Florman föregående dag nödlandat å Ljungbyhed med ett plan av typen J 9. Nygren kunde icke uttala sig om huruvida det ifrågavarande dag rått sådant väder, att det kunnat anses mindre välbetänkt att företaga en flygning av ifrågavarande slag. För ett dylikt bedömande krävdes kännedom om de väderleksprognoser, som lämnats vid starten från Barkarby. Antingen Dubois eller Ugglå hade även meddelat Nygren, att generallöjtnanten Nordenskiöld flugit

från Barkarby till Hallands flygflottilj i Halmstad och att Florman medfört generallöjtnanten Nordenskiölds bagage i sitt plan. Det hade vidare varit tal om att bagaget på aftonen den 20 december 1944 med en av skolans personbilar transporterats ned till Båstad. Nygren visste icke vem som givit order om denna transport. Han hölle emellertid för troligt, att tjänstgörande dagofficeren, fänriken i flygvapnets reserv Ruben Petrus Ericsson, i samråd med Florman, som troligen ägt kännedom om att generallöjtnanten Nordenskiöld efter besöket i Halmstad ämnat sig till Båstad, beslutat sända bagaget dit i stället för till Halmstad. Som Florman landat å Ljungbyhed först efter tjänstgöringstidens slut ifrågasvarande dag och dagofficeren efter tjänstens slut vore chefens ställföreträdare, hade det ankommit på Ericsson att i sin egenskap av dagofficer träffa ett avgörande av ifrågasvarande slag. Det hade vid genomgång av Flormans plan visat sig, att det uppkommit något mindre fel å en av hjulbromsarna, vilket fel måst avhjälpas, innan planet kunnat användas. Sedan felet avhjälpats, hade Nygrens adjutant löjtnanten Å. Lönnberg någon av de sista dagarna i december flugit planet tillbaka till Svea flygflottilj. — Generallöjtnanten Nordenskiöld plägade inspektera krigsflygskolan varje vår och höst vid aspirant- och flygreservskolornas slut. Därjämte plägade generallöjtnanten Nordenskiöld besöka krigsflygskolan vid ytterligare ett par tillfällen varje år — vid dessa tillfällen som regel i samband med inspektioner av olika flygflottiljer i södra Sverige. Generallöjtnanten Nordenskiöld plägade flyga vid sina inspektioner och medförde därvid i regel en större och en mindre resväska samt ett mössfodral. Det hade såvitt Nygren visste icke tidigare vid något tillfälle förekommit, att generallöjtnanten Nordenskiöld låtit transportera sitt bagage i ett särskilt plan.

Härjämte berättade Nygren: Med hänsyn till önskvärdheten av att personalen i staber och expeditioner finge största möjliga flygträning hade det tidigare varit tillåtet för stabspersonalen att använda kronans plan för privata färder, exempelvis över lördagar och söndagar. Några uttryckliga bestämmelser om tillåtligheten av dylika flygningar hade icke utfärdats såvitt Nygren visste. Vid något tillfälle omkring år 1936 hade dåvarande chefen för flygvapnet — troligen vid ett ordinarie sammanträde med flygvapnets flottiljchefer — muntligen förbjudit dylika s. k. weekend-flygningar. Det funnes visserligen enligt vad Nygren hade sig bekant icke för närvarande något uttryckligt förbud mot sådana flygningar, men Nygren skulle det oaktat icke själv företaga eller låta sina underlydande företaga andra flygningar än sådana som vore ändamålsenliga ur övningssynpunkt. I vad mån en flygning vore ändamålsenlig finge avgöras från fall till fall. Det vore allenast vederbörande flottiljchefer och därmed likställda chefer, som ägde träffa avgöranden i dylika frågor. Därmed funnes betryggande garanti mot okynnesflygningar. Frågan huruvida en flygning kunde anses ändamålsenlig ur övningssynpunkt vore givetvis i väsentlig grad beroende på den omfattning, vari vederbörande eljest finge tillfälle till flygträning. Därest exempelvis Nygrens adjutant anhölle att få flyga till Stockholm i något privat ärende, skulle Nygren, därest besöket vore förenligt med tjänsten, utan tve-



kan giva tillstånd därtill — detta med hänsyn till att adjutanten i regel icke finge tillfälle att flyga i den omfattning, som vore önskvärd för bibehållandet och förkovrandet av hans flygfärdighet. Därest åter någon av flyglärarna å skolan, vilka i regel flöge varje dag, gjorde en sådan framställning, skulle Nygren icke bifalla densamma. — De s. k. navigeringsflygningarna ägde synnerligen stort värde ur utbildningssynpunkt. I övningsprogrammet för all personal, som underginge allmän flygträning, inginge också i regel navigeringsflygningar. Sådana flygningar tillhörde en av de svåraste sakerna inom flygvapnet och kunde enligt Nygrens uppfattning icke tränas tillräckligt ofta. Anledningen till att Lönnberg fått order att flyga det ifrågavarande planet tillbaka till Svea flygflottilj hade varit just Nygrens önskan att bereda Lönnberg tillfälle till en längre navigeringsflygning.

Dubois: Han som den 20 december 1944 tjänstgjort som skolchefens ställföreträdare trodde sig minnas, att antingen dagofficeren, Ericsson, eller Lönnberg på eftermiddagen samma dag underrättat honom om att ett plan av typen J 9 nödlandat å Ljungbyhed samt att föraren å planet verkat tämligen medtagen av flygningen. Det hade även nämnts något om att planet medfört bagage, som tillhört generallöjtnanten Nordenskiöld, men Dubois kunde numera icke närmare erinra sig vilka uppgifter som lämnats om bagaget. Dubois hade ej heller tagit någon befattning med detta. Sedermera hade Dubois erfarit, att man skickat bagaget till Båstad med en av krigsflygskolans bilar. Vem som givit order härom, visste emellertid icke Dubois.

Ugglå: Han som vore chef för aspirantskolan hade ett vagt minne av att Ericsson på eftermiddagen den 20 december 1944 telefonerat till honom och meddelat, att Florman landat å Ljungbyhed med ett plan från Svea flygflottilj av typen J 9. Ugglå trodde sig även minnas, att Ericsson meddelat, att Florman medfört generallöjtnanten Nordenskiölds bagage samt att Ericsson begärt instruktioner, hur han skulle förfara med bagaget. Ugglå hade emellertid icke lämnat honom några anvisningar beträffande detta. Troligen hade Florman omtalat för Ericsson, att bagaget skolat skickas till generallöjtnanten Nordenskiöld. I allt fall hade det icke kommit någon order från generallöjtnanten Nordenskiöld, att bagaget skolat sändas till Båstad eller Halmstad.

Lönnberg, vilken vistades i Ängelholm å tjänstledighet, hördes per telefon samt berättade: Lönnberg finge i egenskap av Nygrens adjutant alltid meddelande om de plan, som landade å Ljungbyhed, och orienterade därefter Nygren eller dennes ställföreträdare därom. I förevarande fall hade Ericsson meddelat, att ett plan från Svea flygflottilj av typen J 9 landat å Ljungbyhed samt att föraren å planet uppgivit, att han skolat flyga till Halmstad men tvingats nödlanda å Ljungbyhed på grund av dåliga väderleksförhållanden. Ericsson hade vidare omtalat, att föraren medhaft bagage till generallöjtnanten Nordenskiöld, som jämväl skolat flyga till Halmstad men som icke fått med bagaget i sitt plan och därför måst sända det med J 9:an. Ericsson hade dessutom sagt, att han med bil sänt bagaget till Båstad. Lönnberg mindes numera icke, huruvida det blivit tal om anledningen till att bagaget

skickats dit. Troligen förhölle det sig så, att föraren å planet omtalat för Ericsson, att generallöjtnanten Nordenskiöld från Halmstad ämnat sig till Båstad och att Ericsson därför sänt bagaget dit i tanke, att detta, därest generallöjtnanten Nordenskiöld så önskade, kunde transporteras upp till Halmstad från Båstad. Det vore nämligen betydligt kortare väg från Ljungbyhed till Båstad än från Ljungbyhed till Halmstad, och det hade vid denna tid inskräpts, att det varit nödvändigt att spara på drivmedel och bilgummi. Ingen sannolikhet talade för att det varit generallöjtnanten Nordenskiöld, som givit order om transporten. — Lönnberg och en annan officer vid krigsflygskolan hade troligen den 27 december 1944 flugit J 9:an till Svea flygflottilj. För återfärden till Ljungbyhed hade de begagnat två skolplan av typen Sk 15, vilka skolat flygas ned till Ljungbyhed. Det ena planet hade hämtats å Upplands flygflottilj i Uppsala och det andra å Svea flygflottilj i Barkarby.

Garageförmannen vid krigsflygskolan Stellan Samuelsson uppgav, att Ericsson givit honom order om att bagaget i fråga redan på aftonen den 20 december skolat transporteras till Båstad samt att körningen, vilken utförts av en värnpliktig vid namn Lovén, icke varit förenad med något annat uppdrag.

Vid förhör å militieombudsmansexpeditionen den 29 juni 1945 berättade Ericsson, som då ej längre var i krigstjänst: Ericsson, som den 20 december 1944 tjänstgjort såsom dagofficer å krigsflygskolan i Ljungbyhed, hade på eftermiddagen nämnda dag av posteringschefen vid den s. k. gamla flyghangaren å krigsflygskolan fått telefonmeddelande om att Florman landat å Ljungbyhed med ett plan från Svea flygflottilj av typen J 9. Med anledning härav hade Ericsson omedelbart begivit sig ned till flygfältet, där Ericsson sammanträffat med Florman. Denne hade omtalat, att han å Svea flygflottilj fått order att flyga till Halmstad, men att han av väderleksförhållandena tvingats gå ned vid Ljungbyhed. Florman, som i planet medfört troligen allenast två resväskor — det hade i varje fall icke varit några större saker — hade omtalat, att väskorna tillhörde generallöjtnanten Nordenskiöld samt att denne med ett annat plan varit på väg till Halmstad. Vid landningen hade Florman havererat ena hjulbromsen å sitt plan. Han hade dock varit angelägen att fortsätta till Halmstad och hade därför begärt att få låna ett plan vid krigsflygskolan för att kunna flyga vidare. Som Ericsson emellertid icke kunnat ställa något plan till disposition, hade Florman begärt, att Ericsson skulle giva order om att bagaget med bil skulle transporteras till Båstad och där avlämnas hos generallöjtnanten Nordenskiölds svärson prinsen av Lichtenstein. Ericsson hade visserligen i egenskap av dagofficer ägt att i skolchefen Nygrens frånvaro — denne hade befunnit sig å tjänsteresa — giva order härom, men då väskorna i fråga icke varit låsta och innehållet i dem därför sannolikt icke varit sådant, att det kunde anses nödvändigt att sända en bil till Båstad allenast för denna transports skull, hade Ericsson med tanke på utfärdade bestämmelser om sparsamhet med användande av kronans bilar icke ansett sig böra giva order om transporten utan att ha in-

hämtat närmare instruktioner av Dubois, som tjänstgjort som skolchefens ställföreträdare. Som emellertid Dubois icke velat taga ansvaret för transporten, hade Ericsson beslutat sig för att avvakta Nygrens återkomst, som beräknats ske vid 2000-tiden samma dag. Florman, som landat någon timme före skymningen, »gick därefter hela eftermiddag'n och ville ha iväg bagaget». Ericsson hade emellertid vidhållit sitt beslut att avvakta Nygrens återkomst. Klockan omkring 2000 hade Ericsson så telefonerat till Nygrens bostad. Sedan Ericsson därvid fått besked, att Nygren troligen träffades å sitt tjänsterum, hade Ericsson å flygskolan uppsökt Nygrens adjutant, Lönnberg, samt orienterat honom om Flormans landning och om Flormans önskan att få iväg generallöjtnanten Nordenskiölds bagage till Båstad. Lönnberg hade omedelbart uppsökt Nygren å dennes tjänsterum. Vad som avhandlats mellan Nygren och Lönnberg visste icke Ericsson. Då Lönnberg någon stund senare kom ut från Nygrens rum, hade han emellertid givit Ericsson order om att utskriiva en körorder å bagaget till prinsen av Lichtenstein i Båstad, hos vilken vederbörande bilförare skolat anmäla sig vid framkomsten. Sedan Ericsson utskrivit ordern hade transporten samma kväll företagits med en av flygskolans personbilar. Florman hade följt med bilen till Klippan för att därifrån taga nattsälltåget tillbaka till Stockholm.

Efter att ha tagit del av Ericssons uppgifter anförde Nygren i yttrande den 9 juli 1945: Nygren hade intet minne av att Nygren personligen skulle ha beordrat en bil till Båstad med chefens för flygvapnet bagage. Däremot trodde Nygren sig minnas, att Nygren mottagit anmälan om att under Nygrens bortavaro en bil utgått för ifrågavarande ändamål. Det förefölle Nygren dessutom osannolikt, att Nygren skulle ha befunnit sig på tjänsterummet klockan 2000. Emellertid ansåge Nygren sig böra framhålla, att någon order från chefen för flygvapnet icke givits beträffande ovan nämnda bil. Vilken av krigsflygskolans personal, som än beordrat densamma, hade denne dock handlat i bästa mening och efter att ha bedömt, att chefen för flygvapnet vore beroende av att snarast möjligt komma i besittning av sitt bagage. Att bagaget sänts till Båstad och icke till Halmstad, till vilken senare plats det för övrigt vore betydligt längre körväg, torde ha berott på att Florman kunnat meddela, att chefen för flygvapnet efter sitt tjänsteuppdrag vid Hallands flygflottilj haft för avsikt att under tjänstledighet vistas på ifrågavarande ort.

Vid Nygrens yttrande hade fogats ett handbrev från Lönnberg av den 7 juli 1945, vilket brev var av följande innehåll: Med anledning av att Ericssons uppgifter vore så detaljerade funnes knappast någon anledning antaga, att händelseförloppet varit annorlunda. För egen del kunde Lönnberg icke erinra sig stort mer än vad Lönnberg redan meddelat militieombudsmannens ombud. I Ericssons redogörelse framginge utöver Lönnbergs, att Lönnberg ifrågavarande kväll inväntat chefens för krigsflygskolan återkomst från tjänsteuppdrag. Enär detta ofta vore nödvändigt för erhållande av namnteckning på brådskande ärenden, syntes detta förhållande Lönnberg mycket troligt, ehuru Lönnberg icke kunde erinra sig detta speciella tillfälle.

Därest av Ericsson relaterat händelseförlopp vore riktigt, syntes antagligast vara, att Lönnberg frågat chefen för krigsflygskolan till råds i ärendet. Såsom logiska skäl härför ville Lönnberg framhålla, att för det första anledningen till Lönnbergs besök på chefens för krigsflygskolan tjänsterum just då knappast torde kunnat vara annan än att göra nämnda förfrågan och för det andra, att Lönnberg icke skulle kunnat taga ansvaret för en tjänstebilfärd, om Lönnberg av dagofficeren orienterats om att tjänstförrättande chefen för krigsflygskolan icke velat påtaga sig ansvaret härför (att en dylik orientering lämnats finge väl anses troligt). Att bilen dirigerats till Båstad berodde synbarligen på att Florman lämnat denna adress.

Av militieombudsmannen hördes chefen för tredje flygeskadern, översten N. G. F. Ramström, angående de inom flygvapnet tillämpade principer för övningsflygning. Sedan Ramström fått taga del av protokollet i ärendet för den 21 juni 1945 såvitt anginge av generallöjtnanten Nordenskiöld därutinnan lämnade upplysningar och protokollet för den 25 samma månad angående förhör med Falk, anförde Ramström: Direktiv angående övningsflygning hade av dåvarande chefen för flygvapnet lämnats vid ett möte med flottiljcheferna, som hållits före 1940, sannolikt 1937 eller 1938. Ramström, som då tjänstgjort inom försvarsstaben, hade även bevistat mötet. Ramström vitsordade att dessa direktiv, som inneburit en begränsning i vad förut praktiserats, hade det innehåll, som angivits av generallöjtnanten Nordenskiöld och Falk. I enlighet med nämnda direktiv hade övningsflygning försiggått å Skaraborgs flygflottilj, för vilken Ramström varit chef, och Ramström ansåge dem fullt riktiga. Ramström ville kraftigt instämma i de uttalanden, som gjorts av generallöjtnanten Nordenskiöld och Falk angående betydelsen av att övningsflygningar företoges på detta sätt. Övningsflygningar vore mycket betydelsefulla för att uppehålla den flygande stabs- och expeditionspersonalens flygskicklighet och, då deras tjänstetid vore strängt upptagen av stabs- och expeditionstjänst, vore till stor fördel att de använde fritiden för övningsflygning. Vid besök, som Ramström i egenskap av eskaderchef gjort å flygflottiljer, hade han funnit, att behov förelegat för expeditionspersonalen att företaga övningsflygning i större omfattning än som praktiserats.

Överbefälhavaren anförde i yttrande till militieombudsmannen den 28 augusti 1945: Innan överbefälhavaren inginge på de avsedda åtgörandena av chefen för flygvapnet, ansåge han det lämpligt att precisera sin principiella ställning till spörsmålet, huruvida det kunde anses försvarligt eller lämpligt, att en tjänsteförrättning i samband med resa företoges på tid och till sådan plats, att samtidigt ett privat intresse, till exempel tjänstledighet, tillgodosåges. Tidigare hade överbefälhavaren varit bestämd motståndare mot varje sådan kombination. De erfarenheter överbefälhavaren under de senare åren gjort i åtskilliga ledande befattningar hade emellertid kommit honom att ändra uppfattning. Den arbetsbörda, som åvilade de flesta militära befattningshavare och i alldeles särskild grad de högre cheferna, vore numera så stor, att det mötte betydande svårighet att hinna med bland annat den viktiga del av tjänsten, som inspektionsverksamheten utgjorde. Överbefälhava-

ren hade funnit, att det mången gång hade medfört tidsbesparing att inlägga en inspektion utanför ordinarie tjänstgöringsort antingen vid början eller i slutet av en tjänstledighetsresa. Ett sådant förfarande innebure också ofta en ren besparing för statsverket. Enahanda synpunkter gjorde sig jämväl gällande i fråga om anordnandet av övningar och andra tjänsteförrättningar, som föranledde resor. Då överbefälhavaren alltså funne, att ur statsnyttans synpunkt principiellt ingen berättigad anmärkning kunde riktas mot att så förlägga en inspektion eller övning, att samtidigt ett privat intresse kunde komma att bliva tillgodosett, skedde det under den självklara förutsättningen, att tjänsteförrättningen såväl med hänsyn till ändamålet som beträffande valet av tid och plats vore sakligt motiverad samt att statsverket därigenom icke åsamkades ökade utgifter. — I fråga om chefens för flygvapnet i handlingarna omförmälda inspektions- och övningsflygningar funne överbefälhavaren chefen för flygvapnet ha tillfredsställande motiverat deras företagande. Denna överbefälhavarens uppfattning stärktes ytterligare av den allmänna kännedom överbefälhavaren förvärvat om det outtröttliga nit och den intensitet chefen för flygvapnet städse ådagalade i tjänsten och om de stora krav denne ställde icke minst på sig själv. Jämväl de vid de båda tillfällena chefen för flygvapnet åtföljande personernas tjänsteuppdrag syntes ha varit överbefälhavaren godtagbara. En annan sak vore, att det — med hänsyn till att ifrågavarande personer vore nära anförvanter till chefen för flygvapnet — åtminstone beträffande flygningen i december hade varit lämpligare, om chefen för flygvapnet givit uppdraget att medfölja som adjutant åt annan, oskyld officer. Därigenom hade troligen undanröjts möjligheten för utomstående att draga felaktiga slutsatser rörande ändamålet med flygningen. — Vad slutligen anginge den påtalade biltransporten av chefens för flygvapnet handbagage från Ljungbyhed till Båstad, visade handlingarna, att det berott på omständigheter, varöver uppenbarligen ingen kunnat råda, dels att bagaget icke kunnat medföras i det av chefen för flygvapnet flugna planet, dels att bagaget ej, såsom avsett varit luftledes kommit fram till Halmstad. Att chefen för flygvapnet haft berättigade anspråk på att under sin tjänsteresa ha tillgång till sitt bagage funne överbefälhavaren uppenbart. Av utredningen framginge icke, att detta kunnat åstadkommas på ett för kronan billigare eller ur gummislitagesynpunkter lämpligare sätt än som skett. Även om så skulle varit fallet, torde det knappast kunna läggas personalen på Ljungbyhed till last såsom tjänstefel, att man valde ett snabbt och tillförlitligt medel att tillgodose försvarsgrenscheferns intresse.

I ärendet är av intresse frågan om tillåtligheten att företaga tjänsteresa i samband med semester eller annan ledighet. Gällande bestämmelser torde ej lägga hinder i vägen för sådan kombination. Statsmakterna ha emellertid framhållit det angelägna i att missbruk i detta avseende stävjas men samtidigt understrukit svårigheterna att reglera denna fråga genom allmänna bestämmelser, varför man närmast hade att lita till övervakning från överord-

nades sida och till revision (proposition 1942 nr 130 s. 56; statsutskottets utlåtande 1942 nr 104 s. 27; riksdagens skrivelse 1942 nr 217 s. 6). Överbefälhavaren har i ärendet uttalat, att han tidigare varit bestämd motståndare till att en tjänsteförrättning i samband med resa företages på tid och till sådan plats, att samtidigt ett privat intresse tillgodoses, men att han under senare åren gjort sådana erfarenheter, att han ändrat uppfattning. Enligt överbefälhavarens nuvarande uppfattning skulle ur statsnyttans synpunkt ingen berättigad anmärkning kunna riktas mot att en inspektion eller en övning förlades så, att samtidigt ett privat intresse kunde komma att bli tillgodosett — detta dock under den självklara förutsättningen, att tjänsteförrättningen såväl med hänsyn till ändamålet som beträffande valet av tidpunkt och plats vore sakligt motiverad samt att statsverket därigenom icke åsamkades ökade utgifter.

Man rör sig här på ett område, där olika intressen kunna komma i konflikt med varandra. Beroende på den vikt, som tillägges de särskilda omständigheterna, kan man försvara såväl den strängare ståndpunkten, att varje kombination av angivet slag bör undvikas, som en mera tolerant hållning. Till förmån för den strängare ståndpunkten kan anföras den påtagliga faran av missbruk. Inspektionsverksamhet är ofta till sin natur sådan, att det icke går att efter objektiva normer fastslå, när en inspektion ur statsverkets synpunkt är ovillkorligen nödvändig eller åtminstone försvarlig, lika litet som det går att fixera den tid, då inspektionen bör företagas. En tjänsteman kan omedvetet låta sig påverka av personliga önskemål, när han prövar behovet av den tjänsteresa, som passar in med hans planer för semester eller tjänstledighet. Och fall av illojalt utnyttjande av rätten till tjänsteresor äro svåra att avslöja. Å andra sidan saknas ej fog för den meningen, att det i vissa fall även från statsnyttans synpunkt kan vara försvarligt, att en tjänsteresa företages i anslutning till semester eller tjänstledighet. Med hänsyn därtill torde man icke böra ställa sig helt avvisande mot att även privata intressen tillgodoses i samband med tjänsteresor. Man måste dock kräva, att de privata intressena underordnas tjänstens krav, och synes icke kunna nöja sig med att resan är ur statsnyttans synpunkt försvarlig. Behovet av tjänsteresan skall vara sådant, att resan *måste* företagas, även om några personliga intressen ej förelegat. I verkligheten torde detta krav leda till att de personliga synpunkterna endast få inverka på valet av tidpunkten för resan. I detta senare avseende bör det fordras, att valet av tidpunkt icke i någon mån föranleder, att värdet av resan förringas eller ökade utgifter vållas.

Även om man vid bedömande av generallöjtnanten Nordenskiölds båda resor ur nu anförda synpunkter med hänsyn till det personliga intresse, som torde ha påverkat resornas företagande, skulle hysa någon tvekan om resornas berättigande enbart såsom tjänsteresor, föreligga emellertid inom flygvapnet särskilda förhållanden, till vilka hänsyn bör tagas, då det gäller att bedöma det berättigade i resor med kronans flygplan.

Från flera håll har vitsordats det stora värde, som övningar i navigeringsflygning äga ur utbildningssynpunkt, samtidigt som det understrukits angelägenheten av att bereda viss personal, särskilt stabspersonal, tillfällen till erforderlig flygträning. Jag anser mig böra utgå från att dessa synpunkter äro riktiga och böra beaktas vid ordnandet av tjänstgöringsförhållandena inom flygvapnet. Samtidigt kan jag icke underlåta att påpeka, att i ärendet gjorts uttalanden, som, åtminstone om de tagas efter orden, kunna föra för långt. Behovet av flygträning kan givetvis icke tagas till intäkt för flygningar i vilken omfattning och under vilka förhållanden som helst. Flygningar, utförda under fritid eller i samband med ledighet eller mindre viktiga tjänsteuppdrag, kunna tillåtas endast, då de ur utbildningssynpunkt äga ett värde, som uppväger de kostnader och olägenheter, som äro förenade med desamma. I princip bör man kräva, att utbildningssyftet eller den ökade flygträningen skall vara det väsentliga vid dessa flygningar. Flygningar, som utföras uteslutande eller huvudsakligen i personalens eget privata intresse, böra, även om de icke sakna betydelse såsom övningsflygningar, likväl begränsas eller förbjudas. Särskilt gäller detta om rena nöjesflygningar. Omständigheterna kring dylika flygningar torde ofta föranleda, att utbildningsmomentet träder i bakgrunden. Jag antager, att det varit överväganden av den innebörd, som nu antytts, vilka föranlett, att man på 1930-talet genomfört de i ärendet omtalade begränsningarna i rätten till övningsflygning — begränsningar till vilka generallöjtnanten Nordenskiöld själv medverkat. Det ankommer på vederbörande chefer att tillse, att behovet av övningsflygning städse blir det avgörande, såväl då fråga uppkommer om tillstånd för underlydande personal att företaga sådana flygningar, som då de själva önska utföra flygningar av detta slag.

Med hänsyn till det anförda anser jag mig icke böra rikta någon erinran mot ifrågavarande båda av generallöjtnanten Nordenskiöld i samband med inspektion företagna flygresor, utan äro dessa enligt min mening godtagbara såsom övningsflygningar. I detta sammanhang vill jag instämna i de uppskattande uttalanden, som gjorts rörande generallöjtnanten Nordenskiölds strävan att fylla alla de krav tjänsten ställer i fråga om praktisk flygträning. Att inspektionsresor kombineras med övningsflygningar torde också ligga i statsverkets intresse.

Beträffande generallöjtnanten Nordenskiölds val av följeslagare vid resorna — i ena fallet generallöjtnanten Nordenskiölds broder och i andra fallet hans son — torde personliga skäl ha medverkat, och valet har näppeligen varit lyckligt. Det hade med hänsyn till omständigheterna varit bättre, om generallöjtnanten Nordenskiöld valt andra lämpliga, ej närbesläktade personer att medfölja. Någon egentlig anmärkning ur saklig synpunkt anser jag mig dock knappast kunna göra mot valet.

Vad slutligen angår sättet för transporten av generallöjtnanten Nordenskiölds bagage den 20 december 1944, är det tydligt, att statsverket därvid åsamkats extra kostnader. Dessa synas emellertid vara föranledda av sådana särskilda omständigheter, att man måste låta det bero vid vad som förekommit.

Statsverkets starkt markerade intresse av att tjänsteresor icke missbrukas i samband med semester och annan ledighet låter sig icke väl förena med alltför lösliga normer rörande rätten att företaga övningsflygningar. Såsom av det föregående torde framgå skulle en med flygning företagen tjänsteresa i samband med ledighet, vilken resa enligt grunderna för det allmänna rese-reglementet vore att anse som missbruk, alltför lätt kunna föras över till de tillåtna resorna genom att arrangeras såsom en övningsflygning. Vissa direktiv äro redan givna i syfte att begränsa de mer eller mindre privata övningsflygningarna samt att garantera, att övningsmomentet vederbörligen beaktas. Emellertid föreligger ett behov av närmare regler. Det har ifrågasatts att utfärda dylika bestämmelser i form av flygvapenorder. Med hänsyn till bestämmelsernas nära samband med rätten till tjänsteresor böra emellertid enligt min mening erforderliga föreskrifter i ämnet utfärdas av Kungl. Maj:t. När det gäller att hindra missbruk, har man att lita till revision samt övervakning från överordnades sida. I den mån dessa flygningar företagas såsom övningsflygningar utan att framträda såsom tjänsteresor synes däremot kontrollen bliva delvis försvårad. Denna omständighet synes böra särskilt uppmärksammas.

Under återopande av vad jag sålunda anført får jag härigenom med stöd av 13 § i den för militieombudsmannen utfärdade instruktionen hemställa, att Eders Kungl. Maj:t ville taga under övervägande, huruvida icke närmare föreskrifter böra meddelas rörande rätten att företaga övningsflygning i samband med tjänsteuppdrag eller ledighet.»

## **6. Angående åläggande av anmälningsskyldighet för den, som meddelats tillrättavisning i form av kasern- eller lägerförbud.**

Den 22 november 1945 avlät militieombudsmannen följande skrivelse här- om till Konungen.

»Angående omfattningen av kasernområde och s. k. fritidsområde stadgas i mom. 631 och 632 i det sedan den 1 november 1945 gällande Tjänstereg- lementet för krigsmakten följande.

Kasernområde skall omfatta vederbörligt kasernetablissemment med där- till hörande område och, där så finnes lämpligt, visst begränsat område i omedelbar anslutning till detta. Gränserna för kasernområdet angivas i ka- serninstruktionen. Området skall, i den mån det icke är inhägnat, vara på annat sätt tydligt utmärkt.

Chef för regemente, örlogsstation eller flygflottilj skall bestämma visst om- råde, fritidsområde, inom vilket manskap äger vistas utan tillstånd på fri- tid mellan revej och tapto eller annan i kaserninstruktionen bestämd tid. Fritidsområde kan antingen sammanfalla med förläggningssorten, utgöra del av denna eller utsträckas att omfatta område eller orter utanför densamma. Vid fastställande av fritidsområde skall hänsyn tagas till samfärdsmedlen. Gränserna skola angivas i kaserninstruktionen. Vid tillfällig förläggning be- stämmer vederbörande chef fritidsområde.



Enligt mom. 469 i tjänstereglementet äger manskap och vederlikar, som bo i kasern, på fritid — d. v. s. å sådan tid, då tjänstgöring för vederbörande icke förekommer — mellan revej och tapto eller annan i kaserninstruktion bestämd tid utan tillstånd vistas var som helst inom fritidsområdet.

I huvudsak lika lydande bestämmelser voro upptagna i de före den 1 november 1945 för de olika vapengrenarna gällande tjänstgöringsreglementena.

Genom vissa medgivna former för tillrättavisning kan inskränkning göras i ovan omförmälda rätt att vistas utom kasernområdet. Jämlikt 210 § strafflagen för krigsmakten får sålunda som tillrättavisning för mindre förseelser och fel mot militär tukt och ordning för manskap användas bland annat förbud att under viss bestämd tid, högst femton dagar, vistas utom kasernområde, läger eller däremot svarande område eller åt kompani eller likställt truppförband upplåten del av dylikt område. Dessa former av tillrättavisning benämnas vanligen kasernförbud och lägerförbud, respektive kompaniförbud. Vid tillrättavisning i form av kasernförbud eller lägerförbud äger den tillrättavisade att fritt röra sig inom hela kasernområdet eller lägret och kan sålunda vistas inom mäss eller marketenterilokal, i till kasernen hörande park o. s. v. Den som tillrättavisats med kompaniförbud får däremot endast vistas inom de lokaler, som särskilt anvisats för det kompani han tillhör, dess logementrum, dagrum o. s. v. (Denna form av tillrättavisning skiljer sig såtillvida från disciplinstraff av arrest utan bevakning för manskap, att vederbörande i det senare fallet nödgas vistas inom ett och samma rum, under det att han i det förra fallet äger uppehålla sig inom samtliga för kompaniet upplåtna lokaler.)

I samband med inspektioner av olika truppförband under de senare åren har militieombudsmannen uppmärksammat, att tillrättavisning i form av kasernförbud och lägerförbud på vissa håll pläгат förenas med åläggande för den tillrättavisade att å vissa angivna tider anmäla sig för t. ex. dagunderofficeren. Att dylik anmälningsskyldighet kommit till användning har även framgått av klagomål, som hos militieombudsmannen anförts. Vid verkställd utredning har framgått, att vederbörande befälhavare ansett det nödvändigt att som kontroll å efterlevnaden av meddelat förbud att lämna kasern- eller lägerområdet ålägga den tillrättavisade viss anmälningsskyldighet.

Som närmare framgår av vissa i ämbetsberättelsen till 1945 års riksdag refererade ärenden (s. 47, 252, 254), har militieombudsmannen angående åläggande av dylik anmälningsskyldighet framhållit, att den begränsning i rörelsefriheten, som innefattades i en tillrättavisning i form av kasernförbud eller lägerbud, bleve ytterligare skärpt, om den tillrättavisade dessutom ålades skyldighet att med vissa mellanrum anmäla sig för angiven överordnad. Anmälningsskyldigheten kunde därför komma att verka såsom en med förbudet jämförlig påföljd med anledning av den begångna förseelsen. Som åläggande av anmälningsskyldighet icke vore någon i strafflagen för krigsmakten medgiven form av tillrättavisning, finge anmälningsskyldighet, enligt militieombudsmannens mening, icke åläggas i sådan utsträckning, att den medförde någon väsentlig inskränkning i den tillrättavisades frihet utöver

vad tillrättavisningen innebure, och ej i andra fall än då särskilda omständigheter föranledde därtill.

Uti ett av ovannämnda ärenden — avseende åläggande för elever vid tygförvaltningsskolan, vilka erhållit tillrättavisning i form av förbud att lämna tygförvaltningsskolans område, att under vissa tider en gång varje timme anmäla sig i vakten vid skolan — framhöll militieombudsmannen, att, enär de meddelade tillrättavisningarna i och för sig icke utgjort hinder för de tillrättavisade att under fritid fritt röra sig inom tygförvaltningsskolans område, den anmälningsskyldighet som ålagts dem uppenbarligen inneburit en väsentlig inskränkning i nämnda frihet och sålunda medfört en betydande skärpning av den lagligen medgivna form av tillrättavisning som begagnats. Särskilt anmärkningsvärt vore enligt militieombudsmannens mening i detta fall, att anmälningsskyldigheten utsträckts till klockan 2300 på onsdagar och söndagar och till klockan 0100 natten mellan lördagar och söndagar, varigenom de tillrättavisade dessa kvällar syntes ha saknat möjlighet att gå till vila före nämnda tidpunkter, vilket måste betraktas som synnerligen olämpligt. Enligt vad militieombudsmannen vid en företagen inspektion av tygförvaltningsskolan erfarit, förelåg icke i fråga om de lokala förhållandena vid skolans förläggning några särskilda omständigheter, som kunde motivera, att man i samband med meddelande av tillrättavisning av ifrågasvarande slag ålade vederbörande anmälningsskyldighet i den omfattning som skett. Med hänsyn till att in- och utpassering till skolans område kontrollerades av civil portvakt samt att antalet elever och personal vid skolan, i jämförelse med förhållandena vid t. ex. en regementsförläggning, vore relativt ringa, syntes möjligheterna att — utan att därför anmälningsskyldighet behövde åläggas — öva kontroll å att de, som meddelats förbud att lämna skolans område, icke överträdde detta förbud vara betydligt större än för en motsvarande kontroll vid en regementsförläggning. Det förhölle sig visserligen så att vid skolan vederbörande för utspisning måste passera vakten. En anmälan till vakten i samband med utpassering för besök å matinrättningen och vid återkomsten därifrån syntes kunna vara tillfyllest för att undanröja de olägenheter, som för kontrollen kunde föranledas av de lokala förhållandena i fråga om utspisningen. Någon ytterligare anmälningsskyldighet syntes militieombudsmannen icke ha varit motiverad i detta fall.

I ett annat fall, avseende ett till Skaraborgs pansarregemente hörande kompani med en styrka av 600 man, vilka förlagts å ett oinhägnat barackområde, hade tillrättavisning i form av förbud att lämna barackområdet förenats med skyldighet för den tillrättavisade att anmäla sig en gång i timmen för dagunderofficeren. Militieombudsmannen ansåg, med hänsyn till vad som upplysts om kompaniets styrka och förläggning i ett oinhägnat barackområde, att i detta fall ur kontrollsynpunkt fog förefunnits för anmälningsskyldighet. Att giva denna sådan omfattning som skett syntes emellertid ha föranlett en alltför stor inskränkning i rörelsefriheten. Anmälningsskyldigheten hade därigenom inneburit en otillåten skärpning av tillrättavisningen. Om däremot anmälningsskyldigheten haft en omfattning av allenast en

eller ett par gånger om dagen, syntes det militieombudsmannen, att anmärkning ej behövt riktas mot en dylik föreskrift.

Vid inspektion innevarande år av Svea artilleriregementes kasernetablissemment i Stockholm framkom vid granskning av anteckningsbok för tillrättavisningar, att den som erhållit tillrättavisning i form av kasernförbud jämväl ålagts 'anmälningsskyldighet'. Regementschefen meddelade i infordrat yttrande, att han, med hänsyn till belägenheten av regementets kasern mitt inne i Stockholm med en mängd kaféer och dylikt i närheten, i regementsinstruktionen anbefallt, att soldat, som tillrättavisats med förbud att vistas utom kasernområdet, skulle, då tjänsten icke hindrade, anmäla sig för regementsdagunderofficeren vid vissa angivna tidpunkter under dagen. Utan denna anmälningsplikt funnes enligt regementschefens mening icke någon möjlighet att kontrollera, huruvida ifrågavarande slag av tillrättavisning efterlevdes. Enligt nämnda föreskrift i regementsinstruktionen skulle soldat, som tillrättavisats med förbud att vistas utom kasernområdet, då tjänsten icke hindrade, bära lägerkläder och anmäla sig för regementsdagunderofficeren vardagar klockan 1830, 1930, 2030 och 2130 samt sön- och helgdagar dessutom klockan 1030, 1230, 1430 och 1730.

Äläggande av anmälningsskyldighet i samband med meddelande av tillrättavisning i form av kasernförbud synes jämväl tillämpas vid Dalregementet och Bergslagens artilleriregemente. Vid det förra förbandet hade den tillrättavisade skyldighet att anmäla sig för dagunderofficeren varje jämn timme å fritid och vid det senare förbandet — där kasernområdet icke vore inhägnat — innebar anmälningsskyldighet enligt genom regementsorder fastställda ordningsföreskrifter, att anmälan skulle ske för regementsdagunderofficeren å dennes tjänsterum vardagar klockan 2000 samt sön- och helgdagar klockan 1200, 1600 och 2000.

Vid större förläggningar torde förhållandena i allmänhet vara sådana, att det knappast vore genomförbart eller i varje fall skulle vara förenat med stora praktiska svårigheter att under tiden mellan revelj och tapto vid in- och utpassering mellan kasernområdet och fritidsområdet av till förbandet hörande i uniform klädd militär personal fordra uppvisandet av särskilt passertillstånd såsom nummerbricka eller dylikt. Meddelande av tillrättavisning i form av kasern- eller lägerförbud skulle, därest en dylik kontroll vore anordnad, innebära, att den tillrättavisade finge vid tillrättavisningsbeslutets meddelande avlämna av honom innehaft passertillstånd. Även om sådana anordningar skulle kunna vidtagas, att något missbruk ej skulle behöva befaras genom utnyttjande av för annan person gällande passersedel, skulle en dylik kontroll sannolikt bliva så tidsödande, att därigenom skulle komma att icke oväsentligt inkräktas på vederbörandes fritid. På grund härav och med hänsyn till den utökning av personalen, som måhända skulle bliva erforderlig för genomförande av nämnda kontroll, synes det mig, att man icke i allmänhet kan begära, att sådana anordningar skola vidtagas för tillgodoseende allenast av det här ifrågavarande ändamålet att kontrollera

verkställigheten av tillrättavisning i form av kasern- eller lägerförbud. Det kan sålunda, som av det anförda framgår, icke förnekas, att det under vissa förhållanden kan vara nödvändigt att genom åläggande av anmälningsskyldighet bereda viss möjlighet att kontrollera, att meddelat kasern- eller lägerförbud icke överträdes. Särskilt trängande är givetvis behovet härav i de fall, där kasernområdet icke är inhägnat, en förlägningsform som under de senare åren tillämpats vid bland annat vissa nyuppsatta förband. Det förhåller sig visserligen så, att överträdelse av en tillrättavisning i form av kasern- eller lägerförbud kan medföra bestraffning enligt strafflagen för krigsmakten. Denna omständighet torde emellertid, med hänsyn till att riskerna för upptäckt ofta torde vara ganska små, ej alltid vara tillfyllest.

Militieombudsmannen har väl, som av det ovan anförda framgår, funnit anmälningsskyldighet kunna i vissa fall åläggas, därest den icke medför någon väsentlig inskränkning i den tillrättavisades frihet utöver vad tillrättavisningen innebär. Åläggande av anmälningsskyldighet i vidare utsträckning har militieombudsmannen däremot funnit icke vara lagligen grundat. Sådana fall kunna emellertid föreligga, där åläggande av en längre gående anmälningsskyldighet är påkallat för ernående av en effektiv kontroll å efterlevnaden av meddelad tillrättavisning i form av kasern- eller lägerförbud. Med hänsyn till det anförda synes böra övervägas att genom tillägg till 210 § strafflagen för krigsmakten meddela uttrycklig föreskrift därom, att tillrättavisning i form av förbud att vistas utom kasernområde, läger eller däremot svarande område, må, i den mån så erfordras för kontroll å efterlevnaden av det meddelade förbudet, förenas med åläggande av anmälningsskyldighet. Därvid bör även uppmärksammas, huruvida icke möjligheten att ålägga sådan skyldighet bör i lagen på något sätt uttryckligen begränsas.

Med stöd av 13 § i den för riksdagens militieombudsman utfärdade instruktionen har jag härmed velat för Eders Kungl. Maj:t framföra detta spörsmål till den åtgärd, som Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranledda.»

---

## **Yttrande till Konungen i anledning av remiss av promemoria angående nedbringande av arbetsbalansen i högsta domstolen.**

Militieombudsmannen avgav den 9 februari 1945 följande underdåniga yttrande.

»Sedan genom remiss den 19 januari 1945 tillfälle beretts mig att avgiva yttrande över en inom justitiedepartementet utarbetad promemoria angående nedbringande av arbetsbalansen i högsta domstolen, får jag anföra följande.

Den arbetsbalans som för närvarande föreligger i högsta domstolen är, som i promemorian framhålles, icke av den omfattning, att den i och för sig med nödvändighet skulle påkalla omedelbara åtgärder för dess nedbringande till mera normal omfattning. Med hänsyn till angelägenheten av att någon tyngande arbetsbalans icke föreligger vid den tidpunkt, då den nya rättegångsbalken träder i tillämpning, har emellertid det oaktat åtgärder ansetts redan nu böra vidtagas för balansens nedbringande. För detta ändamål har i promemorian förordats en i förhållande till nu gällande ordning synnerligen radikal begränsning i rätten att fullfölja talan till högsta domstolen. Att för uppnående av ett så relativt begränsat mål som ett nedbringande av högsta domstolens arbetsbalans från 800 till 500 mål vidtaga så genomgripande förändringar i vårt fullföljdssystem, som här föreslås, synes mig kunna möta vissa principiella betänkligheter. Den föreslagna anordningen innebär emellertid allenast ett anteciperande i huvudsak av de fullföljdsregler, som upptagits i nya rättegångsbalken. På grund härav och då för tillgodo-seende av rättssäkerheten — i jämförelse med fullföljdssystemet enligt nya rättegångsbalken — i förslaget vidtagits den modifikation, att oinskränkt fullföljdsrätt bibehålles för tilltalad, såvitt han genom utslaget blivit dömd till straffarbete i ett år eller därutöver, eller till förvaring eller internering i säkerhetsanstalt, finner jag mig icke böra göra någon erinran mot förslaget. Detsamma har icke av mig gjorts till föremål för någon lagteknisk granskning.»

## Yttrande angående utfärdande av bestämmelser om förbud mot s. k. livning.

Härom avlät militieombudsmannen den 24 maj 1945 följande skrivelse till statsrådet och chefen för försvarsdepartementet.

»Sedan genom remiss den 5 maj 1945 tillfälle beretts mig att avgiva yttrande över en inom försvarsdepartementet upprättad promemoria med förslag till bestämmelser angående förbud mot s. k. livning, får jag anföra följande.

I promemorian framhålles, att några allmänna föreskrifter om förbud mot s. k. livning eller pennalism inom krigsmakten väl icke torde ha utfärdats, men att vissa bestämmelser i strafflagen för krigsmakten samt tjänstgöringsreglementet för armén torde vara tillämpliga i vissa hithörande fall. Det ifrågasättes emellertid, huruvida icke genom en direkt föreskrift bör meddelas ett allmänt förbud mot livning och andra dylika företeelser. En sådan föreskrift, framhålles det, borde även innefatta fastslående av en klar skyldighet för envar överordnad att ingripa mot överträdelse av förbudet.

Ehuru de uppmärksammade förhållanden, som närmast torde ha givit anledning till förevarande förslag, torde kunna medföra ansvar enligt strafflagen för krigsmakten (jämfört med vederbörande tjänstgöringsreglemente) eller enligt allmänna strafflagen, synes en uttrycklig föreskrift om förbud mot livning böra meddelas. Ett sådant förbud skulle visserligen drabba jämväl sådana former av livning, som äro helt oskyldiga och allenast att betrakta som harmlöst skämt. Med hänsyn till de betydande svårigheter, som torde möta vid en gränsdragning mellan dylika fall av livning och mera olämpliga former härav, synes det dock mest ändamålsenligt att helt förbjuda varje slag av livning inom krigsmakten.

Det genom promemorian framlagda förslaget till bestämmelser härom har erhållit formen av en erinran om vad som härutinnan antagits redan tidigare gälla. Som det emellertid ej torde vara fullt klart, att vad i nämnda erinran upptagits är enligt gällande lag straffbart, synes mig den bestämmelse, som kommer att utfärdas, i stället böra erhålla formen av en uttrycklig föreskrift om förbud mot varje slag av livning eller pennalism. Av principiella skäl synes man även böra undvika att i de militära tjänstgöringsreglementena eller i anslutning därtill utfärdade föreskrifter intaga *erinringar* angående vissa i allmänna strafflagen eller strafflagen för krigsmakten straffbelagda gärningar.

Det torde ej vara lämpligt att i detta sammanhang utan närmare utredning ingå på vissa andra med livning och pennalism besläktade företeelser såsom straffexercis och dylikt. Frågan om vidtagande av erforderliga åtgärder för

att råda bot på sådana missförhållanden torde bli föremål för närmare övervägande i samband med det pågående arbetet för omarbetning av strafflagen för krigsmakten.

I promemorian har föreslagits, att i samband med meddelande av föreskrift om förbud mot livning bör fastslås en klar skyldighet för envar överordnad att ingripa mot överträdelse av förbudet. Detta har i förslaget erhållit den utformningen, att det skulle åligga envar, som inom krigsmakten äger befälsrätt, att ha noggrann tillsyn över bestämmelsens efterlevnad. Det synes mig kunna ifrågasättas, om en dylik skyldighet lämpligen bör begränsas till att avse dem, som äga befälsrätt. Det kan framhållas, att enligt tjänstgöringsreglementet för armén (§ 1 mom. 19) gäller, att befälhavare icke får lämna oanmärkt fel eller försummelse, som vare sig i eller utom tjänsten begås av underlydande, och enahanda skyldighet åligger i viss utsträckning jämväl förman med avseende på underlydande, som icke står under hans befäl. I Rekrytinstruktion för kustartilleriet (1943 mom. 9) ävensom i Undervisning för manskapet vid flottan (1940 mom. 72) föreskrives vidare skyldighet för envar att, där något orätt eller vanhederligt är på färde, söka avstyra det och göra anmälan därom till någon av befälet. Med hänsyn till de betydande svårigheter, som kunna föreligga att upptäcka förekommande överträdelser av förbudet mot livning, vore det måhända av visst värde att efter mönster av sistnämnda bestämmelser lämna föreskrift om en allmän skyldighet att göra anmälan om förekommande fall av överträdelse av förbudet. Härutöver torde därjämte — såsom i promemorian föreslagits — böra föreskrivas skyldighet för envar, som inom krigsmakten äger befälsrätt, att ha noggrann tillsyn över efterlevnaden av bestämmelsen om förbud mot livning.»